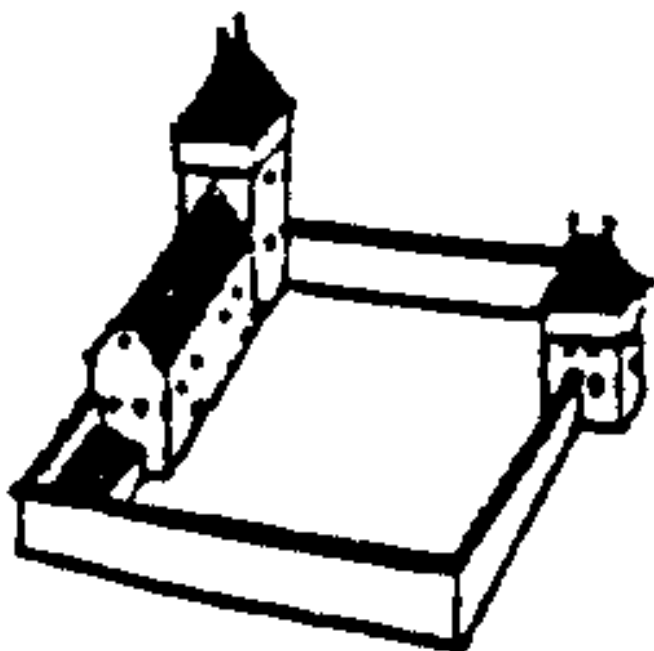


Castrum Bene

Hírlevél



2002.

A Castrum Bene Egyesületet harmadik éve támogatja a Nemzeti Kulturális Örökség Minisztériuma, segítségüket ezúton köszönjük.



**NEMZETI KULTURÁLIS ÖRÖKSÉG
MINISZTERIUMA**

Tartalomjegyzék

| | |
|----------------------------------------------------------------------------|-----------|
| Bevezetés | 4. oldal |
| Az elmúlt évek erődítménykutatásai | 5. oldal |
| Feld István – Gere László: Salgótarján – Salgóvár..... | 5. oldal |
| Feld István – Gerelyes Ibolya: Gyula..... | 5. oldal |
| Feld István: Solymár..... | 6. oldal |
| Feld István: Komlóska - Pusztavár..... | 6. oldal |
| Miklós Zsuzsa: Ócsény - Oltovány..... | 7. oldal |
| Miklós Zsuzsa: Decs – Ete | 7. oldal |
| László Csaba: Csesznek - Vár..... | 8. oldal |
| Szabó Tibor: Magyar várak az interneten | 9. oldal |
| Szatanek József bemutatkozása..... | 12. oldal |
| Dr. Ferenczy Sándor József: Hogyan lettem amatőr várkutató?..... | 13. oldal |
| Major Balázs bemutatkozása..... | 15. oldal |
| Csorba Csaba: A Magyar Könyvklub várkönyv-sorozata..... | 17. oldal |
| Az elmúlt években megjelent várakkal, erődítésekkel foglalkozó munkák..... | 21. oldal |
| | |
| Túravezető | |
| Visegrád..... | 22. oldal |
| Esztegom..... | 28. oldal |
| Dömös..... | 35. oldal |
| Nyék..... | 38. oldal |

BEVEZETÉS

Tisztelt Castrum Bene Tagok!

Immár harmadik alkalommal tudjuk megjelentetni a Hírlevelet. Reméljük, ismét olyan írásokat, információkat közlünk, melyek elnyerik érdeklődésüket.

Bevezetőben röviden beszámolunk az elmúlt évi tevékenységünkről.

2001-ben ismét támogatást kapott az egyesület a Nemzeti Kulturális Örökség Minisztériumától, most 875.000 Ft-ot. Ebből az összegből számítógépet, programokat, nyomtatót vásároltunk. A fennmaradó összeget, pedig postai, kommunikációs, fénymásolási, banki, könyvelői költségekre fordítottuk. Tavaly 36.000 Ft folyt be a tagdíjakból.

Az elmúlt évben a megszokottól eltérően nem májusban, hanem áprilisban került megrendezésre a Vándorgyűlés. Ennek megszervezésében köszönjük a keszthelyi kollegák segítségét. Külön köszönetet mondunk Müller Róbert igazgató úrnak. A nagyszámú érdeklődő, és az értékes viták, valamint az érdekes kirándulások bizonyítják, hogy ezt a vándorgyűlést is a megszokott magas színvonal jellemezte. Erre a konferenciára olyan Hírlevéllel készültünk, amely a különféle beszámolók és információk mellett a túravezetőket is tartalmazta, néhol olyan alaprajzzal, amely itt jelent meg először. Természetesen a vándorgyűlések utáni időszakok mindig csendesebbek, de sosem eseménytelenek. Figyelemmel kísérjük a különböző pályázati kiírásokat, hogy azokat megpályázva az egyesület működését biztosíthassuk, egyesületi terveinket megvalósíthassuk. Nagyon örülünk, hogy egyre többen jelentkeznek a konferenciákon kívül is, hogy szeretnének tagok lenni. Legtöbbször nem szakmabeliek keresik meg a Castrum Bene Egyesületet, leírják érdeklődési körüket, kérdéseket tesznek fel. Mindenképpen fontosnak tartjuk a kapcsolattartást velük is, mert ahogy azt a szervezet tevékenységi körében leírtuk, minden várak iránt érdeklődő személyt soraink közé várunk. Megpróbáljuk tagjainkat értesíteni a könyvpiac legújabb kiadványairól, tárgyalunk a kiadóval, hogy a tagok némi kedvezménnyel juthassanak hozzá. Ezekon kívül terveket beszélünk meg, készítünk elő, többek között a jövő évi Castrum Bene Vándorgyűlést is. Témája a várkutató módszerei. Célunk továbbá erre a konferenciára megjelentetni azt a CD-t, melyen Djuro Szabo 1920-ban megjelent horvátországi várakról szóló könyvének fordítása lenne. (Erről a Hírlevélben bővebben is olvashatnak.) Távlabbi tervünk elkezdni egy olyan sorozatot, mely Magyarország megyéinek váratlasza lesz. Ezekben a váratlaszokban a megye összes erődítése szerepelne az őskortól a középkor végéig alaprajzzal, rövid leírással. Azokkal a megyékkel kezdenénk, amelyeknek feldolgozása már

megtörtént. Úgy gondoljuk, hogy például Nógrád megye három Műemlékvédelemben, valamint több másik kisebb – nagyobb publikációban megjelent várait nagyon hasznos lenne egy, közös helyen megjelentetni. Ehhez a munkához természetesen pályáznunk kell.

Az elmúlt év munkálatai és a jövő év, évek tervei után essen néhány szó erről a Hírlevélről is. Az előző évek példáit folytatva ismét szeretnénk bemutatni az elmúlt év erődítménykutatásait kollegáink segítségével. Köszönjük azoknak, akik elküldték rövid leírásaikat. Ha valaki kimaradt, attól elnézést kérünk, kérjük, jelentkezzen, jövőre közöljük beszámolóját.

A múlt évben Nováki Gyula és Miklós Zsuzsa mutatta be azt a részterületet, mellyel hosszabb ideje foglalkoznak. Idén Major Balázs röviden beszámol saját témájáról, a szentföldi várkutatásáról. Ebben az évben olyan embereket mutatunk be, akik általában nem szakmabeliek, de olvasottságukkal, érdeklődésükkel a várkutatás felé fordultak. Fontosnak tartjuk, hogy mindenki megismerhesse azt a kisebb – nagyobb szeletet, amivel ők foglalkoznak. Természetesen sok esetben más oldalról közelítik meg a várkutatást. Van, aki többek között XX. század eleji képeslapok gyűjtésében, van, aki horvát nyelvű várpublikációk fordításban lelte meg örömét.

Az elmúlt évben több várakkal, erődítésekkel foglalkozó könyv jelent meg. Ezek közül néhányat bemutatunk.

A második részben a túravezető található, amelyben szerepel Visegrád, Esztergom, Dömös, Nyék legújabb kutatása.

A Hírlevél szerkesztése továbbra is nyitott, minden tanácsot, ötletet szívesen fogadunk.

2002. május

Terei György
titkár

AZ ELMÚLT ÉVEK ERŐDÍTMÉNYKUTATÁSAI

Feld István- Gere László: Salgótarján-Salgóvár 2001. évi ásatása

A salgói vár 1981-84 közötti első ásatási kampánya után a 2000. évtől folytatódott az erődítmény rendszeres feltárása. Miután annak első lépéseként az alsó várrész teljes területén kutatóárkokkal tájékozódhattunk, ebben az évben megkezdtük a módszeres feltárást.

Először az alsóvár övezőfalának legdélibb, a külső kapuhoz csatlakozó részét kutattuk. Itt egyrészt a várkaput magába foglaló D-i várfalnak az elmúlt évben feltárt K-i része után a Ny-i szakaszát tártuk fel. Ez utóbbi itt azonban már csak sziklabefaragásként és minimális habarcsnyomként került elő. Lényegében DNy-on csak magát a sziklafelszín találtuk meg, s a D-i falhoz kissé hegyesszögben kapcsolódó Ny-i fal D-i részéből sem sok maradt meg. Ezt a falat azután mintegy 30 m-es hosszúságban bontottuk ki. E fal D-ről É- felé egyre jobb állapotban maradt meg, néhol a 80 cm-es magasságot is elérte, vastagsága D-en átlag 120, É-on 100 cm volt, de mindenhol mélyebben került elő a falkorona, mint a felehető középkori udvarszint. A néhol már pontosan nem tisztázható külső falsíkot D-en nagyméretű, lekerekített támpillérek támasztották, míg É-on három, jóval karcsúbb támaszt bonthattunk ki.

A második kutatási szakasz fő feladata az alsóvár még ismeretlen északkeleti részének – a várfal belső oldalához kifliszerűen csatlakozó épületszárny keleti végződésének – alaprajzi tisztázása volt. A feltételezett K-i épületrész D-i fala azonban a rendelkezésünkre álló területen nem került elő, bár az a várfallal párhuzamosan kell, hogy fusson. Keleti zárófala is a kutatott terület és a nagyciszterna közötti, még ismeretlen területsávon kereshető. Emiatt az itt nyitott szelvényben csak a felső, átlag 100 cm-es omlásréteget bontottuk le az itt húzódó vastag paticsos pusztulási rétegről.

További kutatási eredményeink közül jelentős, hogy kiderítettük, miszerint egy közel 3 m széles folyosó húzódhatott a nyugati palotaszárny előtt, továbbá fontos új adatokat nyerhettünk a várkapu melletti őrségépületben az előző évben megtalált agyagkemencéről is.

Feld István-Gere László: Gyula, vár 2001. évi ásatása

2001 őszén a tervezett műemlékvédelmi munkáival kapcsolatosan újabb régészeti kutatásokat végeztünk a gyulai várban. Ez egyrészt a vár földszinti belső tereinek teljes feltárását jelentette -ugyanis az itt tervezett szintsüllyesztés épp az 1957-1960 között még

Parádi Nándor, majd 1992-1995 között általunk kutatóárkokkal meghatározott kultúrrétegeket semmisítette volna meg -másképpen az emeleten a boltozati feltöltések vizsgálatát, mivel azok kitermelése ugyancsak szerepelt a helyreállítás műszaki célkitűzései között. Feladatunk volt emellett az elmúlt több mint tíz évben már többször vizsgált falazatjelenségek átfogó értékelése ezen jelentős profán épületünk középkori részeinek minél alaposabb megismerése érdekében. A több mint egyhónapos munka során összesen hét térben lényegében sikerült elvégeznünk a várépítéssel kapcsolatos szintkiegyenlítő agyagfeltöltésre hordott illetve lerakódott összes réteg módszeres feltárását, továbbá alapos vizsgálatát és részleges eltávolítását további négy térben.

Mindezek alapján megállapíthattuk, hogy a vár belső tereiben a középkorban közel azonos magasságban volt a járószint, s ez részben téglapadló részben kemény , agyagos felület lehetett. Bizonyára a vár 1. középkori építési periódusára lehetett jellemző a téglapadló, később már csak egyszerűbb megoldást alkalmazhattak. Sok esetben azonban csupán olyan jelentős újabbkori szintsüllyesztést rögzíthettünk, amely tönkretett minden korábbi réteget. A többségükben már a török hódoltság utáni időre tehető különböző kisebb beásásokat, cölöplyukakat és téglapadlókat leszámítva nem kerültek elő olyan leletek, melyek hozzásegíthettek volna bennünket e középkori terek pontosabb funkciójának meghatározására. Fontos eredmény ugyanakkor egy már korábban meghatározott középkori osztófal, illetve elfalazott ajtajának, kőkeretfészkeének és kőküszöbének feltárása a várépület északkeleti sarkát elfoglaló, ismeretlen rendeltetésű 18-19. századi építményen belül.

Az emeleten végzett boltozatkutató munka során kiderült, hogy a vár 2. és 3. középkori építési periódusában a boltvállak fölé általában nem törmelékes betöltés, hanem -legalábbis a felső részen -tömör téglafal került, amely talán padlóként is szolgált. Az 1. középkori periódusból ránk maradt három boltozat közül csupán kettőnél találtunk törmelékes feltöltést a boltívekben, ezek nyugati része azonban már nem az építés korából, hanem a török foglalkozás (1566) utáni időszakból származott. Az inkább csak ellenőrző jellegű falkutatás nem hozott lényegesen új eredményeket, bár a 2. középkori periódusból származó két, egykor faburkolatos tér vizsgálata tovább pontosíthatta egykori formájukra vonatkozó korábbi megfigyeléseinket.

Feld István: A solymári vár 2001. évi ásatása

A solymári Mátyás-dombon Valkó Arisztid által a két világháború között megkezdett (Studia Comitatus 9. (1980) 267-313.) feltárási munkák Kozák Károly és e sorok írója

vezetésével 1972 és 1977 között folytatódtak (Studia Comitatus 17. (1985) 451-463.). A falu vezetésének azon célkitűzését, hogy a romok konzerválásra is kerüljenek. ekkor még nem sikerült elérni, de legalább sor kerülhetett a terep rendezésére. Miután a NKÖM pályázatán nyert támogatásból 2000-ben végre lehetőség nyílt a maradványok helyreállítására, sajnos a munka úgy indult meg, hogy elmaradt a terület szakszerű előkészítése, elsősorban palotaépület csupán alapfalaiban fennmaradt Ny-i részének kitisztítása, sőt felvonulás címén jelentősebb kulturális rétegeket is elhordtak. A további károk elkerülése érdekében ezért szükségessé vált a feltárás folytatása.

A kéthetes munka során sikerült tisztázni a K-en Ny-K-i, Ny-on viszont DNy-ÉK-i irányú É-i külső várfal találkozási pontját. Kiderült, hogy azok eredetileg egy közel 200 cm hosszú, a Ny-i várfalszakaszra merőleges s így a K-i fallal hegyesszöget bezáró falszakasz közbeiktatásával találkoztak. Ez utóbbi egy 110 cm körüli szélességű ajtónyílást foglalhatott egykor magába, mely a külső terepszinthez képest mélyebben helyezkedett el, hozzá Ny felől a várfal síkjával párhuzamos "árok" vezetett. Ezen ajtónyílástól magában a várfalban kialakított faszerkezetű lépcsőn lehetett bejutni a vár területére. A lépcső mögött egy közel 300 cm vastagságú, kétrétegű fal helyezkedett el, közülük a vékonyabb K-i zárta le Ny felé a palota pincéjét, míg a vastagabb Ny-i magát a feljártot foglalhatta magába -ezen keresztül juthattak a palota Dny-i, keskeny alépitményén keresztül annak emeleti, azaz lakószintjére. Azt, hogy ez a bejárat -amelynek feltehető keretköveit, hasonlóan a várfal sarokköveihez, később építőanyagként teljesen kitermelték -a vár egyetlen (fő)bejárata volt-e, vagy inkább egy "rejtekek"-ajtóról van-e szó, ma még nem dönthetjük el egyértelműen.

Nem sikerült ugyanakkor tisztázni annak -a palotapince szintjéhez jóval mélyebben elhelyezkedő -nagy méretű falazott térnek az eredeti funkcióját, melynek K-i zárófala foglalhatta magába az említett feljártot. A kitermelt jelentős mennyiségű betöltés még teljes egészében bolygatottnak bizonyult, azaz sem az eredeti kultúrrétegeket, sem az építmény belső szintjét nem sikerült elérnünk. Meghatározhattuk ugyanakkor az ÉK-i és Ény-i belső sarkokat, s elegendő támpontot kaptunk az É-i hosszfal lepusztult belső síkja felfalazásához is. Végül kiderült, hogy az utóbbi fal nem kétperiódusú, sőt az is, hogy maga a tisztázatlan építmény (pince, felette egykor faszerkezettel?) az előző pontban leírt bejáratral együtt a vár legelső, 14. század végi periódusából származik.

Végül a K-i torony mellett nyitott két szelvényel megállapíthattuk, hogy az itt korábban nyitott kutatóárkok felmérési pontatlanságaiból adódott a DK-i íves, kiugró "védőmű" feltételezése. A várfal ugyanis folyamatosan fut É-ről D felé, bár kétségtelen, hogy ezután igen erős ívben, szinte már hegyesszögben fordul Ny-ra.

Feld István: Komlóska-Pusztavár 2001. évi ásatása

A Miskolci Egyetem Művelődéstörténeti és Muzeológiai Tanszékének hallgatói és a sárospataki Rákóczi Múzeum közös "A középkori Tolcsva terra településtörténeti forrásai" című kutatási programja keretében szondázó kutatást végeztünk a feltehetően 1300 körül a Tolcsva-nemzetség által emelt és 1400 körül már fel is hagyott kétrészes hegyivárban. Az általunk nyitott néhány kutatóárokkal megállapítottuk, hogy a vár nyugati része a korábbi, ahhoz valamivel később építették hozzá a keleti várrészt. Kitisztítottuk az utóbbi keskeny várkapuját és meghatároztuk a korábbi, illetve a későbbi várrész közepén állt egy-egy kerek torony pontos formáját is. Az árkokban jelentősebb lakottságra utaló kultúrréteg nem került elő, viszont a falak építésével kapcsolatosan keletkezett feltöltési réteg nagyobb mennyiségű kerámiát tartalmazott. A feltárási munkát az egyetem hallgatói végzik, közülük az eddigi eredmények feldolgozására Gál Viktor vállalkozott.

Miklós Zsuzsa: Ócsény - Oltovány

A falutól É-ra, a szélső házaktól kb. 500 m-re, a Bába É-ÉNy-i partján, környezetéből néhány méterrel kiemelkedő dombháton található a vár. Tszfm. 91 m-rel. mag. kb. 3 m.

A Bába vizére támaszkodó erődítmény kb. 30 x 30 m kiterjedésű lakóterületét félkörben 4 m mély, 10-15 m széles árok övezi. Ennek külső oldalán emelkedik a mintegy 100-150 cm magas, 15-20 m széles sánc. Wosinsky korában még látszott a külső, sekélyebb árok is, ennek azonban napjainkra már csak az indulása maradt meg a D-i oldalon. Folytatása már az 1950-es években is csak légifotón látszott.

A várat 1990-ben régészeti jelentőségű védett területté nyilvánították. A vár belső területét 1988-ban kutatóárokokkal vizsgáltuk meg, majd 1990-1992 között szelvényekkel tártuk fel (mintegy 20 m² kivételével az egész felületet). Ennek eredményeként kirajzolódott a teljes lakóterület az épületekkel, hulladékgödrökkel, paliszáddal, és tisztázódott a vár kora is. Összesen 5 db, különböző szerkezetű épületet tártunk fel. Csupán a DNy-i szélen maradt ki egy kisebb terület, amelyhez 1992-ben nem fértünk hozzá. 2001 őszén ezt a felületet kutattuk: megtaláltuk az 1. ház Ny-i záródását. Ettől Ny-ra előbukkant egy külső kemence. Az 1. házhoz csatlakozva Ny felé sekély, meneteles oldalú árok mutatkozott, 3 cölöplyukkal. Az árok a domb pereméig haladt.

A várral kapcsolatos egyetlen okleveles említés 1446-ból származik: Bersen-i Kis (Parvus) Kelemen Gywrke várának várnagya (castellanus castelli Gywrke) egy peres ügyben szerepel. Az ásatási leletek szerint a vár a XIV-XVI. század között élt. A vár közvetlen közelében, valamint vele szemben, a patak másik partján is településnyomokat figyeltünk meg, amelyeknek kora a XIV-XVI. századra tehető.

Miklós Zsuzsa: Decs – Ete vára

A mezőváros területén, annak Ny-i részén helyezkedett el a néphagyomány által Ete várának nevezett objektum. Az erődítést első ízben Rómer Flóris dokumentálta: ÑEtei vár, neve Edüről alkalmasint római sáncz – ellenébe Kerek domb hol ... előtt aranykincs találtatott. Ete Városhely árok sáncz ... nem nagy belül csupa gaz.î A szöveges leírás mellett vázlatos rajzot is találunk: eszerint az etei vár szabálytalan téglalap alakú volt, 40, 40, 44, illetve 46 öl hosszú oldalakkal (bécsi öllel számolva 75,84; 75,84; 83,42; illetve 87,21 m). Minden bizonnyal erről a sánccról tájékoztatta Csalogovits József Paulovics Istvánt. Csalogovits a legelőn megtalálta a téglából épült templomot, majd a következőket írta: ÑKissé keletre ettől a helytől, a legelőn ... 85 × 85 m.-es szabályos négyszög alakban földtöltést találtam, melyet kívülről árok vesz körül. A földsánc ma nem magasabb 75 cm.-nél, az árok viszont lehet fél méter. A négyszög irányítása szabályosan Kelet – Nyugat, észak – déli. Cserép, amivel datálni lehetne kevés van a felszínen; az a kb. 30 darab, amit mégis sikerült összeszednem vakondtúrásból került elő, de oly kicsiny töredékekből áll, hogy nem mondanak semmit. Anyag szerint lehetnének rómaiak.

A Rómer és Csalogovits által még dokumentált szögletes sánccot, Ete várát a megadott méretek, valamint a Csalogovits által meghatározott hely alapján azonosíthatjuk az 1950-es és 1953-as, térképezési céllal készült légifotókon észlelhető szabálytalan négyzet alakú, 79 x 83 m-es objektummal: miután akkor még legelő volt ezen a területen, a sánc kiemelkedése is megfigyelhető. A legelő feltörésekor és azóta végzett földmunkák következtében a sáncnak felszíni nyoma ma már egyáltalán nincs. Légifotón is csak ritkán mutatkozik: annak ellenére, hogy 1992 óta folyamatosan légifotózom a települést, első ízben csak az 1999. március 25-én készített fotókon látható az objektum: miután a sánc már teljesen elpusztult, csupán az egykori sáncárok vonala észlelhető.

A légifotók szerint Ete vára a főutcától D-re, két mellékutca között helyezkedett el. 2001-ben egy kutatóárokkal átvágtuk a sánc ÉNy-i részét. Amint az várható volt, a sánccot már

teljesen szétszántották, nyoma a metszetben sem látszik. Az árok szélessége 250 cm, a jelenlegi felszíntől mért mélysége 140 cm. A sánccal övezett térség belsejének kutatására egyelőre nem volt lehetőség.

László Csaba: Csesznek, vár

Évtizednyi szünet után folytatódott a vár romjainak konzerválása. A munkálatok során kisebb szondázó ásatásokat végeztünk. Több falszakaszt a kivitelezési munkák során lehetett megvizsgálni, megkutatni.

A ma látható vár – Árpád-kori elődjének lebontása után – a 14. század elején épült. Az elnyújtott vasalót formázó falak végeiben emelkedtek a többszintes paloták. A helyreállítási munkák során jutottunk fel a falkoronáig. Azok eredeti állapotukban pártázatos lezárásúak voltak. A pártázatot a 16-17. században elfalazták, ablakokat és árnyékszékeket alakítván ki a harmadik lakószinthez szolgálóan. A vasaló alakú belső vár két végében volt paloták megközelítésére, mint azt most igazoltuk, az egykori udvar sarkában volt lépcsőtorony szolgált. Mivel a 17-18. századi átépítés során ugyanitt alakították ki a barokk palotává szelődült belső vár lépcsőjét is a középkori lépcsőszerkezetre semmi adatot nem nyerhettünk.

A máig használatos középkori felvezető út indulásánál feltártunk egy több helyiségből, toronyból álló kapu-együttest. A várakozással ellentétben ez 17. század végének bizonyult, egyúttal igazolván Giulio Turco felmérésének hitelességét.

Szabó Tiborral való megismerkedésem mesébe illő volt. Valamikor 2000 novemberében böngésztem az interneten, és azt próbálgattam, hogy eldugottabbnál eldugottabb várak szerepelnek-e a világhálón, amikor Bodajk – Varjúvár esetében megjelent a Várak Magyarországon honlap. Gyors „szörfölés” a lapok között, gyors telefonálgatás az ismerősöknek, ki – ez a Szabó Tibor? Ki az, aki ilyen pontossággal és ilyen új módszerekkel mutatja be a várakat.? Aztán természetesen az internet segítségével felvettem vele a kapcsolatot, bemutatkozását a következőkben olvashatják. (szerk.)

Szabó Tibor: Magyar várak az Interneten

Olyan egyszerűnek és érdekesnek tűnt az egész. Mindig is érdeklődtem a várak, a várépítészet és az ezzel összefüggésben levő történelmi és társadalomfejlődési kérdésekkel. Néhány éve úgy gondoltam, hogy folytatom, (jobban mondva újra kezdem), az ifjú koromban elkezdett gyűjtést és egy minél átfogóbb összeállítást igyekszem készíteni és hozzáférhetővé tenni várainkról.

Alapos ember lévén adatgyűjtéssel kezdtem a dolgot. Ahogyan az szokott lenni, minél több ismeret gyűlt össze, annál inkább nyilvánvalóvá vált, hogy nem is olyan egyszerű. Mit nevezünk várnak? A külföldi szakirodalom mit tart annak? Milyen anyagból épült, miért akkora amekkora, miért ott építették, ahol áll, az építésnek milyen célja volt, stb....?

A könyvtári munka során tapasztaltam, hogy nincs olyan modern összeállítás, amely az utóbbi évtizedek várkutatási eredményeit, az ahhoz kapcsolódó bibliográfiát, várlistákat, felmérési rajzokat, fényképfelvételeket összefoglalóan tartalmazná. Sok esetben külön probléma az egyes várhelyek pontos földrajzi helyének a megállapítása is.

Az egész kiterjedt problémakört áttekintve újra kellett fogalmaznom céljaimat. Be kellett látnom, hogy - nem lévén régész vagy történész - olyan átfogó, a kutatási eredményeket értékelő és összesítő várkataszter összeállítására, amelyet eredetileg szerettem volna készíteni, nem vállalkozhatom.

Arra azonban láttam lehetőséget, hogy az összegyűlt nagy mennyiségű adatot, fényképet mintegy katalogizálva más érdeklődők számára hozzáférhetővé tegyem. Anyagi lehetőségeim korlátozottsága miatt könyv alakban történő megjelentetésre nem is gondolhattam, azonban szinte kínálkozott az új médium, az Internet. Itt egyre nagyobb érdeklődői réteg számára lehet megtekinthetővé tenni nagymennyiségű képanyagot és információt. Ráadásul a könyvkiadással ellentétben az adott témáról készített honlap bármikor kiegészíthető, bővíthető és átalakítható.

1998-ban kezdtem hazánk megerősített helyeinek rendszeres bejárását és az előzetesen összegyűjtött anyagok alapján az Interneten történő megjelenésre alkalmas fényképanyag elkészítését. Az utóbbi évek során a Magyarországon található megerősített helyek (várak, földvárak, kisvárak, várhelyek, castellumok, várkastélyok, megerősített templomok, erődök) közül kb. 300-ról készítettem az összegyűjtött felmérési rajzokkal összevethető fényképsorozatot. Baráti segítséget igénybe véve néhányról még légi felvételeket is sikerült készítenem. A műholdas helyzet-meghatározó rendszer (GPS) segítségével mindezen helyek pontos földrajzi koordinátáit is rögzítettem. Aki bolyongott már néhány soros leírással a kezében, alig látható várhelyet keresve a sűrű bozótos domboldalakon, az tudja értékelni ezeket az adatokat.

Az elkészített összeállítást 2001 júliusától kezdve részletenként – többnyire megyénkénti csoportosításban - helyezem el a www.varak.hu nevű weboldalon abban a reményben, hogy más várkutatók munkájához sikerül egy olyan háttér-információ gyűjteményt biztosítani, amely megkönnyítheti munkájukat.

A honlap bemutatja azoknak a váraknak a listáját – abc szerinti, megyénkénti és építési korszakokénti csoportosításban - , ahol fényképsorozatot készítettem.

A felmért várakról közlöm a fényképeket, megjelölve a készítés helyét.

Mellékeltem a forrásokból gyűjtött alaprajzokat, rekonstrukciós rajzokat.

Tervezem közölni az egyes várak korabeli ábrázolásait is.

Rövid történetet és az odajutást segítő térképeket közlök minden egy várhoz.

Közlöm a felhasznált forrásmunkák listáját.

Ezek segítségével igyekeztem egy minél pontosabb várlistát összeállítani a Magyarországon található, honfoglalás utáni, megerősített helyekről.

Ez év őszétől, amikorra a még hátralevő néhány megye anyagát feltöltöm a net-re, szeretnék más érdeklődők részére is megjelenési lehetőséget biztosítani honlapomon.

Gyűjtésemet nem tekintem lezártnak, sőt az lenne az igazi, ha a külföldi webringekhez hasonlóan több részt-vevő közreműködésével, hasonló témájú cikkek, gyűjtések hozzáfűzésével egyre pontosabbá válhatna.

Köszönettel tartozom mindazoknak, akik lelkesen segítettek és segítik munkámat, így Figler Andrásnak az átadott információkért, Jurecz László-Miklósnek és Miklós Jánosnak a közlésre átengedett képekért, valamint Tomcsányi Rolandnak és Magyar Dávidnak a számítástechnikai segítségért.

A következőkben az a várlista olvasható, amelyek szerepelnek az internetes oldalon. A négyzet jelzés a templomerődítéseket mutatja.

Bács-Kiskun megye

Bátmonostor

Kecskemét

Tiszaalpár-Alpár

Baranya megye

Cserkút

Hosszúhetény-Zengővár

Magyaregregy-Márévár

Máriakéménd

Mecseknádasd

Mecseknádasd-Schlossberg

Nagyharsány

Óbánya-Mecseknádasd-

Rékavár

Pécs

Pécs-Kantavár

Pécsvárad

Siklós

Szászvár

Szigetvár

Békés megye

Gyula

Borsod-Abaúj-Zemplén megye

Abaújvár

Abaújvár

Bodrogkeresztúr

Bodrogolaszi

Bódvaszilás

Boldogkőváralaja-

Boldogkő

Borsodivánka

Cserépfalu-Odorvár

Cserépváralja-Cserépvár

Dédestapolcsány-Dédes

Edelény-Borsod vára

Füzér

Golop

Gönc-Amadévár

Göncruszka

Hejce

Jósvafő

Kács

Kéked-Melczer várkastély

Kelemér-Mohosvár

Kisgyőr-Alsó-Kecskevár

Kisgyőr-Halomvár

Kisgyőr-Majorvár

Komlóska

Megyaszó

Miskolc-Diósgyőr

Miskolc-Leányvár

Monok

Olaszliszka

Ónod

Pácin

Rakaca

Regéc

Sajóalgóc

Sajókaza

Sajónémeti

Sajóvelezd

Sály-Örsúr vára-Latorvár

Sály-Léleklyuk

Sárospatak

Sátoraljaújhely

Szegi

Szendrő

Szendrőlád

Szerencs

Szerencs

Szikszó

Szögliget-Szádvár

Szuhogy-Csorbakő

Tállya

Telkibánya

Tokaj

Tornyosnémeti

Uppony-Dedevár

Uppony-Földvár

Vadna

Vizsoly

Csongrád megye

Óföldreák

Szeged

Szegvár

Fejér megye

Bakonycsérnye-Csiklingvár

Csabdi-templomrom

Csabdi-Vasztilvár

Csákvár- Oroszlánkő

Csókakő

Pusztavám-Gerencsérvár

Szabadbattyán-Kulavár

Székesfehérvár

Zámoly

Vál

**Győr-Moson-Sopron
megye**

(feldolgozás alatt)

Balf

Fertőrákos

Győr

Hegyeshalom

Hédervár

Hédervár-Zsidó-domb

Mihályi

Mosonmagyaróvár

Pannonhalma

Sopron

Sopron-Sopronbánfalva

Hajdú-Bihar megye

Hajdúdorog

Hajdúnánás

Hajdúszoboszló

Hajdúszovát

Nagykerek

Heves megye

Bükkszék-Pósvár

Domoszló-Oroszlánkő

Eger

Felsőtárkány

Gyöngyös

Gyöngyöspata

Gyöngyöspata

Gyöngyössolymos-

Nyesettvár

Gyöngyöstarján-

Világosvár

Ivád

Kisnána

Markaz

Mátraderecske –

Kanászvár

Mátrafüred-Benevár

Parád-Marhádvár

Pétervására

Sirok

Szarvaskő

Szihalom-Árpádvár

Szilvásvár-Éleskővár

Szilvásvár-Gerennavár

Jász-Nagykun-Szolnok megye

Jászapáti

Komárom-Esztergom megye

Bajót

Dömös-Árpádvár

Dömös-Királyi központ

(prépostság)

Esztergom

Komárom-erődrendszer

Komárom Csillagerőd

Komárom Igmándi erőd

Komárom Monostori erőd

Komárom Nádorvonal

Komárom Öregvár- Újvár

Komárom Vágduna

Lábatlan

Neszmély

Neszmély

Neszmély-Kisvár

Nyergesújfalu-

Tarján

Tata

Várgesztes

Várgesztes-Kisvár

Vértessomló-Vitányvár

Nógrád megye

Bokor

Buják

Diósjenő-Csehvár

Diósjenő-Kámor

Drégelypalánk-Drégelyvár

Ecseg-Ilonavár

Hasznos-Óvár

Hasznos- Ágasvár

Hasznos- Cserterivár

Hollókő

Hollókő-Sztrahora

Hont

Mátraszőlős-Kisvár

Nógrád

Nógrádmarcal-Kerekdomb

Nógrádsáp

Nógrádsáp-Tatárka

Nógrádszakál-Kastélydomb

Salgótarján-Baglyaskő

Salgótarján-Salgóvár

Sámsonháza

Somoskő

Szanda

Szécsény

Szügy-Leányhegy

Tar

Tar

Zagyvaróna-Zagyvafő

Pest megye

Bernecebaráti

Bernecebaráti

Budapest- Citadella

Budapest- Pest

Budapest-Budavár

Csővár

Érd

Ipolydamásd-Damásdi vár

Ipolydamásd-Zuvár

Kemence-Godóvár

Mende

Nagybörzsöny

Ócsa

Peröcsény-Salgóvár

Pomáz

Solymár-Szarkavár

Szokolya-Pusztatorony-

Bibervár

Tinnye Kisvár és Aynard
vára

Vác

Váchartyán

Visegrád-Fellegrvár

Visegrád-Alsóvár

Visegrád-Sibrik domb-
ispánsági vár

Somogy megye

Babócsa-Árpád-kori vár

Babócsa-Nárciszos

Babócsa-Törökvár

Balatonszabadi-

Pusztatorony

Balatonszentgyörgy-

Csillagvár

Berzence

Fonyód-Fácános

Fonyód-Várhegy

Kaposvár

Kereki-Fehérkő

Nagybajom-Koroknyavár

Ordacsehi-Kisvár

Ötvöskónyi

Somogyvár

Szabolcs-Szatmár-Bereg

megye

Kisvárda

Nyírbátor

Nyírkarász-Gara-halom

Szabolcs

Tiszavasvári

Vaja

Vámosatya-Büdy vár

Tolna megye

Dombóvár Dombó Pál vára

Dombóvár Földvár

Döbrököz

Dunaföldvár

Felsőnyék

Kaposszekcső-Leányvár

Ozora

Simontornya

Sióagárd-Janyavár

Tamási

Váralja-Várfő

Vas megye

(feldolgozás alatt)

Bozsok

Bozsok- Batthyány

Bozsok- Sibrik

Bük

Gór-Kápolna-domb

Jánosháza

Karakó

Kemenesszentmárton

Körmend

Kőszeg

Kőszeg-Óház

Őriszentpéter

Sárvár

Sorkifalud-Zalak

Szombathely

Vasvár

Velem-Szentvid

Zsennye

Veszprém megye

feldolgozás alatt

Bakonybél-Bakonyújvár

Balatonalmádi-Vörösberény

Balatonfüred

Bánd-Essegvár

Berhida

Csesznek

Devecser

Doba-Somlóvár

Döbrönte

Dörgicse

Gyepükaján

Gyulakeszi-Csobánc

Hegyesd

Jásd

Kővágóörs

Köveskál-Hegyestűi rom

Lovászpataka

Nagyvázsony

Öskü

Papkeszi

Pécsely-Zádorvár

Sümeg

Szigliget

Szigliget-Óvár

Tés-Pusztatorony

Tihany-Csúcshegy

Ugod

Várkesző

Városlőd-Hölgykő

Várpalota

Veszprém

Vilonya

Zala megye

(feldolgozás alatt)

Egervár

Eszteregnye

Kemendollár-Kéméndi

vár

Keszthely

Lenti

Nagykanizsa-Miklósfa-

Romlottvár

Rezi

Szentgyörgyvár

Zalacsány-Zsidóvár

Zalaszántó-Tátika

Zalaszentgrót

Zalavár

Szatanek Józsefre Dénes József hívta fel a figyelmemet. Miután felvettem vele a kapcsolatot rövid időn belül megkaptam Djuro Szabo több száz oldalas horvát várakról szóló könyvének fénymásolatát és fordítását, valamint több horvát várpublikáció fordítását. Djuro Szabo 1920-ban megjelent könyvének jelentőségét, Gerő László könyveihez lehetne hasonlítani. Úgy gondolom, hogy a horvát várakról tudunk a legkevesebbet környező váraink közül. A Castrum Bene Egyesület jövő évi céljai közé tűzte ki, hogy a könyv fordítását megjelentesse CD formában. (szerk.)

Szatanek József bemutatkozása

A nevem Szatanek József, 1963. 02. 09-én születtem Pécsen. A várakkal igen korán, 6-os általános iskolai tanulmányaim során kezdtem el foglalkozni, mivel az évfolyam akkori történelemkönyvében, találok egy vár rajzzal, ami a várak kialakulásának szükségességét és helyét ábrázolta (gázló, fontosabb utak kereszteződése stb.). Ez a rajz arra inspirált, hogy gyermek fejjel papírból maketteket kezdtem el készíteni, amit tanítónőm meglepetéssel fogadott. A makett készítéshez szükséges háttér anyagok (torony, falak, környezet formák) gyűjtése során ráakadtam az akkoriban igen drága, 98 ft-os, Gerő féle Magyarországi várépítészet című könyvre, aminek alaposága (ugyanakkor felületessége, hisz számos várat csak megemlít vagy a leíráshoz alaprajzot nem közöl), további érdeklődésre készített. Ez azonban megmaradt hobby szinten, egészen 1989-ig. Ekkor elváltam és a hirtelen rám törő "szabadság" és a gyerektartásból adódó pénztelenség rákényszerített, hogy időm nagy részét a Pécsi Egyetemi Könyvtárban töltsöm. Ennek során megismerkedtem számos ottani a dolgozóval, akik segítségemre voltak abban, hogy a könyvtár, mások által nem kölcsönözhető, olvasótermi folyóiratait megkaphassam és az abban lévő, várakkal foglalkozó cikkeket, tanulmányokat kimásolhassam, illetve ennek kapcsán önálló gyűjtemény hozhassak létre. Az adattár megszerzése után az érdeklődésem még jobban elmélyült, ezért érdeklődőként, kezdtem részt venni a Castrum Bene Társaság által szervezett rendezvényeken, mint Gyöngyöstarján, Visegrád, stb. A konferenciák után késztetést éreztem, hogy közelebbi kapcsolatba is kerülhessek olyan személyekkel, akik ebben a témában további, plusz információkat és iránymutatást adhatnának, ezért 1990-ben jelentkeztem az ELTE régészeti tanszékére, ahol a maximális szóbeli vizsgák ellenére (Kubinyi tanár úrnál) az írásbeli részsiker ellenére nem feleltem meg. A további kísérletezésektől a kedvemet a számomra kedvezőtlen felvételi követelmények elvették (erről lehetne bővebben is beszélni), ezért más utat kellett keresnem. Ez a másik út a horvát várkutató megismerése (részbeni) jelentette, amiben anyai ági származásom is (verőcei és szlavóniai rokonság), jelentős segítséget nyújtott. A felismerésben az is segített, hogy számos munka, tanulmány, cikk elolvasása után sem találtam olyan művet, ami a felsoroltakban szereplő történelmi családok (Zrínyi, Frangepán, stb.) származási helyéről (vár szempontjából) valamit is adnának. Ezért fölvettem a kapcsolatot az eszéki

szlavón múzeum egyik tagjával, aki segítségemre volt az addig Horvátországban megjelent közleményekhez való jutáshoz. Ehhez utólagos elnézését kérem minden érdekeltnak, mivel az 1989-es Castrum Benne könyv lemásolásával jutottam e lehetőséghez. Akik ebben segítettek: Ida Horvat a múzeum és Božica Valenčić a horvát műemlékvédelmi hivatal alkalmazottjai voltak. A kezembe kapott anyagokat 1992-ben kezdetem el lefordítani, a saját érdeklődésem kielégítésére, ami sokáig fiókban maradt, mivel úgy gondoltam, hogy ma, Magyarországon senkit sem érdekel a közös, mintegy 900 éves múltunk a horvátokkal. De, a Studia Agriensia 14. számában találkoztam, Dénes József, Horvátország és Szlavónia várai a 16-17. században című tanulmányával, ami arra kényszerített, hogy az addig fiókban lévő, de még nem teljes Djuro Szabo fordításom kéziratát, (lektorálás céljából) valamint az archívumom egy részét a részére eljuttassam. Ő ezt nagyon pozitívan fogadta, és három év hallgatása után 2001. áprilisában a téma érdekes lett. Felkeltette Csorba Csaba figyelmét, aki a várakról szóló, harmadik kötetében ezt már fel is használta (részben).

A fentiekhez már csak annyi hozzáfűzni valóm van, hogy jelenleg a Pécsi Határőr Igazgatóság hivatásos alkalmazottja vagyok, az elérhetőségi címeim az alábbiak:

- Otthon : 72/ 323-812 (üzenetrögzítővel),
- Mobil : 30/ 474-3317,
- Munkahely : 72/ 327-488 /7111, 7164.
- Munkahely telefax : (névre címezve) 327-488 /7194/
- Email . WWW.Szatanek@dravanet.hu

Dr. Ferenczy Sándor Józseffel a keszthelyi Castrum Bene Vándorgyűlésen találkoztam először. Várgyűjtését azóta is időről – időre elküldi nekem, amiben az irodalmi adatokon, az alaprajzon, a történeten kívül a megközelítés is megtalálható benne. Második találkozásunk a csepeli művelődési házban volt, ahol képeslapgyűjteményének egy kis darabját mutatta be. A XX. század elejéről származó képeslapok várakról egészen más képet nyújtanak, ami majdnem száz évvel később minket fogad. A kiállítás megnyitója után 200 diaképpel illusztrált három órás, fejből elmondott előadását hallgattam meg. Azon kívül, hogy az előadás sok várat felvonultatott, egy dolog nagyon megfogott: Jónéhány 30-40 éves diát láttunk, ezek közül sok olyan volt, amely azóta teljesen vagy részben elpusztult várat mutatott be. (szerk)

Dr. Ferenczy Sándor József: Hogyan lettem amatőr várkutató?

1954. Egy akkor hét éves kisgyerek utazott nagymamájával vonattal Badacsonyba. A vonat a sümegi vár alatt ment el. „Mi az ott fenn a hegyen?” - kérdezte a gyerek. „A sümegi vár.” - felelte a nagyi. „Mi az a vár?” - kérdezte a gyerek. „Majd otthon, nagyapád elmagyarázza.” - felelte a nagyi. A nagypapa – nyugalmazott magyar – földrajz – történelem – latin - görög szakos tanár – aztán elmagyarázta, hogy olyan építmény a vár, amelyben laktak is, és védeni is lehetett, nagyon régen építették, és akié volt, annak hatalma volt. Elmondta azt is, hogy azért rom, mert leégett, mert utána nem törődtek vele, mert évszázadok óta pusztul.

„Nagyon szeretnék oda felmenni és megnézni, milyen” – kérte az unoka. „felviszlek egyszer, ha jó lesz.” - válaszolta a nagymama. És szavának állt. Még 1954 júliusában felvitte unokáját az akkor még teljesen rom sümegi várba. Ott aztán a gyereket megfogta a hely szellem, mely még meg is erősödött, amikor hazatérve a kérdésére, hogy „csak ez az egy vár van?” a nagypapa azt felelte: „Nem, sok száz létezik, de nem mind ilyen, mint a sümegi.”

Nos, így kezdődött. A kisgyerek évek múlva látta viszont a sümegi várat, melyet akkor tártak fel, majd következett Veszprém, Szigliget, Fonyód, Fehérkő, és még sok másik vár.

1955-ben a megértő nagymama karácsonyra megvette unokájának az éppen akkor megjelent „Magyarországi várépítéset” című könyvet, az elsőt, melyet az unokája a témában látott, s azóta is kegyelettel őriz, s amelyet azóta is jó pár hasonló követett.

1960-ban egy felvidéki körúton, a szintén többé – kevésbé szintén érdeklődő apja kíséretében jó pár várat látott az akkor már 13 éves gyerek, s többé be is ment. Pozsonyt akkor restaurálták, Nyitra ép volt, a beckói vár még rom, Budatin zárva, Szepesvár rom. De akármennyire is ilyen különbözőek voltak ezek a várak, életre szóló élménynek bizonyultak.

1965-ben aztán lehetőség adódott az addig csak alulról megcsodált Barkó, majd Jeszenő és Vinna, majd Csicsva felkeresésére. Különösen Jeszenő volt az, mely mély benyomást keltett, s ez mindmáig megmaradt, annyira, hogy egy adódó alkalommal Román András úr figyelme is fel lett

hívva rá, s őt nem csak érdekelte ez a vár, hanem róla szóló cikkekre is megbízást adott a MŰEMLÉKVÉDELEM című folyóiratban.

Még a gimnazista évek alatt kezdődött a várak képanyagának, alaprajzainak, ábrázolásainak, irodalmának gyűjtése is. Sok minden derült ki. Például a várakról szóló könyvekben szerkesztési hibák, képösszecserélések, térképeken hibás helymegjelölések, sőt tárgyi tévedések. (Pl.: egyetlen turistatérképen sem szerepel várként Bakonyújvár – csak „bakonyújvári rom” megjelöléssel.) Vagy: Bélavár: „várrom kerek toronnyal” a somogyi Bélaváron. Ott ilyen nincs, de a Varasd melletti Bélavárban van ilyen – ez a névazonosság átka.

A kisgyerek közben felnőtt, leérettségizett, elvégezte az egyetemet, orvos lett belőle – de a hobbi maradt. Lehetősége lett évek múltán külföldi várakat is megnézni, és a magyarokkal összehasonlítani. Először Lengyelországban (Rzemysk, Krakkó, Wydrikon, Kraciczyn, mazuriai lovagvárak), majd Görögországban (athén – Akropolisz, Mükéné, Tyrins, Nauplion, Iráklion) és Törökországban (Bizánc, Nicea, Angora, Egridir, Trója, Ortahisar stb.) és Németországban (Regenstein, Augustusburg, Wernigerode, Rautzen stb.), Csehországban (Karlstein, Krivoklát, Konopiste, Prága-Hradcsin stb.), majd a szabadabb lehetőségek kihasználásával Ausztria (Hainburg, Rabenstein, Riegersburg, Hochosterwitz), Szlovéniában (Celje, Lubljana, Borl), Svájcban (Laufen, Stein) és Franciaországban keresett fel és látogatott várakat.

A Jeszenő váráról írt cikk megjelenése után ismerkedett össze és barátkozott meg Szatmári Tamással Jászberényből, majd Komjáthi Győzővel Székesfehérvárról, akikkel azóta is tartva a kapcsolatot, hobbi szinten nagy fába vágta a fejszóját: elkezdte a kevésbé ismert, és még fel nem tárt várakat alaprajzzal és rekonstrukciós rajzzal leírni.

Talán kiderült az eddigiekből, hogy az eddig leírt, amatőr szintű kutató pályafutása a magam pályafutása volt.

Néhány szóban a fent már említett tevékenységemről hadd írjak. Az eddig megjelent laikusoknak szóló várismertetéseknek szerintem két nagy hibája volt. Az egyik: nemcsak, hogy nem teljességre törekvő, de nagyon is kevés várra terjed ki. Hiába keres is a turista például bármit Bakonyújvár, Peticse, Megyes, Tiba, Bélavár, Zalabér stb. váráról, vagy nem talál, vagy jelentéktelen utalással, esetleg semmitmondó megjegyzéssel kénytelen beérni. Arról nem is beszélve, hogy a várak megközelítése az útikönyvekben leírtaktól sokszor nagyban eltér, vagy nincs figyelmeztetés az életveszélyre. A másik: a laikus, de érdeklődő számára váraink jelentős része ma csak alaktalan kőhalom, melyhez hiába zarándokol el, a látottak alapján nem tudja elképzelni, milyen is lehetett, amikor még ott emberek éltek. Vagy: esetleg nem is tudja, hogy ott az, amit lát - vár volt.

Ez a két szempont vezetett, hogy elkezdjem az általam ismert, de eldugott helyen levő általában ismeretlen, feltáratlan, gazdátlan várak jelen állapotát, ha nem is felmérni, de legalább megkísérelni felbecsülni, lerögzíteni, mert tartok tőle, hogy a későbbi látogató ennyit sem fog belőle látni. (Magam tapasztalata: a jeszenői vár, melyet a XX. század elején kezdtek újjáépíteni, majd sorsára hagytak, szinte a szemem láttára vált ismét rommá, rosszabb állapotúvá, mint a „resturálás” előtt volt.)

Tisztába vagyok vele, hogy rajzaim nem mérnöki felmérések – hiszen sűrű erdőben, bozótban stb. nem lehet ilyesmit csinálni, s magam nem is vagyok mérnök. Ezért az általam felvett alaprajzok csak hozzávetőlegesek, s a rekonstrukciók, melyeket ezen alaprajzok alapján készítek, csak kísérletek, hiszen egy egzakt feltárás, mérnöki felvétele és új eredményei jelentősen módosíthatják őket. Céлом csak az, hogy a mai állapot alapján lehessen valamiféle gondolatébresztő arról, milyek is lehettek. S egy hátsó gondolat is: ha valamelyik ilyen „művem” esetleg olyan kezébe kerül, aki csak ledönteni való falat, elrejtett kincs rejtekét és hasonlókát lát várainkban, gondolkozzon el: a nemzeti múlt, sőt, talán a nemzeti megmaradás zálogainak maradványait látja, melyet megsemmisíthet, ha lerombolja, de meg is védheti, ha vigyáz rájuk. Mert, mint Dienes Adorján nagyon találóan írta a Regélő romok című könyvében Szepesvárról: „Minden lehulló köve egy darab történelmet sodor magával.”, s mint Gerő László 1955-ben szinte kiáltotta: „Az utolsó órához értünk ... mentsük meg várainkat!”

Még annyit: felfogásom és talán kicsit nagyképűen: hitvallásom is, hogy a műemlékvédelmet, különösen a váraknál, nem a szigorúan vett szakmánál kell kezdeni, hanem a gyerekeknél, hogy tudják, mi a vár, legyen róluk elképzelésük, ismerjék múltját, jelenét, s egyszer majd jól tudják biztosítani jövőjét. Tény: sok minden történt ez ügyben, tisztelet érte mindenkinek, akit illet. De nem történhet elég: az ellenfél az idő, s ez túl erős ellenség, de ha vele szemben egy széles összefogás áll, mely a műemlékes szakembertől az iskolai tanulóig, a falusi nyugdíjas kőművesig, vagy – mint mint nálam – az orvosig terjed, erőt lehet venni rajta. Ehhez azonban ismerni kell, mink van. Ehhez szeretnék a magam szerény módján hozzájárulni, s talán akad is, akit érdekel, elolvassa, megnézi, megfogadja és terjeszti – s majd egyszer követi. Mert az idő megy, s be kell látnom, hogy életkorom és lehetőségeim nem teszik lehetővé, hogy a magyar várépítészeti összes emlékéket bejárjam és feldolgozzam. De hiszek benne, hogy aki szelet vet, vihart arat.

MAJOR BALÁZS

Tanulmányok:

1993-2000: ELTE BTK arab szak

1993- : ELTE BTK történelem szak

1997- : ELTE BTK Régészettudományi Intézet középkoros szakirányú képzés

1999/2000: Damaszkuszi Egyetem régészet szak

Az ELTE BTK arab, régészet, történelem szakos hallgatójaként és 2000 januárjától, mint arab szakból diplomás orientalista, immár több mint nyolc éve foglalkozom behatóan a Közel-Kelet középkori történelmével és régészetével, különös tekintettel a kereszties hadjáratok korára. Elsődleges kutatási területem a korabeli hadiépítészet és településhálózat valamint a latin államok európai és közel-keleti lakóinak együttélése.

Kutatási témámnak és az ehhez kapcsolódó arab nyelvi tanulmányaimnak megfelelően az 1995/96-os és az 1999/2000-es tanévet Szíriában töltöttem, a második évben a Damaszkuszi Egyetem negyedéves régészhallgatójaként végezve tanulmányaimat.

2000 júliusa óta a Szíriai Műemlékvédelmi Főigazgatóság hivatalos kutatási engedélyével végzem a Szíria középkori településhálózatával kapcsolatos kutatásaimat és terepbejárásaimat, mely hivatal a jövőben is számít munkámra Szíria középkori műemlékein. Emellett meghívást kaptam abba a négy fős nemzetközi kutatócsoportba, mely a szíriai tengerpartot határoló Ansāriyya-hegység bizánci, kereszties és muszlim erődítéseinek feldolgozását végzi a Főigazgatóság megbízásából. Az egyéves ösztöndíjak lejártával munkámat nyári turnusokban tervezem folytatni, ahogy azt 2001 nyarán is tettem. Ez az évek óta kutatott témám egyben az arab és régészet témaköröket is magában foglaló Phd-s kutatás anyagát fogja képezni.

Mint az a korábbi munkák elszórt adataiból és eddigi terepbejárásaimból is egyértelműen látszik; Szíria és Libanon tengerparti régiójában gazdag emlékanyag maradt fenn a keresztieskori vidéki településekből. A maradványok legjellegzetesebb csoportját a kisméretű lakótornyok alkotják, de megtalálhatóak mellettük a kis erődítések, kápolnák, boltozott helyiségek, esetenként fallal övezett gazdasági épületek, gátak, malmok, vízvezetékek, kutak, ciszternák, utak.

Az írásos források szegénysége miatt rendkívül fontos a szinte egyedüli információt szolgáltató, de sajnos gyorsan pusztuló műemlékállomány vizsgálata. Az elsődleges források (minimális számú latin oklevél, az arab nyelvű források elszórt adatai és néhány koraújkori és újkori útleírás) mellett egy-két századeleji munka néhány mondatos leírása, illetve a helynévanyag átvizsgálása nyújtja az egyedüli támpontot a kiinduláshoz. A terepen a szigorúan vett régészeti módszerek mellett maximálisan igyekszem felhasználni a helyi lakosságtól nyerhető információkat is, melyek segítségével nemcsak a már ismert épületekről sikerült többlet információt nyerni (korábbi

állapot, pusztulás ideje, helynevek, legendák) hanem nyomára vezettek több, eddig nem ismert objektumnak is.

A terepbejárás elsősorban a négy nagy kereszties központ Tortosa (a mai Tartūs), Chastel Blanc (mai Sāfītā), a Crac des Chevaliers (mai Qal'at al-Hisn) és Margat (mai Qal'at Marqab) tágabb környezetére koncentrál, de 2002 nyarán kibővül Lattakia irányába is.

A terepmunka az alábbi fő munkafázisokból áll:

1. A középkori emlékek felkutatása, a maradványok felmérése, fényképes dokumentációja és alaprajzok készítése.
2. Az objektumok környezetének dokumentálása, a középkori emlékanyag és a környezet összefüggéseinek megfigyelése.
3. A régió középkori lelőhelyei közti láthatóság feltérképezése, mely fontos többletinformációval szolgálhat a települések, kis erődök védelmi funkcióját illetően.
4. A terepmunka fontos feladatai közé tartozik a középkori objektumok kövein található kőfaragójelek összegyűjtése, mely megfelelően feldolgozva egyedülálló információval szolgálhat a régió építéstörténetéről.

Részben szíriai ösztöndíjaim alatt, részben attól független időpontokban folyamatosan igyekeztem a Közel-Kelet minél több régészeti lelőhelyét felkeresni, így jelentős időt töltöttem Líbia, Libanon, Irak, Jordánia, Algéria, Törökország és a Ciprusi Török Köztársaság különböző történeti korokból származó műemlékeinek felkeresésével.

Fontosabb publikációk, írásos munkák:

1998. A Fővárosi Örmény Kisebbségi Önkormányzat kulturális füzete októberi és novemberi számok: „*A Kilikiai Örmény Királyság középkori hadiépítésze*” (9 oldal)

1999. „*Crusader Towers of the Terre de Calife*” in: The Arabist 19-20. /Proceedings of the Arabic and Islamic Sections of the 35th International Congress of Asian and North African Studies (ICANAS) I. (p. 211-228)

2000 januárjában jelesre minősített diplomamunkám címe:

„Muszlim hadiépítészet a XII-XIII. századi Közel-Keleten a források tükrében (A Qinnasrīni katonai körzet erődítései)” 58 old. + 19 old. mellékletek

2001 „*Keresztes hadiépítészet a 12-13. századi Közel-Keleten*”. Studia Ignatiana I. – Korok, Világképek, Egyházak (9-54. old.)

2001 „*al-Malik al-Mujāhid, Ruler of Homs and the Hospitallers*”

The Crusades and the Military Orders, Expanding the Frontiers of Medieval Latin Christianity
(p. 61-75)

2001 „*Burj ʿArab, a Crusader Tower in the County of Tripoli*”

The Arabist 23 (p. 171-182)

2001 „*Európaiak a Közel-Keleten: A keresztes államok*”

Iskolakultúra, Muszlim művelődéstörténeti előadások (166-186. old.)

2002 „*In search of the 12th and 13th century rural settlement in the southern littoral of Syria
(A report of the first field surveys)*”

The Arabist 22. /Proceedings of the 20th Congress of the Union Européenne des Arabisants et Islamisants (20 oldal) megjelenés alatt

PPKE BTK Arab Tanszék, tanársegéd

Állandó lakcím: 2500 Esztergom, Királyszive u. 4.

Tel.: (33) 311 585

Ideiglenes lakcím: SZENT IGNÁC SZAKKOLLÉGIUM

1191 Budapest, Hunyadi u. 2-4.

Tel.: (1) 282 9772

e-mail: balazsmajor@hotmail.com

Csorba Csaba: A Magyar Könyvklub várkönyv-sorozata

A Magyar Könyvklub kiadásában jelent meg Regélő váraink c. kötetem 1996-ban, amely 57 vár leírását tartalmazta. Ennek sikerén fölbuzdulva rávettem a kiadót egy második kötet kiadására. Ez legendás váraink címmel látott napvilágot 1999-ben. A két kötet együttesen 150 vár bemutatására vállalkozott. Mivel ez is könyvsiker lett, a kiadó a harmadik kötettől sem zárkózott el. Ebbe 200 vár történetét akartam belefoglalni. Így viszont olyan terjedelmes lett, hogy kétfelé kellett osztani. A Rejtélyes váraink c. kötet 2001-ben, a Regényes váraink c. kötet 2002-ben látott napvilágot. A négy kötet együttesen 400 várról ad áttekintést.

Célom az volt, hogy népszerűsítsem a várakat. Ehhez a múlt századi ország ismertető képeskönyvek ill. képes hetilapok (Vasárnapi Újság, Az Ország Tükre, Hazánk s a Külföld, Magyarország és a Nagyvilág) jelentették a mintát. Kezdtém tehát a várakhoz fűződő mondákkal, regékkel, legendákkal, folytattam a várak hiteles történetével, végül a vár leírását adtam, kitérve a jelenlegi állapotra is. Lehetőleg a múlt században készült grafikákat közöltem illusztrációként, továbbá alaprajzot, s a második kötettől kezdve rekonstrukciós rajzot is. Ezt a szerkezetet nem sikerült következetesen betartani, mert előfordult, hogy egy-egy várról nem sikerült mondát fellelnem, más esetben hiányzott az alaprajz vagy a múlt századi távlati kép, mivel nem sikerült ilyenek nyomára bukkannom, ill. megszerezni reprodukcióját. Végül válogatott bibliográfia zárta az egyes köteteket. Valamennyi kötet ábécé sorrendben tartalmazta a Kárpát-medence várait. Az első kötetnél az volt a célom, hogy a történeti köztudatban leginkább ismert várakat mutassam be. Eredetileg a Helikon Kiadó számára készült a kézirat. Azonban az 1980-as évek közepén kiadó a lektorált, megszerkesztett munkát visszaadta, azzal indokolva, hogy kiadását nem látja kifizetődőnek. 1995-ben adtam át a Magyar Könyvklubnak a kéziratot (Miskolcon 1993-ban megjelent néhány száz példányban egy sokszorosított változata, amely több képet tartalmaz, mint a későbbi kiadások!).

Mivel nem számítottam további kötetekre, ebből adódott, hogy az újabb és újabb lehetőségek nyomán mindig újra kezdtem a válogatást, így a négy kötetben nincs semmiféle rendszer, sem területi, sem időrendi. A második kötetben a kővárak mellett megjelentek a földvárak is. A harmadik és negyedik kötetben a várak mellett az erődített ill. várrá alakított kolostorok és a templomvárak. területileg a Trianon előtti Magyarország határain túl is nyúlt a válogatás, amit az indokolt, hogy ezek a várak is valaha Magyarországhoz tartoztak. Sőt egyes időszakokban kulcsszerepet játszottak hazánk határvédelmi rendszerében. Másrészt történetük magyar nyelven többnyire hozzáférhetetlennek számított. Bár arra törekedtem, hogy a bemutatott várakat személyesen is bejárjam, azonban ez a szándékom nem minden esetben sikerült. Ennek oka elsősorban az volt, hogy idestova négy évtizedes várkutatói múltam során soha semmilyen intézménytől vagy szervezettől semmilyen támogatást nem kaptam. Szabadidőmben és a saját pénzemem jártam be az egyes területeket, s a szakirodalom

beszerzéséhez is csak saját pénzügyi forrásaim álltak rendelkezésre. Ez annyit jelentett, hogy egyes könyveim, cikkeim, előadásaim honoráriumából fedeztem az új és új vártúrák költségeit. Tekintettel arra, hogy a könyvkiadás jelenlegi mechanizmusához alkalmazkodnom kellett, ha azt akartam, hogy műveim megjelenjenek, bele kellett törődnöm, hogy egy-egy kötetnél viszonylag hosszas huzavona után a megkötött szerződést követően rohammunkában kellett elkészítenem a kéziratokat. Az új kiadásoknál viszont gyakorlatilag semmiféle javításra nem nyílik alkalmam. Ezek a körülmények könyveim szakmai színvonalát nyilvánvalóan nem érintették előnyösen. A fő célt, a várak népszerűsítését azonban sikerült elérnem. Az első két kötet több mint 50 ezer példányban fogyott el, a Magyar Könyvklub egyik legnagyobb sikerkönyve lett a maga kategóriájában.

A továbbiakban tájegységi ill. azon belül a történeti megyénkénti tagolásban a négy kötet adattárát közlöm. A kötetek rövidített címei a következők:

Regél.vár = Regélő váraink

Legend.vár = Legendás váraink

Rejt.vár = Rejtélyes váraink

Regény.vár = Regényes váraink

DUNÁNTÚL:

Alsólendva (Zala m.) Legend.vár

Anyavár (Tolna m.) Regény.vár

Bátorkő (Veszprém m.) Legend.vár

Battyán (Fejér m.) Regény.vár

Borostyánkő (Vas m.) Legend.vár

Buda (Pilis m.) Rejt.vár

Buzádsziget (Zala m.) Regény.vár

Csákány (Vas m.) Regény.vár

Csesznek (Veszprém m.) Regél.vár

Csobánc (Zala m.) Regél.vár

Csókakő (Fejér m.) Legend.vár

Devecser (Veszprém m.) Regény.vár

Dobra (Vas m.) Regény.vár

Dombóvár (Tolna m.) Legend.vár

Döbrököz (Tolna m.) Regény.vár

Döbrönte (Veszprém m.) Rejt.vár

Egervár (Zala m.) Regény.vár

Essegvár (Veszprém m.) Reg.vár

Esztergom (Esztergom m.) Regél.vár

Fejérkő (Somogy m.) Rejt.vár

Fonyód (Somogy m.) Rejt.vár

Földvár (Tolna m.) Legend.vár

Fraknó (Sopron m.) Regél.vár

Gerencsér (Komárom m.) Rejt.vár

Gesztes (Komárom m.) Rejt.vár

Győr (Győr m.) Regél.vár

Hédervár (Győr m.) Rejt.vár

Hegyisd (Veszprém m.) Legend.vár

Hölgykő (Veszprém m.) Regény.vár

Jánosháza (Vas m.) Regény.vár

Kabold (Sopron m.) Regény.vár

Kantavár (Baranya m.) Rejt.vár
Kapunvár (Sopron m.) Regény.vár
Keszthely (Zala m.) Regény. vár
Kismarton (Sopron m.) Rejt.vár
Köpcsény (Moson m.) Regény.vár
Körmend (Vas m.) Regény.vár
Kőszeg (Vas m.) Regél.vár
Lakompak (Sopron m.) Regény.vár
Lánzsér (Sopron m.) Legend.vár
Léka (Vas m.) Legend.vár
Lenti (Zala m.) Regény.vár
Locsmánd (Sopron m.) Regény.vár
Magyaróvár (Moson m.) Legend.vár
Márévár (Baranya m.) Regény.vár
Mihályi (Sopron m.) Rejt.vár
Monyorókerék (Vas m.) Rejt.vár
Nádasd (Baranya m.) Rejt.vár
Németújvár (Vas m.) Regél.vár
Oroszlánkő (Fejér m.) Rejt.vár
Ozora (Tolna m.) Reg.vár
Palota (Veszprém m.) Reg.vár
Pápa (Veszprém m.) Regény.vár
Pécs (Baranya m.) Regél.vár
Pécsvárad (Baranya m.) Rejt.vár
Rezi (Zala m.) Legend.vár
Rohonc (Vas m.) Rejt.vár
Siklós (Baranya m.) Regél.vár
Simontornya (Tolna m.) Legend.vár
Solymár (Pilis m.) Regény.vár
Sopronkeresztúr (Sopron m.) Regény.vár
Sümeg (Zala m.) Regél.vár
Szalonak (Vas m.) Legend.vár
Szászvár (Tolna m.) Regény.vár
Szentgrót (Zala m.) Regény.vár
Szentgyörgy (Zala m.) Rejt.vár
Szentmárton (Győr m.) Regény.vár

Szigetvár (Somogy m.) Regél.vár
Szigliget (Zala m.) Regél.vár
Tata (Komárom m.) Regél.vár
Tátika (Zala m.) Legend.vár
Tihany (Zala m.) Rejt.vár
Ugod (Veszprém m.) Regény.vár
Vázsony (Veszprém m.) Reg.vár
Veszprém (Veszprém m.) Reg.vár
Visegrád (Pilis m.) Regél.vár
Vitány (Komárom m.) Legend.vár
Zsámbék (Pilis m.) Regény.vár

FELSŐ-MAGYARORSZÁG:

Abaújvár (Abaúj m.) Regény.vár
Ágasvár (Nógrád m.) Regény.vár
Ajnácskő (Gömör m.) Legend.vár
Appony (Nyitra m.) Legend.vár
Árva(Árva m.) Regél.vár
Balogvár (Gömör m.) Legend.vár
Barkó (Zemplén m.) Legend.vár
Beckó (Trencsén m.) Regél.vár
Bény (Esztergom m.)
Berencs (Nyitra m.) Regény.vár
Bernecebaráti (Hont m.) Regény.vár
Berzéte (Gömör m.) Regény.vár
Beszterce (Trencsén) Legend.vár
Besztercebánya (Zólyom m.) Rejt.vár
Biccse (Trencsén m.) Regény.vár
Blatnica (Túróc m.) Rejt.vár
Boldogkő (Abaúj m.) Legend.vár
Borostyánkő (Pozsony m.) Legend.vár
Borsi (Zemplén m.) Rejt.vár
Borsod (Borsod m.) Rejt.vár
Borsova (Bereg m.) Regény.vár
Bozók (Hont m.) Legend.vár
Budatin (Trencsén m.) Legend.vár
Buják (Nógrád m.) Legend.vár

| | |
|-----------------------------------------|------------------------------------|
| Csábrág (Hont m.) Legend.vár | Illava (Trencsén m.) Regény.vár |
| Csejte (Nyitra m.) Regél.vár | Jászó (Abaúj m.) Rejt.vár |
| Cserépvár (Borsod m.) Regény.vár | Jeszenő (Zemplén m.) Legend.vár |
| Csetnek (Gömör m.) Regény.vár | Jókő (Nyitra m.) Regény.vár |
| Csicsva (Zemplén m.) Legend.vár | Jolsva (Gömör m.) Regény.vár |
| Csorbakő (Borsod m.) Rejt.vár | Kács (Borsod m.) Rejt.vár |
| Csővár (Pest m.) Legend.vár | Kámor (Nógrád m.) Regény.vár |
| Damásd (Hont m.) Regény.vár | Kanászvár (Heves m.) Rejt.vár |
| Dédes (Borsod m.) Rejt.vár | Kapivár (Sáros m.) Legend.vár |
| Detrekő (Pozsony m.) Legend.vár | Kéked (Abaúj m.) Regény.vár |
| Dévény (Pozsony m.) Regél.vár | Kékkő (Nógrád m.) Legend.vár |
| Diósgyőr (Borsod m.) Regél.vár | Keselőkő (Nyitra m.) Legend.vár |
| Divény (Nógrád m.) Legend.vár | Késmárk (Szepes m.) Legend.vár |
| Dobronya (Zólyom m.) Regény.vár | Kisnána (Heves m.) Legend.vár |
| Drégely (Hont m.) Regél.vár | Komárom (Komárom m.) Regél.vár |
| Éberhárd (Pozsony m.) Regény.vár | Korlátkő (Nyitra m.) Legend.vár |
| Ecseg (Nógrád m.) Legend.vár | Kovácszó (Bereg m.) Regény.vár |
| Eger (Borsod m.) Regél.vár | Körmöcbánya (Bars m.) Rejt.vár |
| Éleskő (Pozsony m.) Regény.vár | Kövesd (Zemplén m.) Legend.vár |
| Fülek (Nógrád m.) Legend.vár | Kövi (Gömör m.) Regény.vár |
| Füzér (Abaúj m.) Legend.vár | Krasznahorka (Gömör m.) Regél.vár |
| Gács (Nógrád m.) Legend.vár | Lednic (Trencsén m.) Legend.vár |
| Galgóc (Nyitra m.) Legend.vár, Rejt.vár | Lelesz (Zemplén m.) Rejt.vár |
| Garamszentbenedek (Bars m.) Regény.vár | Léva (Bars m.) Legend.vár |
| Gede (Gömör m.) Legend.vár | Lietava (Trencsén m.) Legend.vár |
| Ghymes (Nyitra m.) Legend.vár | Likava (Liptó m.) Legend.vár |
| Golop (Zemplén m.) Regény.vár | Lipcse (Zólyom m.) Rejt.vár |
| Gölnic (Gömör m.) Regény.vár | Lipótvár (Liptó m.) Legend.vár |
| Gönc (Abaúj m.) Rejt.vár | Liptóújvár (Liptó m.) Legend.vár |
| Hasznos (Heves m.) Rejt.vár | Lubló (Szepes m.) Legend.vár |
| Herce (Abaúj m.) Regény.vár | Makovica (Szepes m.) Legend.vár |
| Holics (Nyitra m.) Rejt.vár | Marcellvára (Szepes m.) Rejt.vár |
| Hollókő (Nógrád m.) Regél.vár | Markaz (Heves m.) Regény.vár |
| Hont (Hont m.) Regény.vár | Márkusfalva (Szepes m.) Regény.vár |
| Hricsó (Trencsén m.) Regény.vár | Menedékkő (Szepes m.) Rejt.vár |
| Hrussó (Bars m.) Regény.vár | Monok (Zemplén m.) Regény.vár |
| Huszt (Máramaros m.) Regél.vár | Munkács (Bereg m.) Regél.vár |

Murány (Gömör m.) Regél.vár
Nagy Mihály (Zemplén m.) Regény.vár
Nedec (Szepes m.) Legend.vár
Nevicke (Ung m.) Regény.vár
Nógrád (Nógrád m.) Regél.vár
Nyaláb (Ugocsa m.) Regény.vár
Nyitra (Nyitra m.) Legend.vár
Odorvár (Borsod m.) Rejt.vár
Ónod (Borsod m.) Regél.vár
Oroszlánkő (Heves m.) Regény.vár
Oroszlánkő (Trencsén m.) Regél.vár
Óvár (Trencsén) Legend.vár
Pácin (Zemplén m.) Regény.vár
Palocsa (Sáros m.) Rejt.vár
Pozsony (Pozsony m.) Regél.vár
Putnok (Gömör m.) Regény.vár
Regéc (Abaúj m.) Regél.vár
Revistye (Bars m.) Legend.vár
Sáros (Sáros m.) Regél.vár
Sárospatak (Zemplén m.) Regél.vár
Saskő (Bars m.) Legend.vár
Selmecbánya (Hont m.) regény.vár
Sempte (Pozsony m.) Regény.vár
Sirok (Heves m.) Legend.vár
Solymos (Abaúj m.) Regény.vár
Somoskő (Nógrád m.) Legend.vár
Sóvár (Sáros m.) Legend.vár
Szádvár (Torna m.) Regény.vár
Szalánc (Abaúj m.) Legend.vár
Szanda (Nógrád m.) Legend.vár
Szarvaskő (Heves m.) Legend.vár
Szécsény (Nógrád m.) Regél.vár
Szentgyörgy (Pozsony m.) Regény.vár
Szepesvár (Szepes m.) Regél.vár
Szerednye (Ung m.) Regény.vár
Szerencs (Zemplén m.) Legend.vár
Szikszó (Abaúj m.) Rejt.vár

Szitnya (Hont m.) Regény.vár
Szkalka (Trencsén m.) Regény.vár
Szklabinya (Túróc m.) Regény.vár
Szomolány (Pozsony m.) Legend.vár
Szőlős (Ugocsa m.) Rejt.vár
Sztrahora (Nógrád m.) Regény.vár
Sztrecsény (Trencsén m.) Rejt.vár
Sztropkó (Zemplén m.) Regény.vár
Tapolcsány (Nyitra m.) Regény.vár
Tarkő (Sáros m.) Rejt.vár
Temetvény (Nyitra m.) Regény.vár
Tiba (Ung m.) Regény.vár
Torna (Torna m.) Regél.vár
Trencsén (Trencsén m.) Regél.vár
Ugróc (Trencsén m.) Regény.vár
Újhely (Zemplén m.) Legend.vár
Újvár (Sáros m.) Regény.vár
Ungvár (Ung m.) Legend.vár
Vác (Pest m.) Legend.vár
Vásárosnamény (Bereg m.) Rejt.vár
Végles (Zólyom m.) Legend.vár
Visk (Máramaros m.) Regény.vár
Vöröskő (Trencsén m.) Legend.vár
Zagyvafő (Nógrád m.) Regény.vár
Zemplén (Zemplén m.) Legend.vár
Znió (Túróc m.) Regény.vár
Zólyom (Zólyom m.) Regél.vár
Zsámbokrét (Nyitra m.) Regény.vár

ALFÖLD ÉS ERDÉLYI PEREMVIDÉK:

Adorján (Bihar m.) Rejt.vár
Alpár (Pest m.) Rejt.vár
Arad (Arad m.) Regél.vár
Aranyosmeggyes (Szatmár m.) Regény.vár
Bátor (Szabolcs m.) Rejt.vár
Bihar (Bihar m.) Legend.vár
Erdőd (Szatmár m.) Legend.vár

Érsomlyó (Krassó m.) Rejt.vár
Fenes (Bihar m.) Legend.vár
Gyula (Békés m.) Regél.vár
Hajdúdorog (Hajdú m.) Rejt.vár
Hajdúhadház (Hajdú m.) Rejt.vár
Hajdúnánás (Hajdú m.) Rejt.vár
Hajdúszoboszló (Hajdú m.) Regény.vár
Harám (Krassó m.) Regény.vár
Jenő (Arad m.) Regény.vár
Károly (Szatmár m.) Rejt.vár
Kereki (Bihar m.) Rejt.vár
Keve (Temes m.) Rejt.vár
Kisvárda (Szabolcs m.) Legend.vár
Körösszeg (Bihar m.) Legend.vár
Solymos (Arad m.) Regél.vár
Sólyomkő (Bihar m.) Legend.vár
Somlyó (Szilágy m.) Rejt.vár
Szabolcs (Szabolcs m.) Legend.vár
Szalonta (Bihar m.) Regény.vár
Szeged (Csongrád m.) Legend.vár
Szörény (Regény.vár)
Temesvár (Temes m.) Regél.vár
Vaja (Szabolcs m.) Regény.vár
Várad (Bihar m.) Regél.vár

ERDÉLY:

Almás (Kolozs m.) Regény.vár
Alsórákos (Nagy-Küküllő m.) Rejt. vár
Alvinc (Fehér m.) Rejt.vár
Apáca (Brassó m.) Regény.vár
Árkos (Háromszék m.) Rejt.vár
Bálványos (Háromszék m.) Regél.vár
Baromlak (Nagy-Küküllő m.) Rejt.vár
Berethalom (Nagy-Küküllő m.) Rejt.vár
Bethlen (Szolnok-Doboka m.) Rejt.vár
Bonchida (Kolozs m.) Rejt.vár
Brassó (Brassó m.) Regény.vár

Budvár (Udvarhely m.) Regény.vár
Csicsó (Csík m.) Rejt.vár
Csicsóvár (Szolnok-Doboka m.) Legend.vár
Csíkszereda (Csík m.) Rejt.vár
Déva (Hunyad m.) Regél.vár
Diód (Fehér m.) Rejt.vár
Doboka (Szolnok-Doboka m.) Regény.vár
Egeres (Kolozs m.) Regény.vár
Erked (Udvarhely m.) Regény.vár
Feketehalom (Brassó m.) Rejt.vár
Firtos (Udvarhely m.) Regény.vár
Földvár (Brassó m.) Rejt.vár
Gernyeszeg (Maros-Torda m.) Rejt.vár
Görgény (Maros-Torda m.) Regény.vár
Gyalu (Kolozs m.) Rejt.vár
Gyulafehérvár (Fehér m.) Legend.vár
Hátszeg (Hunyad m.) Regény.vár
Hermány (Brassó m.) Regény.vár
Höltövény (Brassó m.) Regény.vár
Hunyad (Hunyad m.) Regél.vár
Ikavára (Háromszék m.) Legend.vár
Illyefalva (Háromszék m.) Regény.vár
Kecskekő (Fehér m.) Regény.vár
Kelnek (Szeben m.) Regény.vár
Keresd (Nagy-Küküllő m.) Rejt.vár
Kereszténysziget (Szeben m.) Regény.vár
Kézdiszentlélek (Háromszék m.) Regény.vár
Kolozsmonostor (Kolozs m.) Rejt.vár
Kőhalom (Nagy-Küküllő m.) Regél.vár
Kővár (Szolnok-Doboka m.) Rejt.vár
Küküllővár (Kis-Küküllő m.) Legend.vár
Lesses (Nagy-Küküllő m.) Regény.vár
Léta (Kolozs m.) Regény.vár
Malajesd (Hunyad m.) Rejt.vár
Marosvásárhely (Maros-Torda m.) Rejt.vár
Muzsna (Nagy-Küküllő m.) Regény.vár
Nagyajta (Háromszék m.) Regény.vár

Nagydisznód (Szeben m.) Regény.vár
Nagyenyed (Fehér m.) Rejt.vár
Ojtoz (Háromszék m.) Rejt.vár
Ózd (Fehér m.) Rejt.vár
Prázsmár (Brassó m.) Regény.vár
Radnót (Kis-Küküllő m.) Rejt.vár
Rapsonné vára (Udvarhely m.) Regény.vár
Sebes (Kolozs m.) Regél.vár
Sepsiszentgyörgy (Háromszék m.) Rejt.vár
Szamosújvár (Szolnok-Doboka m.) Legend.vár
Szarhegy (Gyergyó m.) Rejt.vár
Szászkézd (Nagy-Küküllő m.) Regény.vár
Szászorbó (Fehér m.) Regény.vár
Székelyderzs (Udvarhely m.) Regény.vár
Székelyzsombor (Udvarhely m.) Rejt.vár
Szelindek (Szeben m.) Regény.vár
Szentbenedek (Szolnok-Doboka m.) Rejt.vár
Szentmihálykő (Fehér m.) Rejt.vár
Talmács (Szeben m.) Rejt.vár
Tartód (Udvarhely m.) Regény.vár
Torda (Torda-Aranyos m.) Regény.vár
Torockó (Torda-Aranyos m.) Legend.vár
Torockószentgyörgy (Torda-Aranyos m.)
Rejt.vár
Udvarhely (Udvarhely vm.) Rejt.vár
Vécs (Maros-Torda m.) Regény.vár
Vöröstorony (Szeben m.) Rejt.vár

DÉLVIDÉK:

Atya (Valkó m.) Rejt.vár
Bihács (Bosznia) Rejt.vár
Brinye (Lika-Krbava m.) Rejt.vár
Cetin (Zágráb m.) Rejt.vár
Császárvár (Varasd m.) Regény.vár
Cserög (Szerém m.) Rejt.vár

Dombó (Szerém m.) Rejt.vár
Erdőd (Valkó m.) Rejt.vár
Eszék (Verőce m.) Legend.vár
Gara (Valkó m.) Regény.vár
Greben (Körös m.) Regény.vár
Jajca (Bosznia) Rejt.vár
Knin (Knin m.) Regény.vár
Kórógy (Valkó m.) Rejt.vár
Kölpény (Szerém m.) Regény.vár
Krapina (Varasd m.) Regény.vár
Marót (Valkó m.) Regény.vár
Medvevár (Zágráb m.) Regény.vár
Modrus (Modrus m.) Regény.vár
Nagykemplék (Körös m.) Rejt.vár
Novigrad (Luka m.) Rejt.vár
Ozalj (Zágráb m.) Regény.vár
Pétervárad (Szerém m.) Rejt.vár
Pocsitelj (Lika-Krbava m.) Rejt.vár
Pozsega (Pozsega m.) Regény.vár
Raholca (Körös m.) Regény.vár
Rednek (Szerém m.) Regény.vár
Szabács (Bosznia) Regény.vár
Szalánkemén (Szerém m.) Rejt.vár
Sziszek (Zágráb m.) Rejt.vár
Szomszédvár (Zágráb m.) Regény.vár
Trakostyán (Varasd m.) Regény.vár
Újlak (Szerém m.) Rejt.vár
Valkó (Szerém m.) Regény.vár
Valpó (Verőce m.) Regény.vár
Varasd (Varasd m.) Rejt.vár
Verőce (Verőce m.) Regény.vár
Zágráb (Zágráb m.) Rejt.vár
Zimony (Szerém m.) Legend.vár
Zrín (Zágráb m.) Rejt.vár

Az elmúlt években megjelent várakkal, erődítésekkel foglalkozó munkák

/Csorba Csaba könyvbemutatója után szeretnénk néhány az elmúlt évben megjelent várakkal, erődítésekkel foglalkozó munkát röviden bemutatni, felhívni rá a tagok figyelmét. Természetesen ez csak kis töredéke az elmúlt néhány év „termésének”. A jövőben szívesen fogadunk könyvbemutatókat, melyek célja az, hogy a Castrum Bene Egyesület tagjaihoz eljusson a folyamatosan megjelenő szakirodalom híre, megismerhessék az ismeretterjesztő munkákat./

Tolnai Gergely: Templomvárak, erődtemplomok Magyarországon (Az Esztergomi Vármúzeum Füzetei 1. Esztergom, 2001)

Tolnai Gergely könyve olyan témát dolgoz fel, amelyet eddig elég mostohán kezelt a szakma. Ahogyan azt a szerző a bevezetőjében leírta a témát eddig két oldalról közelítették meg. Ezek egyik az, hogy ez az erődítési forma csak Erdélyre jellemző, a másik minden indoklás nélkül vesz templomokat erődítetteknek, másokat pedig nem. Munkájában definiálja a templomvárakat és az erődtemplomokat, csoportosítja azokat, beszél a kronológiájukról, topográfiájukról. Vizsgálja a templomvárak és környezetük kapcsolatát. Leírja azokat a templomokat, melyek formai hasonlóságok ellenére sem erődítettek. A könyv második felében, az adattárban 73 helyet vesz sorba fényképpel, alaprajzokkal illusztrálva. A munka végén felsorolásra kerül jó néhány a burgenlandi, felvidéki, kárpátaljai és délvidéki templomerődítés.

René BeBeau: Középkori magyar várak és várromok (Glória Kiadó Budapest, 2001.)

A szerző se nem régész, se nem történész, se nem művészettörténész. René BeBeau amerikai diplomata, aki 1997 és 2000 között a Budapesti Amerikai Nagykövetségen dolgozott. Ez idő alatt bejárta 130 várat, összegyűjtötte történetét, leírta ma mi látható a helyszínen, hogyan közelíthetjük meg. Féltről – öt „toronyig” osztályozta a várakat aszerint, hogy „melyek a legérdekesebbek, legértékesebbek”. Úgy gondolom, az osztályozás inkább azt szolgálja, hogy az olvasó érezhesse, hogy az egyes várak milyen állapotban vannak. Néhány tévedés, hiba található benne, valamint néhol számomra meglepően inkább lebeszéli az olvasót a vár megtekintéséről. (Galya várnál: „Az igazat megvallva, aligha érdemes felkeresni ezt a romot.”) A munka jelentőségét azonban abban látom, hogy a nagyközönségnek bemutat, néha nem olyan látványos, magyarországi várakat, melyeket az időről – időre megjelenő „nagy, képes váratlások” nem tesznek. (pl.: Tokaj, Sátoraljaújhely, Galyavár,).

König Frigyes: Várak és erődítmények a Kárpát – medencében (Helikon Kiadó Budapest, 2001.)

König Frigyes bevezetésében leírja, az album eredetileg saját használatra készült, nem tartotta feladatának történelmi információk felsorolását, csak az ábrázolásokkal foglalkozott. Munkáját képzőművészeti tevékenységének részének tekinti, nem akar a tudományterületekkel konkurálni. Közel 1000 oldalas munkájában 1582 erődítés több ezer rajza szerepel. Magyar témában ilyen gyűjtés még nem jelent meg. A várak, erődítések nincsenek csoportosítva, azok általában úgy kerültek egymás mellé, ahogyan azt a szerző az elmúlt 15 év alatt össze tudta gyűjteni. Megpróbálta az eddig publikációkban megjelent összes Kárpát – medencei erődítményt lerajzolni. Az ábrák mellé írt szöveg nehezen olvasható, hiszen magának jegyzetelte ki az alap információkat, de a függelékben a rövid, egymondatos leírása megtalálható, valamint a forrásokban megadott irodalomban további adatokat kaphatunk az adott erődítményről. A képek mellett kis ábrák, rekonstrukciók, skiccek láthatóak. Véleményem szerint a nagyközönség egy olyan „kódexet” tarthat a kezében, melyet újra és újra lapozgatva megismerheti a Kárpát - medence erődítéseit, a szakmai körök pedig egy olyan könyvet tanulmányozhatnak, mely hatalmas erődítésállományt sorakoztat fel.

TÚRAVEZETŐ

Visegrád

A vár

A visegrádi kettős várrendszert a tatárjárás után 1250-1260 körül építtette IV. Béla és felesége, Lascaris Mária királyné. A várat az évszázadok alatt az Anjou királyoktól Hunyadi Mátyásig számos magyar uralkodó bővítette, komfortosította illetve tette a korszerű katonai elvárásoknak megfelelővé.

Az alsóvár

A XIII. századi alsóvár a kaputoronnyal és őrtornyokkal megerősített erődítésfalakból és egy nagy lakótoronyból állt, amely egyszerre volt uralkodói szálláshely, ispáni lakóhely és katonai feladatokat ellátó erődített épület. Az alsóvárat a fellegvárral tornyokkal megerősített völgyzárófal kötötte össze, mely egészen a Duna-parti őrtoronyig húzódott. A völgyzárófalakon át vezetett a Budát és Esztergomot összekötő középkori országút, a vár egyik fontos feladata ugyanis az országút és a dunai hajóforgalom ellenőrzése volt.

Az alsóvár lakótornya, az ún. Salamon-torony a korszak magyarországi építészetében szinte egyedülálló épület. XIII. századi főbejárata az első emeletről nyílt, innen vezetett az emeletre a déli falsarokba beépített lépcsőház. Az emeleti termeket oszlopos kandallók fűtötték, és gazdagon tagozott ikerablakok világították meg. A hatodik szinten helyezkedett el a gyilokjárós, pártázatos falakkal övezett tetőterasz, ahonnan a külső, fából épült erkélyfolyosóra lehetett kilépni. A lakótorony nyugati oldalához árnyékszékitorony is csatlakozott. Az alsóvár XIII. századi elrendezését egy esetleges tatár támadás elleni védelem határozta meg. A vár észak felőli erődítése ezért sokkal hangsúlyosabb: ezt az oldalt védtek ugyanis a lőréses pártázatokkal ellátott őrtornyok és a csapórácscsal, tolóretesz kapuval zárható kaputorony is, továbbá két kitörőkapu. A déli oldalt nem erősítették őrtornyok, a völgyzárófal itt csak a hegy alsó sziklájáig emelkedik.

A XIV. század elején a várat Csák Máté birtokolta, tőle Károly Róbert hívei ostrommal foglaltak el. Az Anjou király 1323-ban helyezte át székhelyét Temesvárról Visegrádra. Ekkorra keltezhető a Salamon-torony átépítése is. A király a második emelet keleti ablakát bejárattá alakíttatta át, belül pedig a termeket keresztfalakkal osztották meg. Az ötödik szintet fedő fa födémet bordás boltozatokkal helyettesítették, ezáltal a torony felső teraszán nagyobb hajítógépeket lehetett felállítani. Károly Róbert a lakótorony körül egy belső várfalövet emeltetett. A falak által határolt, magasabban fekvő teraszról hídon át lehetett a lakótoronyba bejutni. Ezen a teraszon kapott helyet a pénzverőház és itt állt a vár kútja is. (BL)

A korábbi pénzverőházat 1357-ben I. Lajos király átengedte Gaal Konrád harangöntő mesternek, hogy ott az elkészíthesse a visegrádi nagyharangot. A hatalmas, 2 méternél nagyobb átmérőjű harangot az épület mellett kiásott öntőgödörben készítették. Az öntés befejeztével szétvert

agyagforma töredékeit a gödör feltárásakor megtaláltuk. A gazdagon díszített harangért Konrád mester Lajos királytól kiváltságlevelet kapott, amelynek birtokában Iglón telepedett le, ahol bronzöntő műhelyt alapított. (SzM)

Az alsóvár utolsó nagyobb átépítése a XV. század végén történt. Mátyás király, hogy az erődítés védelmi erejét fokozza, a vár délnyugati oldalához egy kiugró ágyúteraszt és ehhez kapcsolódóan egy támfalat építtetett. Szintén Hunyadi Mátyás uralkodásának idején készülhetett el a lakótorony melletti ciszterna is, miután a Károly Róbert-kori kutat betömték. (BL)

Az alsóvár már a török-kori háborúk kezdeti időszakában nagyobb sérülést szenvedett: védművei megrongálódtak, a lakótorony déli sarka pedig leomlott. Ásatások tanúbizonysága szerint falai közé betelepültek (korabeli lakóépületek és szemetesgödrök), XVII. századi metszetek pedig mecseteket mutatnak a várbelsőben. Védelmi szerepét fokozatosan elveszítette, a XVII. század végi felszabadító harcok alatt Visegrádon már csak a fellegvárat, és a palánkkal erősített alsó várost említik. A törökök végleges kivonulása, 1685 után évszázadokig lakatlan rom. (IL) A török seregek 1544-es ostroma nyomán a lakótorony déli oldala leomlott, az emeleteket elválasztó fa födémekek, valamint a negyedik emeleti boltozat elpusztultak. A leszakadó hatalmas faltömb kidöntötte a belső vár déli falát is. a törökök a romos torony körül a várfalak védelmében hozták létre faszerkezetű házakból álló szegényes településüket. A hódoltság kori ostromokat követő évszázadok alatt a romos alsóvár folyamatosan pusztult. A török kiűzése után a falai között megszűnt a település, és szőlőművelésnek adta át a helyet. A vár köveit építőanyagként hordták el a szőlőteraszokhoz és a környező építkezésekhez.

A Salamon-torony helyreállítása 1871-82 között történt. A munkálatokat Henszlmann Imre és Schulek Frigyes a korszak kiemelkedő művészettörténésze és építésze irányította. A lakótorony királyi vadászkastélyá történő átépítése során a második emeletig kiegészült a déli falsarok a kettős csigalépcsővel és megépültek az új ablakok, illetve kifaragták a régiéket kiegészítését. A helyreállítás során a torony számos középkori részlete pusztult el. 1916-tól Lux Kálmán építész vezetésével a lakótorony tetejét vasbeton födémmel fedték le, részben kiegészítették a gyilokjáró folyosó lőréses pártázatát, és a nyitott déli oldalt faszindellyel burkolt faszerkezettel látták el. Részlegesen visszaépítették továbbá a külső, fa védőfolyosót is. 1927 után a helyreállítások vezetését Schulek János vette át. Ekkor készült el a vízparti erődítés és a déli kapu részleges rekonstrukciója.

A Salamon-torony 1950-es leégése után, 1959-64 között került sor az épület helyreállítására, Szanyi József, majd Sedlmayr János tervei alapján. A helyreállítás legfontosabb célja a kiegészítések és az eredeti részek hangsúlyozott elkülönítése volt, ennek jegyében készült el a déli falsarok ma is meglévő beton kiegészítése a vaskorlátos külső folyosó és a legfelső emelet dróthálóval imitált boltozatrekonstrukciója. (BL)

A fellegvár

A fellegvár középkori felépítése során a koravaskori időszakhoz tartozó urnasírokat bolygattak meg, a falak mintegy elvágták az edényeket. Egy feltárt lakógödör olyan helyen volt, ahonnan jól belátható a Dunakanyar és a bal part. A lelőhely későbronzkor-végi, kb. Kr. e. IX. században lakták. (GD)

Az oklevelek tanúsága szerint a fellegvárat Lascaris Mária királyné Bizánctól magával hozott ékszereinek árából építette fel. Az 1251-re elkészült, menedékvárként is szolgáló vár ekkor a hegycsúcsot övező erődítésfalakból, két toronyból és egy lakópalotából állott. A várudvaron ciszterna épült, és az udvar esővizét kőcsatornák vezették ki a falakon túlra. Minden bizonnyal voltak a várban gazdasági épületek is, de ezeknek mára már semmi nyomuk nem maradt. A fellegvár öregtornya a támadásnak legjobban kitett északkeleti oldalra épült. Az ötszög alaprajzú, kelet felé ék alakú, tömören falazott sarkantyúval ellátott épületnek fontos szerepe volt a vár védelmében. Rézsűs, masszív falairól lepattantak az ellenséges hajtógépek lövedékei, és a falak védelmében az íjászok ellencsapást mérhettek a támadókra. A torony második emeletén lehetett az Árpádházi Szent Erzsébetnek szentelt várkápolna.

A kaputorony a várudvar déli bejáratát védte. A bejáratot lezáró csapórács csörlőkamrája az első emeleten helyezkedett el, innen lehetett a csapóhidat is felhúzni. A torony tetejét feltehetően a Salamon-torony gyilokjáró folyosójához hasonló lőrésekkel áttört pártázat koronázta. A torony sarkait púpos kváderekkel díszítették. A fellegvár a Nyulak-szigeti domonkos apácák, köztük Margit királynénak készült menedékvárként, ezért a tornyokon kívül egy lakópalotát is emeltek. Ennek a palotaépületnek a falcsonkjait tárta fel nemrég a kutatás. A palota a várhegy legvédehetőbb, északnyugati, kiemelkedő oldalára épült.

Károly Róbert 1323-as Visegrádra költözésétől vált a vár királyi székhellyé, és ide került a korábban Székesfehérváron őrzött Szent Korona is. A koronázási ékszereket minden valószínűség szerint a fellegvár öregtornyába zárták, és itt őrizték ezután mintegy két évszázadon át. A fellegvári építkezéseknek az 1335-ös visegrádi királytalálkozóra már bizonyosan be kellett fejeződnie. A krónikák tanúsága szerint itt, a várban halt meg Károly Róbert király 1342-ben. Károly Róbert a fellegvár átépítése során a kaputoronyhoz kapcsolódóan két palotaszárnyat emeltetett. A keleti, a vár legnagyobb méretű, a lovagtermet magában foglaló palotája volt. Építészeti díszítését viszonylagos formai egyszerűség jellemezte, ezt tükrözik az udvari oldalon megmaradt kváderkövekből falazott tagolatlan ablakkeretek. Ez az épületszárny még a várudvar eredeti, meredeken emelkedő felszínéhez igazodott.

A keleti palotával egyidejűleg építették a nyugati, eredetileg két szintes palotát. Ennek földszintjén lehetett a vár konyhája. Az emeleten egy fagerendákkal burkolt, padlófűtéssel (hypocaustummal) fűthető szoba volt, amelyet apró ablakok világítottak meg. Mellette egy fa

válaszfalal elhatárolt, nagy ablakokkal megvilágított terem helyezkedett el. Talán ebben az épületben kapott helyet a Károly Róbert-kori királynéi rezidencia.

Ezekkel az építkezésekkel párhuzamosan bontották el a vár északnyugati sarkában álló Árpád-kori kőépületet, és köveinek felhasználásával új falakat építettek. Azt, hogy a korai palota helyén milyen épület állt ekkor, ma már nem tudjuk bizonyosan. A mellé épült faragottkővel burkolt ciszterna azonban ránk maradt.

Nagy Lajos király uralkodása alatt a fellegvár tovább épült. Ekkor mélyítették le a belső vár körüli sziklaárkot, és a vár köré egy külső falgyűrűt emeltek. A várfalöv védettebb nyugati oldalán nagyobb gazdasági udvart alakítottak ki egy újabb ciszternával. A déli részen a kaputorony előtt a várfal egy széles bástyává bővült, ahová a sziklaárkon átvezető fahídon keresztül lehetett bejutni. A belsővári palotákat is részben átépítették ekkor. Nagy Lajos első, 1348-as nápolyi hadjárata során foglyul ejtett hercegeket őrizték a várban.

A nyugati palota késő Anjou-kori átépítése során az emeleti szoba gerendaburkolatát deszkaburkolatra cserélték, így lehetővé vált, hogy az udvari falat megvastagítva az első emelet fölé egy nagytermet építsenek. Ezzel párhuzamosan a magasabban lévő, kisebb udvari ablakokat befalazták, és két szélesebb, egyszerűen tagolt új ablakot vágtak a falba. A vár udvarszintjének lesüllyesztése után épült meg a XIV. század utolsó harmadában az északnyugati palota, mely már a lefaragott sziklafelszínhez igazodik. A palota bejárata az épület keleti oldalán nyílt, földszintje osztatlan tér volt, emeletén pedig három helyiséget alakítottak ki. A palota ekkorra keltezhető megmaradt műrészlete az a számárhátívekkel díszített keretű csúcsíves ablak, melyhez hasonlóak egykor az egész udvari homlokzatot díszítették.

Luxemburgi Zsigmond uralkodása alatt épült meg az a harmadik falgyűrű, melyhez kapcsolódóan egy reprezentatív kaputornyot emeltek. A belső várban beépítették az északnyugati palota és az öregtorony közötti szakaszt, feladva azt a hagyományos középkori stratégiai elvet, hogy az öregtoronynak mint a védelem utolsó erődtített menedékének szabadon állónak kell lennie. Egy új, keresztosztós ablakokkal díszített palota beépülésével megszüntették az északnyugati palota keleti bejáratát. Ezt az árnyékszékkal ellátott épületet Kottaner Jánosné korabeli leírása alapján az asszonyházzal, illetve a királynéi szállással azonosíthatjuk. A palota az 1440-es koronarablásban fontos szerepet játszott, a rablók ugyanis valószínűleg ebből az épületből hatoltak be az öregtoronyban lévő kincseskamrába. Az asszonyházhoz kapcsolódóan egy feltehetően gazdasági, talán konyhai rendeltetésű épületet emeltek. Az épületből egy ajtó nyílt az asszonyház pincéjébe, illetve egy szennyvízcsatorna vezetett ki az árnyékszék aknájába.

Zsigmond-király által emeltetett harmadik erődtítésrendszer inkább a vár reprezentatív fényét, semmint katonai erejét emelte. A várat körülvevő, nem túl vastag pártázatos erődtítésfalakhoz kapcsolódó kaputornyot sem védte farkasverem és felvonóhíd, kétszárnyas kapuval és csapórácscsal lehetett zárni. A torony eredetileg kétemeletes volt. Az első emeletet gyilokjáró övezte, amely

kőkonzolokra, illetve a külső kapunyílás ívezetére támaszkodott. A bejárati kapu díszes késő gótikus kerete még most is az épület egykori gazdagságát tükrözi.

A fellegrvár utolsó nagy átépítésére Mátyás király uralkodásának második felében az 1470-es évek végén, illetve az 1480-as években került sor. Az építkezésen ugyanaz a későgótikus kőfaragóműhely dolgozott, amely a királyi palota ekkoriban zajló átalakítását is végezte. Ekkor építették be a várudvar északnyugati részét, és újítták fel a korábbi palotákat, az alsó várudvaron pedig új gazdasági épületeket emeltek. A vár haditechnikai korszerűsítése érdekében az öregtorony előtti falszorost feltöltötték, és itt egy új ágyúteraszt alakítottak ki.

Az építkezések során mindkét, a kaputoronyhoz kapcsolódó palota eredeti járószintjeit lesüllyesztették. A keleti palotában a pinceszint lesüllyesztése és boltozása mellett az első és második emeleten egy-egy nagytermet alakítottak ki. Az első emeleti nagytermet későgótikus hálóboltozattal fedték le. A belsőt új, keresztosztós ablakok világították meg. Azokat a köveket, amelyeket a korábbi nyíláskeretekből váltottak ki, falazóanyagként használták fel a keleti fal javításához, amelyet egy támpillérrel is megerősítettek.

A nyugati szárnyban a szintsüllyesztés és a pince boltozása után az első emeleten megszüntették a faburkolatot, és lebontották az első emelet fafödémét, melyet egy alacsonyabb, konzolokra támaszkodó famennyezettel pótolnak. Megszüntették az első emeleti két helyiség közötti válaszfalat, és mindkét szinten befalazták az udvarra nyíló ablakokat. Az első emelet egyik ablakfülkéjét ajtóvá alakították át, melyhez falépcső vezetett fel a várudvarról. A palotaszárny északi végéhez egy teljesen új épületet csatoltak, amelynek két szint magas nagytermét hatalmas keresztosztós ablakok világították meg.

Mint a két kaputoronyhoz kapcsolódó palotaszárny esetében, az északi palota földszinti terét is belső köpenyfalakra támaszkodó dongaboltozattal látták el. E munkálatokkal párhuzamosan, az északnyugati palotához kapcsolódóan egy új boltozott lépcsőházat emeltek. A tágas, nagy ablakokkal megvilágított lépcsőház beépítésével megszüntették a palota korábbi, kőkonzolokra támaszkodó udvari folyosóját és földszinti bejáratát.

A XIV. században megemelt kaputorony felső szintjét Mátyás király korában építették át. Ekkor gazdagon tagozott, több rétegű kőkonzolokra támaszkodó védőerkélyt építettek a torony legfelső emeletére. A török kori ostromok után elpusztult torony egykori lezuhant hatalmas gyámköveinek jó néhány darabja még most is a torony előtti bástya udvarán hever. A torony első emeletén a földszinti boltozott lovagteremhez kapcsolódó szobát alakítottak ki. Ennek csillagboltozatát Mátyás király és felesége Beatrix címerei díszítették.

II. Jagelló Ulászló uralkodása alatt, 1492-ben született az a törvény, amely kimondta, hogy az ország főpapjai és bárói közül választott személyek hivatottak a koronázási ékszerek őrzésére a visegrádi várban. A rendelkezés alapján a vár kormányzása az országgyűlés által kinevezett koronaőrök kezébe került, miként a várnagy kinevezésének joga is. Az elsőként hivatalba lépő

koronaőrök: Nagylucsei Orbán egri püspök és Báthory István erdélyi vajda emeltették azt a címeres reneszánsz táblát, amely az északnyugati palotát díszítette. (BL)

1526-tól kezdődően a fellegvár több ostromot élt át, a törökökön kívül az ország két koronás fője is pályázott birtokáért, akik kezén többször gazdát cserélt. A vár védművei már ekkor pusztulásnak indulhattak. 1544-1595 és 1605-1684 között a törököt uralta a vár, akik - kortárs utazók beszámolója szerint - nem fordítottak nagy gondot annak fenntartására. 1685-ben került utoljára török kézre, akik a hadászati szempontból jelentéktelenné vált erősséget hamarosan kiürítették, és az épületeket felperzselve, a védműveket aknával megrongálva elvonultak. A romba dőlt falak között évszázadokra megszűnt az élet.

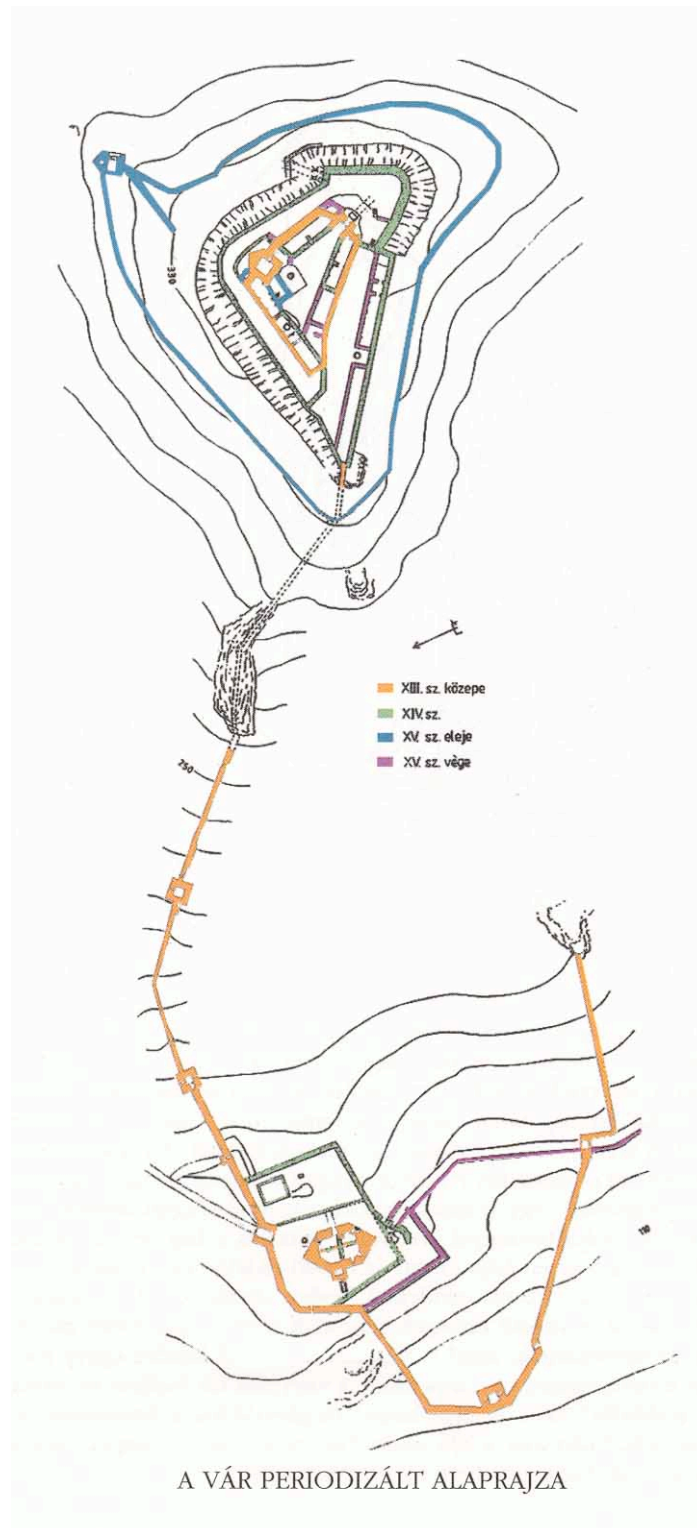
A váromot hosszú ideig csak utazók, vándorok látogatták, valamint az 1690-es évektől újra benépesülő Visegrád lakói, akik a vár kövei közül bizonyára sokat beépíthettek újonnan emelt házaikba. Azután 1868-tól kezdve Viktorin József, helybeli plébános kezdeményezésére valóságos mozgalom bontakozott ki a romok megmentése érdekében. Országos szaktekintélyek karolták fel az ügyet, majd a MTA Archaeológiai Bizottságának közvetítésével a kultuszminisztérium is áldását adta a vállalkozásra. A munkálatokhoz szükséges pénzösszeget sikerült központi forrásból előteremteni.

1871-72-ben Henszlmann Imre művészettörténész vezetésével sziklaszintig tisztították a belsővár területét. A megmozgatott földet, törmeléket a vár külső részein halmozták fel. 1927-től kezdve Schulek János irányítása mellett kisebb léptékű rendezési és állagmegóvási munkálatokat végeztek, valamint több helyen folytattak meglehetősen szerény méretű feltárásokat. Schulek a leleteket már gondosan összegyűjtötte, és 1934-től kezdve az általa alapított kis múzeum gyűjteményében helyezte el.

Az új, szilárd burkolatú ún. panorámaút elkészültével lehetővé vált a nagyobb arányú munkálatok tervezése és kivitelezése. 1965-től kezdve az ásások Szőke Mátyás régész vezetésével folytak, a helyreállítások Sedlmayr János (K-i kaputorony), a 70-es évektől Schönerné Pusztai Ilona (belsővár, alsó várudvar), majd a 80-as évek közepétől Gál Tibor (déli bástya, híd-rekonstrukció, DK-i körítőfal), a fellegvár építészeinek tervei alapján zajlottak. A kezdeti lendület után azonban a műemlékvédelmi munkálatok lelassultak, a helyreállítások befejezésére minden bizonnyal még jócskán várnunk kell. (IL)

A vár lefedett termeiben ma kiállítások láthatóak. Az alsó várudvar egykori gazdasági épületének északi részében a vár történetét bemutató kiállítás kapott helyet. Itt a vár fontosabb középkori építési korszakainak rekonstrukciós rajzai, metszetek, archív fényképek, néhány kőfaragvány, illetve kőmásolat, végül pedig a teljes várrendszer középkor végi állapotát bemutató makett ismerteti meg a visegrádi vár történetével. A XIII. századból a Salamon-torony egyik kandallójából való ikeroszlopfője látható. Az Anjou- és Zsigmond-kort nyílászkeretek képviselik. A vár Mátyás-kori kőfaragványai közül, a belső kaputorony boltozatának Mátyás- és Beatrix-címeres két zárókövének másolata látható. (BG)

Az alsó várudvar déli épületszárnyában a panoptikum XVIII. századi kínzóeszközöket és kivégzési módokat tár az érdeklődők elé. A belsővár Ny-i palotaszárnyában is kiállítás kapott helyet, ahol életképek kitömött állatokkal, vadászeszközökkel, illetve egy konyha-rekonstrukció az úri vadászatok hangulatával ismerteti meg. A K-i palotaszárnyban a Pilis vidékének XVIII-XIX. századi népi életmódját, a tipikus erdei és vízi mesterségekkel: a favágást, kőfaragást, halászatot bemutató kiállítás látható. (IL)



1. kép: A visegrádi vár periodizált alaprajza

A királyi palota

A palota előzménye Károly Róbert városi háza volt. Komoly palotává csak I. Lajos fejlesztette uralkodása első felében. A romjaiban ma is álló épületeket még szintén I. Lajos kezdte meg építeni élete végén, de már csak utódai: Mária és Zsigmond fejezték be a XIV. század végén. A XV. század első évtizedéig, míg Zsigmond az udvarát Budára nem költöztette, a visegrádi királyi palota maradt a magyar uralkodók hivatalos székhelye. A XV. században háttérbe szorult palotát csak Mátyás állította helyre a XV. század végén. Ettől kezdve, az 1544-es török hódításig a magyar királyok vidéki rezidenciája volt. A török időkben rommá vált épületet a XVIII. század közepén lebontották. 1934 óta folyó feltárása és helyreállítása során maradványait múzeummá alakították.

A XIII. század végén a visegrádi hospesek települése a mai palota területére is kiterjedt. A későbbi épületek, illetve a palotakert alatt faházak talpgerendái, illetve kőalapozásai, agyagpadlói kerültek elő. A házakon kívül földbe mélyített, kerek agyagkemencék álltak. A kemencék padkjába cserépedények töredékeit tapasztották bele, hogy jobban tárolja a meleget. E cserepek, valamint egy előkerült pénzérme lehetővé teszi koruk meghatározását.

Mikor 1323-ban I. Károly udvarát Visegrádra költöztette a település hirtelen fejlődésnek indult. A későbbi királyi palota területén, az egykori faházak helyére ekkor egy utca épült két oldalán nemesi kúriákkal. Az északkeleti oldalon egy kőfallal kerített nagy faház, a délkeleti részen két kisebb emeletes kő- és egy földszintes faház, az északnyugati részen pedig egy hatalmas emeletes kőház készült. Ezek közül az egyik lehetett az a királyi ház, ahol 1330-ban Zach Felicián sikertelen merényletet kísérelt meg az uralkodó és családja ellen.

A királyi palota északnyugati része alatt előkerült 30x15 m-es emeletes kőházat ismerjük a legjobban. A házat sövénykerítés övezte. A földszinten két ajtaja volt, a főbejárat a hosszoldal közepén az utcára nyílt. Az alsó szint egyetlen tér volt, amelynek famennyezetét két faoszlopsor tartotta. Az emeleti lakószobákat fűtő hypocaustumok kemencéi is a földszint két sarkában helyezkedtek el. Az emeleti lakószobák között egy nagyobb kandallóval fűtött terem is lehetett. A ház ajtajait, ablakait egyszerű, élszedett kőkeretekkel látták el.

A palota délkeleti részén, a hegyoldal teraszára építve két kisméretű, emeletes kőház és kissé lejjebb egy faház maradványai kerültek elő. Az északi kőház egyik termét félig a hegy sziklájából vésték ki. A sziklafal megőrizte egykori fafödémjének és kandallójának nyomait is. A másik ház szintenként két szobából állt. Az egyiket hypocaustum, a másikat kandalló fűtötte. A szobák között épült a lépcsőház. A faháznak csak azt a sarkát ismerjük, ahol patkó alaprajzú szemeskályhája állt. Fennmaradtak a talpgerendák nyomai és a vörösre festett habarcspadló is.

Az északnyugati részen álló nagyméretű udvarházat lakói hamar elhagyták. Ebbe az üresen álló épületbe költözött be az 1340-es években egy legalább 26 kőfaragóból álló építőműhely, amely a szomszédos udvarház területén egy templomot kezdtek építeni. A műhelyként használt ház bejáratai mellé fából nyitott kőfaragószíneket emeltek. A tervezett templom a kései klasszikus gótika egyik

legpompásabb magyarországi műve lett volna, ám a királyi udvar 1347-es elköltözése miatt az építkezés abbamaradt, és a már kifaragott köveket a műhelyben hagyták.

1355-ben a király visszaköltözött Visegrádra, és hozzáfogott a palota kiépítéséhez. Megszüntették a korábbi utcát, a félbemaradt templomot pedig már nem fejezték be, a kőfaragópáholy épületét lebontották, a félkész faragványokat alapozásokba építették be. A palota egyik épülete az északkeleti udvarházból épült ki, ehhez délről egy új, alápincézett épületrészt csatoltak. A mai palota délnyugati részén is készült egy új palotaépület, amihez a kápolna csatlakozott. E későbbi említésekből ismert kápolna talán azonos az 1366 körül elkészült Szűz Mária palotakápolnával.

1355-re a pénzverőkamarát a városba költöztették. Talán ennek épülete a déli palota alatt feltárt épület. Ez a téglalap alaprajzú, 12x32 m-es ház követi a visegrádi nemesi udvarházak típusát. Pincegádora a hosszoldal közepén nyílt, az emeletre felvezető külső lépcsőt a délnyugati sarokba helyezték el. A kéthelyiséges, kőfalú pince felett favázszerkezetes, kéthelyiséges emelet lehetett. Mivel a hegyoldalba építették, az emelet mögé kő támfalat raktak, ami máig megőrizte a favázszerkezet lenyomatát. Az egyik teremben nagyméretű kemencét építettek.

Talán még I. Lajos kezdte meg az 1370-es évek végén a királyi palota kibővítését, de a munka nagy részét már Zsigmond és Mária végezték el. Az 1400 körül elkészült új palota nagyjából 123x123 m-es, négyzet alaprajzú épületcsoport volt. A palota főbejárata egy kaputornyon át nyílt. Innen a hatalmas alsó fogadóudvarra lehetett belépni, amit északról a nagyteremépület zárt le. A hegyoldal teraszán közepén épült az új palotakápolna, tőle északra a lakópalota, délre a pénzverde és kiszolgáló épületek. A régi palotakápolna a falakon kívül rekedt és a ferencesek kapták meg.

Az északkeleti részen a lebontott Anjou-kori palotaszárny helyére épült a hasonló kiterjedésű szabályos alaprajzú, középudvaros királyi lakosztály. Az épületbe ülőfülkékkal díszített folyosók vezettek be. A belső udvar keleti oldalán nyitott árkádsor futott végig, amihez díszkút csatlakozott. Márvány medencés, oszlopos alsó szintje az udvar keleti oldalán húzódó árkádsorra támaszkodott. Erkélyszerűen kiképzett emeletén állt a kút felső szintjének fiálás lezárású, oszlopos építménye. A kút mintaképei valószínűleg Franciaországból származtak, de kivitelezésében a prágai Parler-műhely stílusát képviselő mesterek játszották a vezető szerepet. A kút Mátyás korában bontották le. A feltárt töredékekből rekonstruált alsó szintje ma a Salamon-torony földszintjén látható.

Az udvar földszinti termeiben lakott az udvarnép. E lakótermek közül legépebben az északkeleti maradt meg. A sarokkandallóval fűtött szobába a belső udvarból lehet belépni. Kifelé néző kisméretű ablaka mellett talán egykor volt egy udvari ablak is. Kőkonzolos, fagerendás mennyezetét Mátyás korában dongaboltozatra cserélték. A keleti falon - talán az egykori ágy két oldalán - két, polccal osztott falifülke látható. Hasonló termek minden XIV-XV. századi palotaépületben megtalálhatóak. Ilyen szobákban laktak az apródok, udvarhölgyek, udvari lovagok, egy-egy szobában akár négyen-öten is. A nyugati szárny alsó szintjén lehetett ebédlőjük, az emeletén pedig a trónterem.

A királyi lakrész a keleti szárny fürdőszobával ellátott legfelső emeletén volt. A palota árnyékszékeit egy különálló toronyban helyezték el.

Az északkeleti palota királyi lakrészéből híd vezetett át az oszlopcsarnokkal övezett, ülőfülkesorok és egy pompás falikút által díszített kis magánkerthez. A kert ládás növényeit valaha a közeli fürdő kemencéje mellett kialakított kis kamrában rejtették el a téli fagyok elől. A baldachinos csorgókutat egykor címerek ékesítették. Az egyik vörösmárvány vízköpő kettős kereszt címere mellett ránk maradt a baldachinfedlap struccos sisakdísz is. A Mátyás-korban lebontott kutat töredékeiből rekonstruálták és ma Budapesten a Magyar Nemzeti Múzeumban látható.

Az északkeleti palota királyi lakrészéből híd vezetett át egy kicsiny fürdőkamrához. A palota csorgókútjait ellátó vízvezeték ólomcsövei szállították a forrásvizet a fürdő kőlapokkal védett, egykor falba rejtett víztárolójába. Innen egy hengeres tartályba lehetett átengedni, amelyet kerek kemencére építettek rá. A vízmelegítő kemencét - akárcsak a szoba hypocaustumát - a padló alatt elhelyezett, az alsó udvar felől csak egy létra segítségével elérhető fűtőkamrából fűtötték. Mátyás király korában a fürdő alapterületét jelentősen megnövelték.

A palota középtengelyében, a hegyoldalba vágott teraszon építették fel az új palotakápolnát. A nagyméretű, egyhajós, teljesen boltozott épület a középkori szokástól eltérően nem keletelve épült, hanem szentélye - a terepadottságoknak megfelelően - északra nézett. A szentély keleti oldalához simult az emeletes sekrestye. Az emeletén lévő királyi oratóriumot egy csigalépcsőn át a sekrestyéből, illetve egy hídon és a felső kis udvaron keresztül, az uralkodó lakosztályából lehetett megközelíteni. Az oratórium terét árkádívek kapcsolták a szentélyhez.

Az alsó fogadóudvart északról és északnyugatról lezáró L alakú épület földszintje hatalmas raktáraknak adott helyet. Itt, a kapu közelében lehetett a nagy konyha is. Az emeleten helyezkedtek el a palota reprezentatív terei: az északi szárnyban egy 11x38,5 m-es faboltozatos óriásterem és egy 11x11 m-es előcsarnok, az utcai szárnyban egy kisebb tanácsterem és egy pompás cserépkályhával fűtött szoba. Mindkét épületszárny udvari homlokzata előtt emeletes, oszlopos folyosó futott végig. Az utcai homlokzatot baldachinos falifülke ékesítette.

A délkeleti palotaépület a hegyoldalba vágott teraszokra épült, részben korábbi házak felhasználásával. Az I. Lajos kori kamaraépületet lebontották és felette újat emeltek. A pénzverdében a feltárások során egy I. Ulászló-kori pénzverés hulladékai kerültek elő. A műhelyhez csatlakozott egy raktár-torony. Az épület felső részein meghagyták és kibővítették az ott álló Anjou-kori kőházakat. Egy új épületszárnyal fönt egy zárt udvart alakítottak ki. Ez a lakóépület szerényebb kivitele alapján talán a palota előljárójának a lakrésze lehetett.

A palota északi oldalához a palotáéval azonos alapterületű, fallal övezett kert csatlakozott. Az északkeleti palota mellett kis körülkerített virágoskert épült. Az alatta elterülő nagy gyümölcsöskert közepén vörösmárvány fiálékút állt. A kút felett a hegyoldalt teraszosan művelték meg. Az alsó lapos részen egy ásott kutat is építettek. Ennek feltárásakor számos olyan növényi maradvány előkerült

amely a kert egykori gyümölcsfáiról, szőlőiről, virágairól árulkodik. A kertet északról egy nagyméretű kőépület, talán a palota istállója zárta le. (BG)

Mátyás király csak Beatrixsal kötött házassága, 1476 után fogott hozzá a palota helyreállításához, melynek során vidéki rezidenciájává alakította át. A munka mintegy 10 évig tarthatott. A régi épületeket teljesen felújították de új szárnyat csak az utcai fronton emeltek. Kicserélték a nyíláskereteket, kandallókat, födémeket, díszkutakat, loggiákat, erkélyeket. Az építkezést a budai udvarbírók irányításával egy helyi későgótikus építőműhely végezte, de néhány részfeladatra reneszánsz stílusban dolgozó olasz mesterek kaptak megbízást.

A királyi lakóépületet igen gazdagon képezték ki. A belső udvar korábbi kútját és árkádjait lebontva későgótikus, csillagboltozatos kerengőt építettek emeletén reneszánsz loggiával. Az udvar közepére pompás reneszánsz szökőkutat helyeztek. A földszinti termek dongaboltozatot, az első emeleti lakosztályok élkeresztboltozatot kaptak. A nyugati szárny emeletén lévő hálóboltozatos trónteremhez későgótikus zárterkélyt csatoltak. A második emelet famennyezetes termei lehettek a legkényelmesebb lakószobák. Ezekből nyílt a kibővített fürdő is. (BG)

A díszudvar szökőkútja a magyarországi reneszánsz egyedülálló emléke. Mintaképei az olasz quattrocento szökőkútjai voltak. Nyolcszögű medencéjének kávalapjain szalagokkal átkötött gyümölcsfüzerek között Mátyás címerei jelennek meg. A puttók által tartott, drágakőmotívumokkal ékesített kerek kúttól fölé magasodott a kútszobor: Herkules és a lernai hydra küzdelme. A kút vízsugarai az állat torkaiból szökkentek ki. A Mátyás-kor művészetében Herkules alakja a hadvezér királyra utal. A kutat készítő szobrászműhely vezető mestere talán Giovanni Dalmata lehetett. (RM)

A felső kis udvar királyi magánkertjének XIV. századi falikútját Mátyás király 1483-ban későgótikus vörösmárvány csorgókútra cserélte. Az új kút nagyjából követte a régi formáját. Baldachinfedlapján a király hollós családi címere és a készítés évét tartalmazó felirat díszítette. A baldachin oldalait a király országainak, a kút hátfalát pedig az udvar legelőkelőbb nemesi családjainak címerei ékesítették. A vízköpőket, a baldachin függőkonzolit oroszlánfej formájúra faragták. Az oszlopok alá pedig fekvő oroszlánok kerültek. Ma eredeti helyén a kút másolata áll. (BG)

A palotakápolna felújítása során a hajóban újrarakták a régi téglapadlót, a szentélyben viszont mázas lapokból álló új burkolatot fektettek le. A hajó végébe faszerkezetű karzatot emeltek, az oldalfalra pedig címerdíszes reneszánsz gyámkövekre támaszkodó, ezüstsíppal ékesített orgona került. Valószínűleg felállítottak egy keresztelőkutat is. A három oltárt és a tabernákulumot reneszánsz márványfaragványokkal ékesítették. A sekrestye s az oratórium boltozatot kapott. A kápolna előtti teraszt kiszélesítették, és egy nagy díszlépcsőt építettek hozzá. (BG)

Az aranyozott carrarai fehérmárvány szentség ház feltárt töredékei alapján a múzeum kiállításán elkészült a rekonstruált másolata. Az oltáriszentséget a falba mélyített és ajtóval zárható fülkében őrizték. Körülötte látszatperspektivikus dombormű félköríves kazettás boltozattal fedett csarnokot ábrázolt, melybe kétoldról az árkádívek alól tiszteletteljesen meghajló angyalok léptek be. Az ajtó fölött a sebeit mutató Krisztus alakja volt, felette kiterjesztett szárnyú kerubok lebegtek. A tabernákulumhoz leghasonlóbb vonásokat Desiderio da Settignano firenzei szentség háza mutatja. E mestert követhette az az ismeretlen olasz szobrász, aki a visegrádi szentség házat faragta. (RM)

A vörösmárvány lunetta dombormű a palotakápolna berendezéséhez tartozott. Mária gyöngéden átölelve tartja a párnán álló gyermek Jézust, aki jobbát áldásra emeli, baljával pedig kis madarat - a jövő szünetét jelképező tengelicét - szorítja a melléhez. A Madonna és a kisded alakját hasonló kompozícióban számos XV. századi domborművön ábrázolták az olasz reneszánsz mesterei. A visegrádi Madonnához a legközelebbi formai hasonlóságot az urbinói hercegi palota és a firenzei Bargello múzeumának egy-egy reliefje mutat, ahol a ruházat, kéztartás, és a fejek mintázásánál figyelhetőek meg rokon vonások. (RM)

A palota északnyugati, reprezentációs részének udvari homlokzatát egy új, későgótikus, alul kő-, felül faoszlopos, fagerendás folyosó építésével formálták át. Az utcai szárny földszintjének raktártermét beboltozták. Az emeleti tanácssteremhez egy hatalmas zárterkélyt építettek. A későgótikus erkély homlokzatát a király és királyné szobrai, valamint a tartományok és udvari nemesek címerei díszítették. Az erkélyes terem melletti szobába - a lebontott Zsigmond-kori helyére - új, angyalfigurákkal díszített cserépkályhát állítottak.

A palota alsó udvarán álló "Múzsák kútjáról" csak Oláh Miklós leírásából alkothatunk képet, maradványai még nem kerültek elő, mindössze néhány töredékről feltételezhetjük, hogy a kútról származik. Emeletes szökőkút lehetett, hasonló a díszudvar Herkules-kútjához. A kápolna terasz alatt a palotaegyüttes tengelyében állt. Oláh Miklós szerint kápolnáját a kilenc múzsa alakja díszítette. Alsó medencéje fölött még egy kúttal is emelkedett. A kút Cupido figurája koronázta: a szerelem pajkos kis istene egy teli tömlőn ülve szorította ki a tömlőből előbuggyanó vizet az alant lévő tálba. Oláh szerint: "Ez a kút a pompás udvari ünnepek alkalmával vörös és fehér bort folytatott a király parancsára". (RM)

A délkeleti palotában a megszüntetett pénzverde helyére egy ötvösműhely települt. Az épület szerkezetét csak kismértékben változtatták meg: átszervezték a felső szintekre vezető lépcsőket és az északi szárnyban egy nagytermet alakítottak ki. A nyíláskereteket, kandallókat, födémeket itt is korszerűbbekre cserélték, akárcsak a palota többi részén. A délkeleti épület megőrizte alárendelt szerepét, feltehetően továbbra is az udvarbíró lakrésze maradt. (BG)

A Zsigmond-kori kertet a XV. század végén átrendezték. A hegy lábához a korábbi fiálékút egyik oldalára kőfalú teraszt építettek. A kút másik oldalán favázszerkezetes kerti ház épült, alatta

sziklába vájt pincével. Az építkezést a pinceajtó keretének 1479-es évszáma keltezi. Oláh Miklós leírásából tudjuk, hogy a kertet gyümölcsfákkal és szőlővel telepítették be. (BG)

A palota Mátyás-kori átépítése az 1480-as évek közepe felé fejeződhetett be. A pompás épületet Mátyás király utódai, a Jagellók is gyakran használták, helyreállításra azonban ekkor még nem volt szükség. 1526-ban, a mohácsi csata után menekítették először a palota kincseit Pozsonyba. Ekkor érték az első károk az épületet is, mikor egy portyázó török csapat a várost fosztogatta. 1539-ban Szapolyai János király renoválta a palotát és itt töltött egy nyarat feleségével. 1544-ben Visegrád a törökök kezére került, és végérvényesen megindult az elhagyott palota pusztulása. (BG)

A török kézen lévő palotát 1573-ban egy utazó, Reinhold Lubenau már romosnak írta le. Az 1595-ös keresztény ostrom során végképp használhatatlanná vált az épület. Ám romjai még a XVIII. század közepéig magasan álltak. Csak ekkor bontatta le őket a birtokos Starhemberg család. 1762-ben a palota helyén, a romok felhasználásával épült ki a kamarai uradalom központja. A feltárásokat 1934-ben Schulek János kezdte meg, majd 1949-től Héjj Miklós folytatta. A jelenleg is folyó újabb ásatások 1985 óta tartanak. Lux Kálmán, Sódor Alajos és Sedlmayr János műemléki helyreállításai után ma a palota teljes rekonstrukciója van folyamatban. (BG)

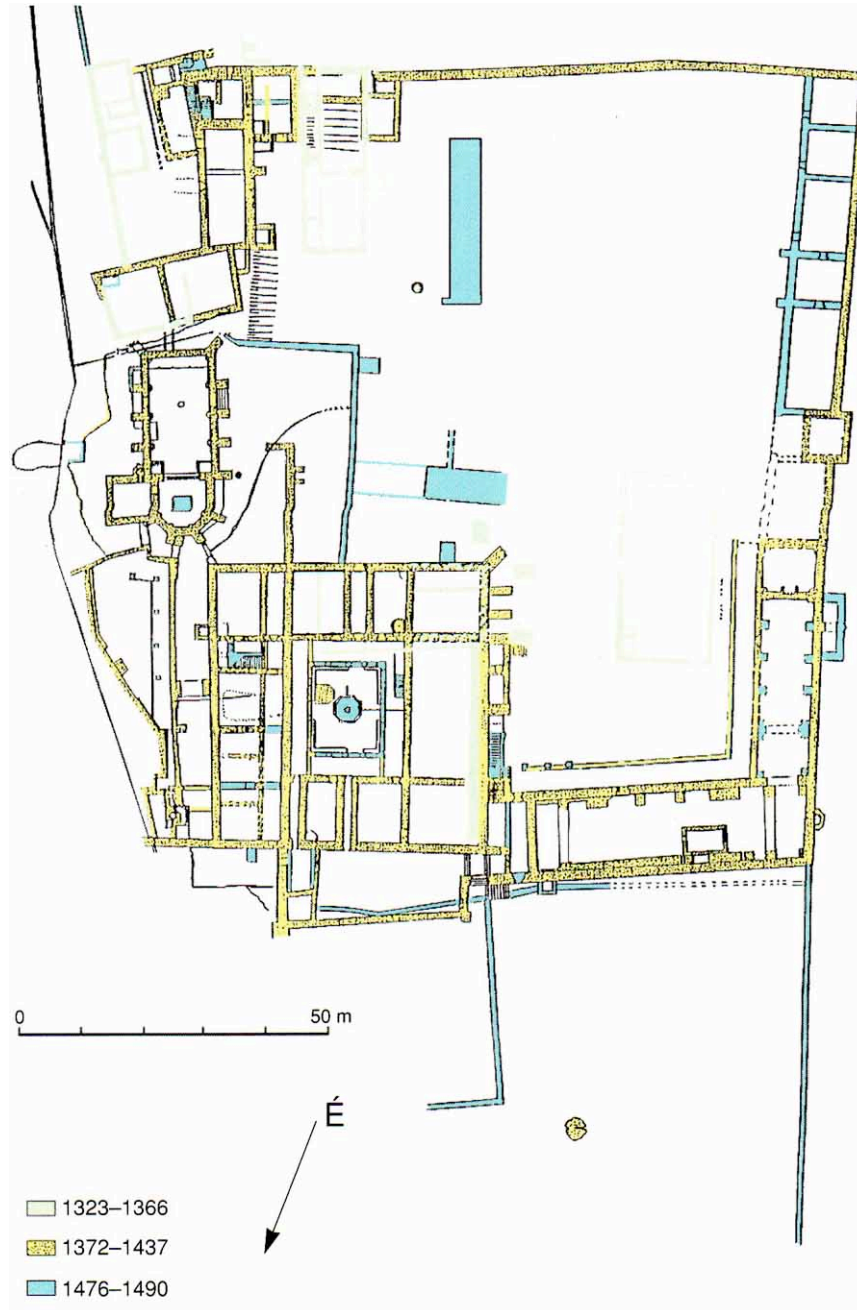
1986 óta folyamatosan megrendezik a visegrádi palotajátékokat a Mátyás Király Múzeum területén. A rendezvénynek egyszerre célja a középkor mindennapi életének, szokásainak megismertetése a palota látogatóival, Visegrád értékeinek bemutatása, és az igényes szórakoztatás. A palotajátékok mindig július második hétvégén kerülnek megrendezésre, péntek - szombat - vasárnapi alkalommal, és általában egy, a palota fénykorából (Anjou- és Zsigmond-kor) vett esemény köré szerveződnek, színpompás királyi felvonulásokkal, lovagi tornával, mutatványosokkal, kirakodóvásárral, lakomákkal. (KA)

Három I. Lajos-kori pillér alapozásából számos másodlagosan felhasznált faragott kő került elő. Ezek 1340 körül készültek és egy soha fel nem épült templomba szánták őket. A kövek ma egy XIX. századi eredetű pincében vannak kiállítva. A szentély igen gazdag, ülőfülkés, falpilléres belső faltagolásából igen sok elem fennmaradt, a hajóból csak ablakkereteket ismerünk, illetve van néhány kerengőnyílás elem is. Számos faragvány félkészben került elő. Ezek, valamint az építőpáholy feltárt épületének leletei szemléltetik egy középkori kőfaragóműhely működését.

Az északkeleti palota középkori borospincéjében az épületrész legfontosabb eredeti, Mátyás-kori építészeti faragványai vannak kiállítva. A díszudvar rekonstruált reneszánsz loggiája mellett az emeleti termek hatalmas későgótikus ablakai és szemöldökgyámos típusajtajai láthatóak. A sarokban álló gótikus kandallóból is több példány állt egykor a palotában. A déli falon elhelyezett két reneszánsz

gyámkő egykor a palotakápolna orgonáját hordozta. Az alsó fogadódvarról származó oszloplábazatokon középkori falfirkák láthatóak. (BG)

A szöveget a visegrádi Mátyás Király Múzeum munkatársai készítették: Bozóki Lajos, Buzás Gergely, Gróh Dániel, Iván László, Réti Mária, Szőke Mátyás



2. kép: A visegrádi palota periodizációs alaprajza

Horváth István: Esztergom - Várhegy

*(A szöveg megtalálható a 2001-ben kiadott Tájak Korok Múzeumok Esztergom Várhegy (685. sz.)
füzetében.)*

A Duna és a Garam összefolyásánál -kedvező település-földrajzi és hadászati fekvésének köszönhetően -az esztergomi Várhegy ősidők óta lakott hely. A legkorábbi régészeti leletek az őskőkor kései szakaszából ismertek (Kr. e. 20-18000 év). Ettől az időtől folyamatos lakottságra utalnak a kutatások eredményei: minden olyan nép, amely EK-Dunántúlon megtelepedett, itt hagyta a nyomát a Várhegyen vagy közvetlen környékén. Az újkőkor, rézkor, bronzkor és korai vaskor népei után az első, már nevéről is ismert, Ny-Európából származó nép, a kelták Kr. előtt 350 táján telepedtek meg vidékünkön. A mai város helyén nagy kiterjedésű települést, a Várhegyen erődített telepet (oppidum) létesítettek. A Krisztus utáni első évtizedben a rómaiak hódították meg a Dunántúl területét és Pannonia provincia néven a birodalom tartományává tették.

A Duna partján kiépített római erődrendszer fontos pontja lett a (korábbi kelta oppidum helyén emelt) Solva nevű katonai tábor, alatta a hasonló nevű településsel. A kezdeti palánkvárat a II. sz. elején ide helyezett Cohors I. Ulpia Pannoniorum építette kőtáborrá (castrum). Ez a csapattest volt Solva helyőrsége a II. sz. végén is, amikor a 170-es években Marcus Aurelius, a filozófus császár, több alkalommal itt kelt át a Dunán légióival, és a Garam folyó mellett vívott csatákat a quádok és markomannok seregeivel. A város és a Várhegy területén előkerült temetők, kőépületek, a castrum maradványai, kőfaragványok és egyéb leletek jelentős római településre utalnak, amelynek maradványai még a népvándorlás korában is fennállhattak.

A közvetlenül a Várhegy D-i lábánál előkerült honfoglalás kori temető tanúsítja, hogy a honfoglaló magyarok is felismerték a hely stratégiai jelentőségét. Nagyobb jelentőségre azonban akkor emelkedett a település, amikor 972 táján Géza fejedelem itt alakította ki székhelyét. Ő volt az -a helyi írott egyházi hagyomány (1397) szerint -, aki az esztergomi várat építeni kezdte, azon belül az első keresztény templomot Szt. István első vértanú tiszteletére. A régészeti kutatás szerint Géza első vára a honfoglalás utáni idők jellegzetes magyar, kazettás, faszerkezetes földsáncvára lehetett. Erre utaló nyomok kerültek elő a római castrum falán belül, a királyi palota mellett. Géza és István második várának kőfalai már a hegy szabálytalan, ovális peremét kerítették.

A vár É-i felén, a Szt. István vértanú temploma mellett állhatott az a fejedelmi palota, ahol Géza fia, Vajk született, akit az ott már álló templomban kereszteltek, majd az ezredik év karácsonyán (vagy az új évezred első napján) ott is koronáztak meg. Az esztergomi vár lett az István király által 1001 húsvétján alapított esztergomi érsekség székhelye. Ugyanitt, a hegy közepén (a mai bazilika helyén), 1001-1010 között kezdték meg a Szt. Adalbert vértanú tiszteletére szentelt érseki főszékesegyház építését. Az esztergomi vár volt az István király pénzeinek feliratán szereplő Regia Civitas (= KirályiVár), ahol az első magyar pénzeket verték.

István a hegy D-i, sziklás végén új királyi palotát épített, amelynek jelentős maradványai kerültek elő a régészeti feltárások során. (Az érsek palotája akkor a hegy É-i felén állt.) Ebben az időben az esztergomi királyi központ a magyar állam megszervezésének, fontos belpolitikai és diplomáciai intézkedéseknek színtere, s az marad később is. II. Géza király itt fogadja 1147 -ben a seregeivel a Szentföldre haladó III. Konrád német császárt, majd VII. Lajos francia királyt.

Az Árpád-házi királyok korai palotája és a Várhegy egyéb épületei az 1180-as években tűzvész áldozatai lettek. III. Béla nagyszabású, Ny-európai léptékű királyi palotát emel a régi helyén, ugyanakkor, Jób érsekkel együtt, az elpusztult székesegyházat is díszesen újjáépítik. Az új épületeket láthatja már 1189-ben Barbarossa Frigyes német császár, aki seregével a Szentföldre tartva több napig időzik a magyar király székhelyén. "...Midőn pedig a császár Úr abba a városba érkezett, amelyet Gran-nak (=Esztergom) neveznek, amely a magyarok fővárosa..."- írja a császár seregével utazó Lübecki Arnold krónikájában. Az építkezések még 1198-ban sem fejeződtek be. Erről tanúskodik Imre király egyik oklevele, amelyben először mond le az érsek javára a palotáról. Ezzel megindul a királyi udvar elköltözése Esztergomból Budára.

1239-ben IV Béla király a Várhegy lábánál, a Duna partján elterülő érseki településnek (= a későbbi Víziváros) városi jogokat adományoz. A kissé távolabb, a Kis-Duna partján fekvő "királyi város" és több városrész (pl.: Kovácsi a pénzverők, ötvösök és kovácsok települése stb.), továbbra is királyi fennhatóság alatt áll, a várral együtt. Még 1242-ben is, amikor a tatárok a várost elpusztítják, a várat azonban nem tudják elfoglalni, "... melyben ispán a spanyol Simeon vala sok íjjással.. ki azt vitézül megvédi vala....,- írja Rogerius mester a tatárjárásról szóló Siralmas énekében.

1249-ben, újabb tatár támadásra számítva, IV: Béla a várba költözteti az újjáépített királyi város polgárságát és ismét lemond a királyi palota használatáról. V égül 1256-ban, a polgárságnak a királyi városba való visszatelepítésével egyidejűleg, végérvényesen az érsekeknek adományozza a várat a királyi palotával együtt. Az érsekek birtokában lévő vár sokat szenved az Árpád- ház kihalását követő trónutódlási harcokban: 1301-ben Németújvári Iván, majd 1304-ben Vencel cseh király foglalja el és dúlja fel. "A várat megrongálták, a székesegyház kincstárát és levéltárát feltörték és kirabolták... " -panaszolja a káptalan.

1306-ban I. Anjou Károly visszafoglalja ugyan, mégsem tart sokáig a nyugalom, mert Csák Máté, miután az érsekek birtokait éveken át pusztítja, dúlja, 1313-ban a várat is elfoglalja, jelentős károkat okozva annak épületeiben. Az esztergomi vár csupán Csák Máté halálával (1321) szabadul fel végleg. Ekkor indulhat meg újjáépítése, amelynek nagyszabású munkálatai már Telegdy Csanád érseksége idejére (1330-1349) esnek. Telegdy újjáépíteti a Szt. Adalbert-templom lerombolt szentélyét, majd az egykorú krónika leírása szerint "... a vár falait és tornyait - amelyek régiségük és az elődök hanyagsága miatt már romlásnak indultak, egészen helyreállította, a lerombolt tornyokat újra építtette, sőt a vár erősségének fokozására több új, magas és erős tornyot emeltetett, s bár a vár maga bevehetetlenül erős volt az említett sok torony miatt mégis újabb és szilárd fallal még jobban

megerősítette, mert a Dunáig terjedő részeket e fallal hozzákapcsolta és bekerítette. ...A várhoz csatlakozó várost hatalmasan megerősítette, szilárd falakkal és tornyokkal körülövezte... "

Ettől kezdve a vár az alatta fekvő érseki Vízivárossal együtt egyetlen, hatalmas erődítményt képez. 1403-ban Zsigmond király hosszú ostrom után veszi be előbb a Vízivárost, majd a várat, amit 1440-ben L. Ulászló király foglal el. Az ostromok után Széchy Dénes (1440-1465), majd Vitéz János (1465-1472) érsekek végeznek nagyszabású építkezéseket a várban: újjáépítik a székesegyházat és hatalmas, késő gótikus palotává bővítik az Árpádok és Telegdy Csanád "nagy palotáját". Mátyás király halála után tíz évig itt lakott Beatrix királyné és Estei Hyppolit érsek (1487-1497), akik már reneszánsz stílusban építkeznek. A legszebb reneszánsz építmények azonban Bakócz Tamás (1497-1521) és Szatmári György (1521-1524) érsekek idején készültek.

A szerencsétlen mohácsi csatában 1500 lovasa élén vesztí életét Szalkai László érsek (1524-1526). A csata után Budát is elfoglaló török csapatok Esztergomig nyomulnak előre, tűzzel-vassal pusztítva a vidéket és a várost. Hasonló sorsra juthatott volna már ekkor a vár is, hiszen Orbánczi András várkapitány –miután néhány katonájával megdézsmálta Mária királyné hajóit, amelyeken a budai és visegrádi királyi paloták értékeit mentették Pozsonyba –megszökött, prédául hagyva Esztergomot a töröknek. A mohácsi csatából megmenekült Nagy Máté az érsek hadnagya, a megmaradt maroknyi katona és a várba menekült polgárság segítségével azonban sikeresen megvédte a várat az első ostromtól. Miután Szulejmán kirabolta a budai királyi palotát és kivonult Magyarországról- ismét fontos szerepet kapott az érsekét vesztett, de épségben megmaradt esztergomi vár: 1526-27 telén Szapolyai János király foglalja el és székel itt -1527-28-ban már Ferdinánd király tartja itt udvarát. 1543-ig hat alkalommal ostromolja a várat hol Szapolyai, hol Ferdinánd, hol a török.

1530-tól a várat Ferdinánd katonasága szállja meg, a káptalant és az érsekséget Nagyszombatba, ill. Pozsonyba költöztetik. Közben az érsekek és a király jelentős erődítési munkálatokat végeztetnek, részben olasz hadmérnökökkel. Főként a várkapu és a vízmű védelmét korszerűsítik. 1543 augusztusában maga a szultán nagy sereggel zárja körül a várat és két heti pusztító ágyútűzzel kísért ostrom után elfoglalja. Az ostrom során mintegy tízezer ágyúgolyó csapódott be a várba -nagy pusztítást okozva főleg a főszékesegyházban, melynek szentélye már ekkor összedőlt.

A vár elfoglalásában fontos szerepet játszott a Víziváros É-i végén lévő vízmű, amely a várbeliek vízellátását biztosította. Ennek védői (spanyol zsoldosok) leteszik a fegyvert az ostromlók előtt, s itt hatolnak be először a törökök a Vízivárosba, melynek eleste után a várat is feladják. Szulejmán győzelmét egy török feliratos emléktábla örökíti meg máig a Víziváros dunai kapuja fölött.

A szultán kijavíttatja a vár falait és új erődítményeket is építtet, majd Esztergomot egy nagyobb terület (szandzsák) központjává teszi. Jelentős számú katonaságot hagy benne a szandzsákbég parancsnoksága alatt. Ettől kezdve az esztergomi vár hosszú időn át a török birodalom legfontosabb ÉNy-i végvára, a felvidéki bányavárosok és a Pozsony, ill. Bécs felé indított támadások fő kiindulópontja. A keresztények oldaláról nézve Buda visszavételének fő akadályává vált. Éppen ezért birtoklásáért pusztító ostromokat vívnak 130 éven keresztül. Az ostromok során teljesen elpusztul a

középkori város (benne 38 templom, 11 kolostor, 4 ispotály és a lakóházak százai). 1594-ben, a keresztény seregek sikertelen felszabadító ostromában, a Víziváros déli falának rohamozásánál, kapja halálos sebét a végvári élet és a korai magyar líra európai jelentőségű alakja, Balassa Bálint.

1595-ben -minden eddiginél pusztítóbb ostrommal -a királyi seregek visszafoglalják a várat. Pálffy Miklós várkapitánysága idején (1595-1600) jelentős erődítési munkák folynak, melyeket olasz hadmérnökök vezetnek. Az elpusztult város romjaiból új falak, bástyák épülnek, a vár K-i oldalán szárazárok és külső védművek létesülnek. Valószínűleg ekkor kezdik visszabontani a szétlőtt paloták dűledező falait, ill. földdel és törmelékkel betömni az alsó helyiségeket úgy, hogy az egykori palota jelentős terei teljesen eltűnnek a föld színéről vagy a továbbiakban föld alatti kazamataként hadi célokat szolgálnak.

1605-ben újra török kézre kerül Esztergom. A török elsősorban hadi építkezéseket folytat: tornyokat, rondellákat épít, de fontos "civil" épületeket is emel: a kupolás fürdők, dzsámik, minaretek igazi, törökös városképet eredményeznek. Az 1683-as évi végső fordulatot hoz: a Bécs alatti csatavesztés után visszavonuló török csapatok Esztergommal szemközt, a híres párkányi csatában ismét vereséget szenvednek. A győztes keresztény sereg - melynek fővezérei Sobieski János lengyel király és Lotharingiai Károly herceg -rövid ostrom után feladásra kényszeríti a török őrseget. Ezzel végleg felszabadul Esztergom a kereken 130 évig tartó török uralom alól. Egykorú leírás szerint a városban egyetlen lakható ház sem maradt!

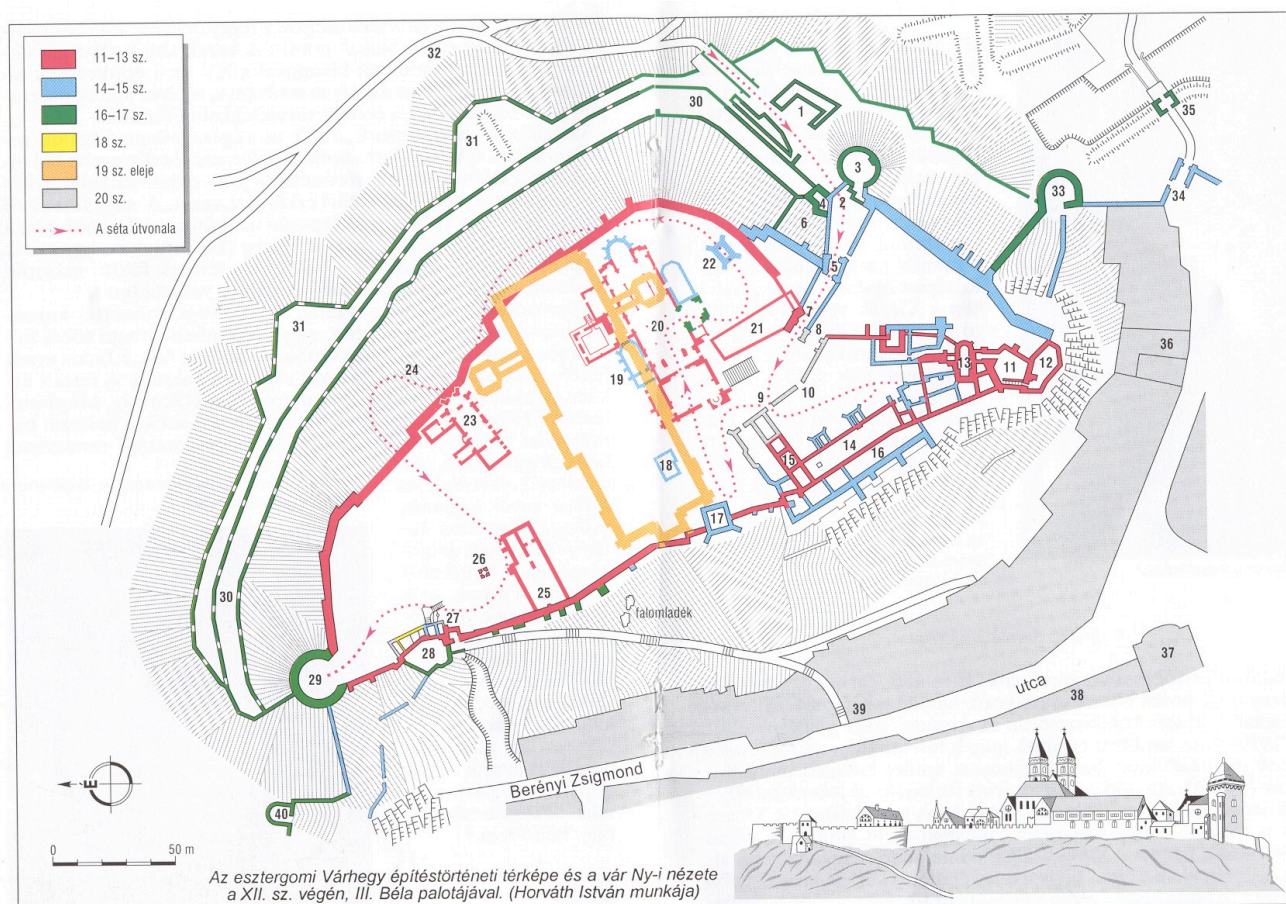
A békés újjáépítést két újabb ostrom szakítja meg: 1685-ben a törökök körül veszik a várat, azonban a táti csatában vereséget szenvedve felhagynak Esztergom ostromával. Ezekben az utolsó török elleni harcokban tűnik fel -mint a vár lovasságának parancsnoka -Bottyán János. (Aki kiemelkedő vitézségéért a város főterén házat kap a királytól, ez a mai városháza előzménye.) Ő később a Rákóczi-szabadságharc híres Vak Bottyán generálisa.

Az újjáépítés folyamatát a kuruc szabadságharc is megszakítja: 1706-ban maga Rákóczi Ferenc fejedelem vezeti a hosszú ostromot, végül el is foglalja a várat. Esztergom azonban rövid ideig marad a kurucok kezén. Az osztrákok még ez évben visszaveszik. Az 1706. évi ostromokban jelentős károk érik a vár épületeit, erődítményeit, a Víziváros házai kigyulladnak és leégnek. Az ismét lakhatatlanná vált várost új telepésekkel népesítik be.

Maga a vár továbbra is a királyi katonaság kezében marad, az érsekség még hosszú ideig nem tér vissza Esztergomba. A XVIII. sz. első felében még nagyszabású, az erődítményeket modernizáló építkezésekre került sor (ekkor épülnek a K-i külső nagy sáncok), főleg Georg Maximilián Schuchknecht (1719-1732), majd Erős Ádám várkapitánysága (1732-1761) idején. 1761-ben Mária Terézia királynő visszaadja érsekségnek a várat. 1762-ben a katonaság kivonul, és megkezdődik az új egyházi központ helyének kialakítása: először a Szt. Adalbert-templom maradványait kezdik bontani, majd a hegy középső, kiemelkedő részét 4-9 m vastagságban lemélyítik, hogy az új székesegyháznak megfelelő teret létesítsenek. Barkóczy Ferenc érsek halálával (1765) a munkálatok elakadnak, s újra a

katonaságé lesz a vár. Az érsekség csak 1820-ban költözik vissza ősi székhelyére, s ekkor indítja meg Rudnay Sándor hercegprímás az új egyházi székhely építését.

A Várhegy képe teljesen megváltozik: az eredetileg meredek, K-i hegyoldalt (az ott lévő, a hegyet körülölelő szárazárkokkal és a "keleti védművekkel" együtt) eltemetik. Úgy, hogy a Várhegy és a Szentgyörgy hegy közötti völgyben a Szentgyörgymezőre haladó út fölé a "Sötétkapu" nevű alagutat, mellette kétoldalt pincerendszert építenek. Ezek tetejére a hegy közepéről kitermelt földet rátöltve alakítják ki a mai bazilika oszlopcsarnokához K felől felvezető, menedékes rámpát. Ezzel a lankás megoldással K felé megszűnik a Várhegy "hegy" jellege. A terepsüllyesztés során a hegy közepén egykor volt épületek: a Szt. István vértanú temploma, a Szt. Adalbert-székesegyház, az érseki palota, a káptalan monostora, a nagyprépost háza és a felső vár K-i falai teljesen megsemmisülnek. Ezek helyén épül fel 1822-1869 között a klasszicista stílusú új székesegyház (J. Küchnel, Pach János és Hild József tervei szerint), melynek É-i és D-i oldalára további nagy épületeket is terveztek. Utóbbiak nem valósultak meg. Így a Várhegy D-i végén, a föld mélyén és átépítésekkel takartan megmaradtak az Árpád - házi királyok és a középkori érsekek palotájának jelentős maradványai. Ezeket az 1934-ben megkezdett és kisebb-nagyobb megszakításokkal 1999-ig folytatott régészeti kutatások hozták a felszínre.



3. kép: Az esztergomi várhegy építéstörténeti térképe

Séta a Várhegyen

A Várhegyre ma két irányból jut fel a látogató: a Bazilika oszlopcsarnokához vezető, az újkorban kialakított rámpán, vagy attól délre, a "Sötétkapu" alagút melletti autóparkoló és a város felőli eredeti feljárón, a várkapukon keresztül. Az eredetileg lankás, menedékes várút alsó részét a XIX. sz.-i tereprendezéssel levágták, így itt most meredek, lépcsős feljárón jutunk el Vígh Tamás szobrászművész Esztergom fennállása ezer éves jubileuma (1973) alkalmából készített hatalmas "Országalapító" c. szobrához, amely egy török kori sánc tetején áll. Innét kőpillérekre épített fahíd és az egykori "farkasverem" fölötti felvonó híd vezet a vár külső kapujához (1). *(A számok az alaprajzon megtalálhatóak.)*

A kaput és a kétoldalt álló erődítményeket a bazilika építésekor részben visszabontották, majd a hegy közepéről kitermelt földdel eltemették. Maradványaikat az 1930-as években ásták ki, a jobboldalt látható, kifalazott száraz árok (22) jelentős része pedig csak 1971-72-ben került elő a néhol 8-10 m vastag földtöltés alól. A kapu és a mellette lévő fal eredetileg egy-egy emelettel magasabb volt. A bal oldalon álló, kerek rondellát 1543-ban -a török ostrom előtt -olasz hadmérnökök építették, a szemközti Szent Tamás-hegy ellensúlyozására. Újabban időszakos -főleg képzőművészeti -kiállítások színhelye. A jobb oldali, sokszögletű kapu-védő torony a török háborúk alatt épült, felső emeletét elbontották.

A kapu után összeszűkülő falszorosban haladunk fölfelé a második kaputoronyhoz (5). Kétoldalt a Magyar Nemzeti Múzeum középkori haranggyűjteményének szép darabjait láthatjuk. Eredetileg egy emelettel ez a torony is magasabb volt, előtte farkasveremmel és felvonóhíddal. A kapu előtt jobbra nyíló ajtón át a "falközbe" épített, hangulatos Várszínház nézőterére juthatunk.

Tovább, az egyre jobban összeszűkülő belső kapusoros az alapjaitól újjáépített harmadik kapuhoz (7-8) vezet. Itt volt az eredeti (belső) vár kapuja, amelyen belül a vár két részre tagozódott: baloldalt (DNy) a hegy negyedét elfoglaló (később érseki) palota helyezkedett el, a hegy É-i, nagyobbik részén különböző egyházi épületek álltak. Itt, az elpusztult épületek helyét ma az újkori bazilika monumentális épülete foglalja el.

A palota maradványainak felhasználásával a közelmúltban (1995-2000) alakították ki a Vármúzeum épületegyüttesét (tervező: Gál Tibor), melynek újonnan épített részei III. Béla király XII. sz. végi palotájának alaprajzát követik. A Vármúzeum udvarára egy hatalmas (a barokk kori helyére épített) kapun (9) jutunk be, a középkori bejárat ettől kicsit délebbre nyílt (10).

Az Árpád-házi királyok palotája (10-15)

A török háborúkban megsemmisült palotáról hosszú ideig semmit nem tudtak -még helyét sem ismerték. Esztergom történetének lelkes kutatója, Lepold Antal kanonok 1934-ben ásásokat kezdett, és megtalálta az Árpád-házi királyok palotájának maradványait. Ugyanekkor -mélyebb szinten -korábbi, XI. sz.-i épületmaradványok is előkerültek. Az 1960-as években Méri István és Kovalovszki Júlia, majd Nagy Emese, később Horváth István ásásai is napvilágra hoztak XI. századi falakat. Ezek, főleg Nagy Emese kutatásai alapján, úgy látszik, hogy már Géza fejedelem idejében is történt a

hegy D-i végén építkezés. Mindenesetre a Szt. Istvántól III. Béláig terjedő időszak királyi épületei a meredek sziklák által jól védhető déli hegyfokon álltak. Már ezeket is fal övezte, azaz a vár déli végében a palota külön védhető egységet képezett. Ez az egész középkor folyamán (a budai királyi palotához hasonlóan) így is maradt.

A korai palota -melynek maradványai mintegy 120 m hosszúságban, mindenütt csak a felszín, ill. későbbi építkezések alatt kerültek elő -a hegy déli végén egy korábbi, vastag kőfalhoz épített kerek építményhez (rotunda = körkápolna?) csatlakozott. Építőanyaguk: helyben bányászott, szépen faragott, sárgásbarna homokkő - kváder. A XII. sz. végén leégett palota helyén III. Béla teljesen új alapokon, hatalmas, összefüggő palotaegyüttest építtetett, amelyből jelentős részek maradtak meg, részint eltemetve, részint későbbi építkezések által elfedetten. Az elmúlt évtizedek régészeti kutatásai alapján már eléggé pontosan ismerjük a palota kiterjedését, sőt többnyire az egyes épületrészek eredeti funkcióját, építési korát is.

A Ny-európai császári, királyi központokra (Pfalz) emlékeztető palota két fő részre tagozódik: a nagyobb méretű É-i palotaudvar Ny-i oldalán, a dunai külső várfalra támaszkodva, É-D-i irányban helyezkedett el a nagytermet magában foglaló nagy palota. Ennek maradványait csak az 1980-as években fedeztük fel a korábban barokk kaszárnyának hitt épület pince- és földszintjén, mely a Vármúzeum udvarán, a bejárattal szemközt álló épülettel (14) azonos. Az épület nemcsak az Árpádok legalább kétszintes palotájának, hanem a későbbi érsekek XIV-XV. sz. -i palotájának jelentős maradványait is rejtette. A 45 m hosszú, 10 m széles palota alagsori része (jelenleg a XV. sz.-ban átboltozott pinceszint) síkfödémrel ellátott egyetlen, nagy tér, valószínűleg élelmiszerraktár volt. Ide két lépcsőn (az É-i lejárati eredeti vörösmárvány lépcsője ma is megvan) lehetett lejutni. A dunai (Ny) oldalon 5 résablak, az udvar (K) felől pedig 5 nagyobb ablak világította meg. Az épület D-i végénél ezen a szinten fűtésberendezés (hypocaustum) maradványa került elő, ez a fölötte lévő nagytermet fűtötte. A nagyterem udvari falát a XIV-XV. sz.-ban átépítették, így annak korábbi nyílásait nem ismerjük. A D-K-i sarok szürke, andezit kváderekből épített falmaradványa nagy magasságban ma is fennáll. A Ny-i palotafal alsó része megmaradt, ebben öt nagy ablakfülke részlete azonosítható. Így a Duna felé a sziklás hegyoldal fölötti első emelet magasságában lévő nagytermet öt széles ikerablak világíthatta meg - szép kilátást biztosítva egyúttal a Dunára és a környékre. A Stauf uralkodók hasonló formájú és méretű palotái: Wimpfen, Gelnhausen, Eger stb. alapján feltételezhető, hogy e palotaszárny kétszintes volt -a felső szintből azonban a későbbi átépítések miatt eredeti részletek nem maradtak fenn.

A "nagy palotához" északon egy Ny-K-i irányú, 34 m hosszú és 7 m széles palotaszárny (15) csatlakozott, amely biztosan kétszintes építmény volt, hiszen a Ny-i végén lévő két, épségben megmaradt boltozatos helyisége fölött az emeleti szobák téglapadlózatát és falmaradványait is megtaláltuk. A helyreállított épületben a Vármúzeum kiállításai láthatók. A földszinti kiállítás különlegessége, hogy a Ny-i helyiség üvegpadoja alatt több mint kétezer év régészeti rétegződése, építkezései figyelhetők meg: közvetlenül a fennálló, XII. sz.-i palotafal alatt a Géza- és Szent István-

kori első palota sárga homokkő kváderekből épített fala, a hozzá kapcsolódó és korábbi járósíntek rétegződéseivel. Alatta rámai kőépület falmaradványa, mélyen lent kelta (Kr. e. I. sz.) objektum részlete látható, keresztmetszetét adva a Várhegy történetének.

A palota és a nagy udvart délen lezáró fal között helyezkedtek el a konyhák és a hypocaustum előtere. Egykor a D-i zárófal közepén nyíló kapun át, egy belső, kisebb udvarba, ill. a királyi család lakosztályához lehetett jutni. Itt ma XIV-XV: sz.-i épületek földszinti maradványaiba juthat el a látogató.

Itt találjuk a Vármúzeum pénztárát, majd a következő középkori helyiségekben a további kiállításokat. Innét D-re, az egykori palota több épségben megmaradt helyisége, mint föld alatti kazamata volt ismeretes az 1930-as évek ásatásáig, más, részben romos részek pedig földdel, törmelékkel eltömve rejtőztek -sok helyen 4-5 m vastag feltöltés alatt -1934-ig. Lepold Antal (emléktáblája az üvegezett ív alatt) feltárása során találta meg a királyi lakosztály központi részének, a „Fehér torony”-nak nevezett lakótorony (11) és a hozzá kapcsolódó kápolna maradványait. Maguk az épületek az 1595. évi ostromban pusztultak el: a lakótorony felső szintjeit szétlőtték, az alsó szint és a kápolna boltozatai is beszakadtak. Az omladozó falakat részben visszabontva, az egykori palota romos részeit saját törmelékükkel és ide hordott földdel eltömve alacsonyabb fekvésű bástyává formálták.

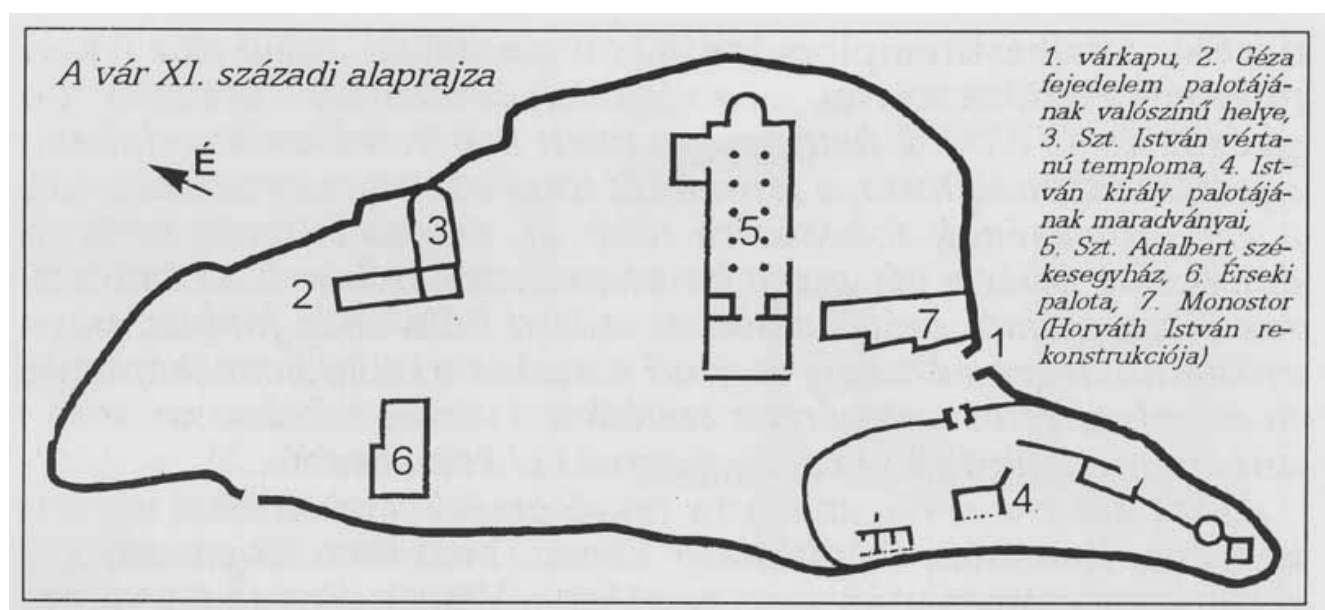
III. Béla szabálytalan ötszög alaprajzú, többszintes lakótornyába és a várkápolnába a kis udvar déli végénél induló lépcsőn lehetett feljutni. A torony bejárata az udvar felől első emeleti magasságban nyílt (az első lakott szint a torony külső oldaláról nézve azonban a második emelet magasságában helyezkedik el) -a torony alsó része tömören földdel, törmelékkel volt kitöltve. Ebben a töltésben találták meg a XII. sz.-nál korábbi palotához tartozó rotundának, és egy négyzet alakú épületnek néhol 2-3 m magasán is fennálló szép kváderkő falait. A lakótorony É-i oldalépitményének az első emelet magasságában (az udvar felől földszinten) lévő szobája teljes épségben megmaradt. Ez egy középső oszlopra támaszkodó, négy keresztboltozattal fedett helyiség, amely, mint föld alatti kazamata korábban is ismert volt. A termet a XIX. sz.-ban Szt. István király születési helyének vélték és emlékkápolnát rendeztek be benne, mely az első feltárásokig (1934) fennállott.

A lakótorony az első lakott szinten két nagyméretű, szabálytalan téglalap formájú teremre oszlott, amelyek a török korban erősen megrongálódtak: a felső emelet(ek?) és boltozatok beszakadtak, a torony sarkait szétlőtték, és hevenyészve újrafalazták. Különösen a hátsó terem pusztult el, alig maradt ép részlete. Az első helyiségből E felé nyíló ajtónyílás a "Szent István terem" fölötti emeleti helyiségbe vezet. Ezt az eredetileg keresztboltozatos termet DNy-felől egy kerek ablakon át világította be a nap, ill. ÉNy felé -a Duna és a székesegyház irányába szép kilátást nyújtó, díszes, nagy "ikerablaka" is volt. A kerek ablak alatt ma látható nagy falfülke minden bizonnyal a XV. sz.-i építkezések alkalmával létesített zárt erkély maradványa, melyet annak pusztulása után elfalaztak, s a termet törmelékkel betömtek.

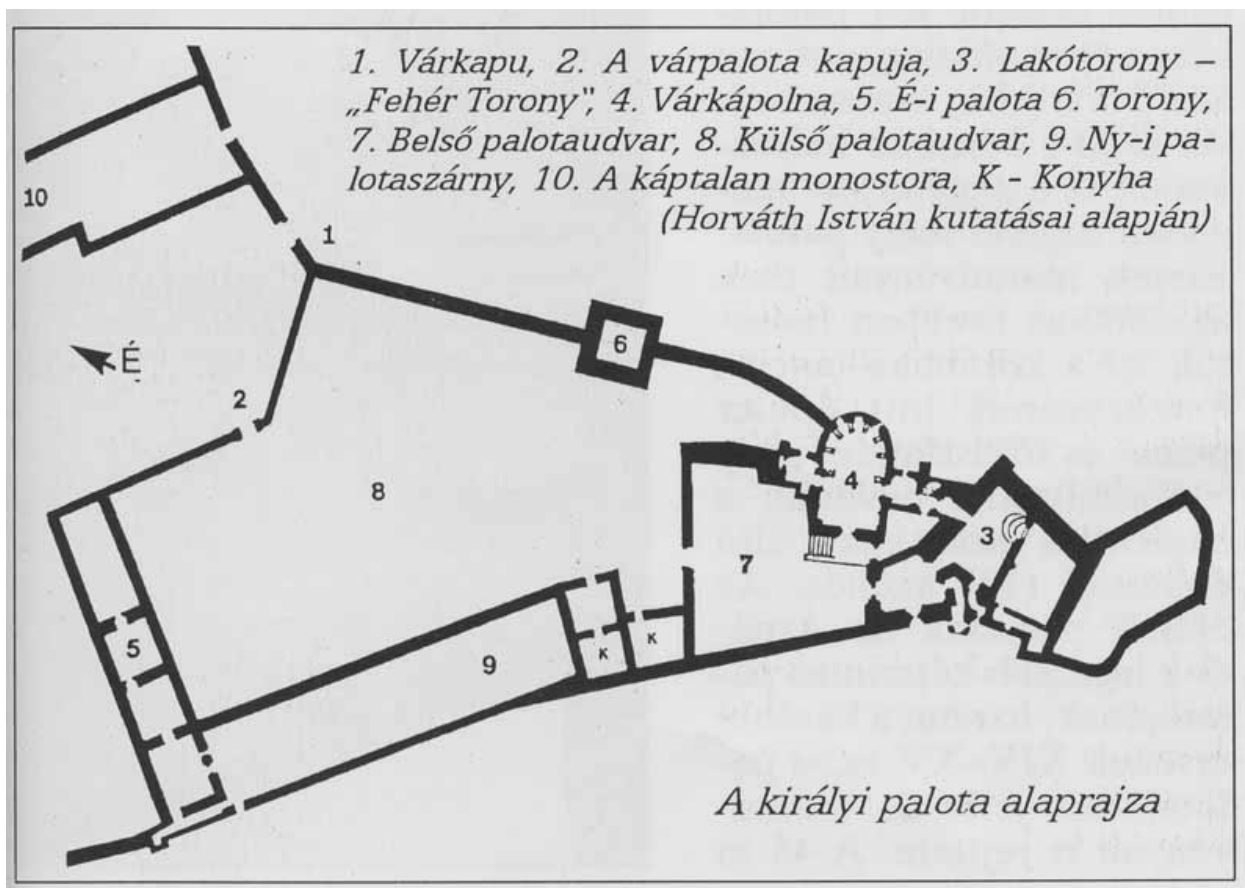
Visszafordulva, gyönyörű, a XII. sz. végére jellemző kettős, román stílusú kapuzatot láthatunk. A szélesebb és díszesebb bal oldali ajtó a lakótorony nagytermébe, a jobb oldali szűkebb nyílás pedig a

folyosó végén lévő zárt erkélyhez vezet. A nagy teremből jobbra egy falba épített szűk lépcsőn a lakótorony D-i oldalán, a szikla fölött falakkal is védett kis kertbe (12) jutunk le, egy másik csigalépcső pedig baloldalt a boltozatos termek fölötti második lakószintra, a királyi család hálószobáihoz vezethetett fel.

A csigalépcső megmaradt falán XII. sz. végi, palmettás-korongos freskórészlet maradt fenn, míg a teremben látható többi falfestmény már a XV. sz.-ből származik, amikor Vitéz János érsek (1465- 72) jelentős átalakításokat végzett a palotán. A festett árkádívek alatt ábrázolt négy sarkalatos erény (Okosság, Mértékletesség, Erősség, Igazság) allegóriáinak freskó-sora, a boltozat hevederívén látható zodiákus jegyek a magyarországi reneszánsz falfestészet korai, kiemelkedő alkotásai. Az egykor jóval nagyobb, díszes, boltozatos terem Vitéz érsek dolgozószobája (studiolo) lehetett. A másik, szűk átjárón É-felé a lakótorony nagy csigalépcsőjét érintve (mely a felsőbb szintekre, ill. a védőfolyosóhoz, a "gyilokjáróra" vezetett) a királyi család magánkápolnájába jutunk, amely a palota leglátványosabb, hitelesen rekonstruált belső tere.



4. kép: Az esztergomi vár 11. századi alaprajza



5. kép: Az esztergomi királyi palota alaprajza

A Várkápolna (13)

III. Béla esztergomi palotájának legszebb maradványa a kápolna, amely az 1934. évi ásatáskor került elő, és a megtalált boltozati bordák visszahelyezésével sikerült azt hitelesen helyreállítani. A bordás keresztboltozatú hajó még késői román, a szentély már gótikus formát mutat -a gótika legkorábbi megjelenése Kelet-Közép-Európában. A szentélyben a XII. sz. végéről származó oroszlános freskó, a hajóban az apostolokat ábrázoló falfestmények már a XIV. sz. kiemelkedő alkotásai. A Ny-i homlokzaton nyíló díszes, küllős rózsablakot a közelmúltban restaurálták, az eredeti darabok kőtárba kerültek.

Vitéz János palotája

A lakótoronytól és a várkápolnától É-ra álló, barokknak hitt kaszárnya és a hozzá Ny-ről csatlakozó hatalmas támpillérekkel támasztott várfalak kutatása során az Árpádok nagy palotája fölött az 1970-80-as években találtuk meg a forrásokban " Vitéz János érsek palotája"-ként ismert hatalmas épület jelentős maradványait (14-16). Az addig csupán írott forrásokból ismert és teljesen megsemmisültnek hitt palotának több mint kétharmad része ma is fennáll. Nem reneszánsz stílusban épült (mint korábban gondolták), hanem a késői gótika kiemelkedő magyarországi alkotása volt. Nem csoda, hogy a jeles épületekhez szokott Bonfini mester, Mátyás király itáliai származású történétírója

is a csodálat hangján írt róla: "...Az érseki méltóságra nagyon méltó volt (ti.: Vitéz János). A várban ő építtetett igen tágas ebédlőt. A terem elé vörös márványból pompás kiugró tornácot -loggiát - emeltetett kettős erkéllyel. A terem fejéhez a Sibyllák boltozott kápolnáját építtette, ahol valamennyi Sibylla képét láthatjuk. A terem falán, sorban, nemcsak az összes magyar király, de a szkíta elődök képei is láthatók. Hideg és meleg fürdőfülkéket építtetett, továbbá kettős kertet, melyet tetőterasszal díszített oszlopcsarnok vett körül..." A palotát és benne a nagytermet –amely átvészelte az első török ostromokat -többen leírják a XVI. sz.- ban, és valamennyien az elragadtatás és csodálat hangján emlékeznek meg róla. Dzselaalade Musztafa, aki Esztergom elfoglalása után 1543 augusztusában, Szulejmán kíséretében járt a várban, elmondja: "... a győzelmes padisah ő felsége lóra ülén, az állam oszlopaival együttl meglekintette az elfoglalt várat. Miután a gyönyörű palotát -amely a paradicsom palotájának mintaképe, s ablakaiból letekintve a földgömb csak egy porszemnek látszik - szerencsétlente látogatásával... az új dzsámiba ment."

További részleteket közöl Reinhold von Lubenau, aki 1587. február 18-án járt a várban és a következőket jegyezte fel naplójában: "... Valamikor a magyar érsek lakott benne, s gyönyörű székháza volt, amiből még sok rész fennmaradt ...Először a belső épületbe mentünk, és egy magas kőlépcsőn egy gyönyörű nagy terembe érkeztünk, amelyben több mint száz asztal is állhatott, és amelyben sem pillér, sem oszlop nem volt. Fent a mennyezetet szépen faragott, aranyozott rozetták díszítették. Körben a falakon az összes keresztény császár és magyar király életnagyságú, művészi képe. ...A teremből egy kápolnába mentünk... amely már I körben boltozva volt. A boltozaton sok szentnek és a megfeszített Krisztusnak képe. A kápolnában körben a szibillák voltak megfestve, akik Krisztusról prófétáltak. A kápolna mellett a mondott nagytermen át egy pompás folyosóra mentünk... amely tisztán művészi vörösmárványból... magából a teremből kifelé épült. Ez márványoszlopokkal... és fent tiszta vörösmárvány boltozattal és művészi lombdísszel van kiképezve... és elragadóan szép hely.... ahonnan a vízre (Duna)... az egész városra... és a messze vidékre nyílik kilátás..."

Az építkezést valójában megindító Széchy Dénes érsek (1440-1465) újabb traktust építtet a korábbi nagy palota Ny-i oldalán a hegyoldalba, amelyet hatalmas pillérek támasztottak meg. A kétszeresére bővített épület két alsó szintjét egymás fölött 2-2 terem-(sor) foglalta el, a felső szinten pedig egyetlen hatalmas méretű 47 m hosszú, 16 m széles termet alakítottak ki, "...melyben sem pillér... sem oszlop nem volt...:

A terem íves tartókra szerkesztett faboltozatának kazettáit díszítették az említett aranyozott (fa)rozetták. A nagyterem udvari oldalán hat nagy, gótikus ablakfülke nyílt, amelyből öt szinte teljes egészében előkerült az elfalazásokból. A Ny-i oldalon a támpillérekre építtet zárt erkélyekre, ill. az azokat összekötő, konzolokra támaszkodó folyosóra lehetett kijutni, ahonnt szép kilátás nyílt a Dunára. Az egyik pillér tetején megmaradt és a falban több helyen betörött konzolok (valamint a feltárások során előkerült nagyszámú, különböző méretű konzol) és az oda tartozó egyéb kőfaragványok, alapján az erkélyfolyosó alépítménye pontosan rekonstruálható.

A palota az 1595. évi ostrom alkalmával pusztult el, amikor az ostromló keresztény seregek ágyúütege szétlőtte, ill. felgyújtotta a tetőszerkezetet. A többszörösen átépített romokból a XVIII. sz.-ban kaszárnyát alakították ki, amely később lakóházként szolgált, egészen az 1960-as évekig. A későbbi régészeti ásatásokkal, falkutatásokkal feltárt részletek, a megtalált kőfaragvány-anyag, az eredeti írott források, egykorú leírások és ábrázolások, valamint az ismert építészeti párhuzamok alapján jól rekonstruálható a palota eredeti formája. A közelmúltban befejeződött vármúzeum rekonstrukció külső formájában a barokk épülettömeget tartotta meg. Csupán néhány részlet-rekonstrukcióval (3 gótikus ablaknyílás, ill. az erkélyfolyosó alépítménye részletének az eredetihez hasonló formájú bemutatása) utal a Vitéz János érsek által befejezett, európai viszonylatban is kiemelkedő jelentőségű palotára.

A Vármúzeum udvaráról a bazilika DNy-i sarkához sétálva szép kilátás nyílik a Dunára a túlsparti Párkányra. Lábunk alatt, a járószintig felfalazva egy négyzet alakú torony körvonala látható (17), melynek a sarkait ferde támpillérek erősítették. A torony valószínűleg Telegdy Csanád érsek (1430-1449) építkezése lehetett. A bazilika építését megelőzően, a Ny-i homlokzat előtti várfalakkal együtt, ennek falait is visszabontották és a terepszintet lesüllyesztették. A toronytól kissé ÉK-re, már a mai bazilika (19) helyén állt a középkorban a híres esztergomi székesfőkáptalan első emberének, a nagyprépostnak a háza (18).

Ugyancsak részben a mai bazilika helyén, egy kissé DK-felé eltolódva, azonos tengelyben, de a mai kövezettől 9-10 m-rel magasabb terepszinten emelkedett a Szt. Adalbert tiszteletére szentelt érseki főszékesegyház (20), melynek első épülete egyidős lehetett az érsekség alapításával (1001). A török háborúkban nagyrészt rommá vált templom maradványait a bazilika építése előtt elbontották, alaprajzát azonban szerencsére pontosan fölmérték. Eszerint a középkor folyamán többszörösen átépített templom eredetileg keletelt, három hajós, Ny-i homlokzatán két nagyobb, a K-i mellékszentélyek fölött két kisebb toronnyal ellátott épület volt. Az első templom -amelyből csupán egy-két kőfaragványt ismerünk -az 1180-as években tűzvészben elpusztult. III. Béla és Jób érsek ekkor újjáépítették. Ebből az építési periódusból már jelentős számú kőfaragványt őriz a Vármúzeum kőtára. Valószínűleg ekkor épült boltozatos előcsarnok a templom Ny-i homlokzata elé. Ide nyílt a templom Ny-i toronypár közti főbejárata, melyet díszes kiképzése miatt Porta Speciosa-nak (=Ékes kapu) neveztek. Ez bélétes kiképzésű márvány kapuzat volt, amelyet színes kövekből kirakott "inkrusztációs" képek díszítettek. (A)

Az Árpád-kori magyar művészet e kiemelkedő alkotásáról 1761 táján Klimó György kanonok színes festményt, Széless György lelkész részletes leírást készített. Maga a romok közt még fennálló kapuzat azonban az 1763. évi földrengéskor elpusztult, csupán néhány szép részletét őrizték meg, ill. több töredéke került elő az elmúlt évtizedek régészeti kutatásai során.

A hatalmas Árpád -kori templomtesthez a XIII-XVI. sz. során egy sor oldalkápolnát építettek. Közülük csupán a Bakócz - kápolna maradt meg, amelyet Bakócz Tamás érsek 1506-07-ben épített vörösmárványból, saját temetkezési helyéül. A törökök Kizil Elma dzsáminak (= Piros Alma dzsámi)

nevezték és használták. A bazilika építésekor 1600 darabra szétszedve, eredeti helyétől 20 m-rel É-ra, és kb. 9 m-rel mélyebb szinten az új főtemplomba építették be (1822-23). A magyarországi reneszánsz építészet e remekművének főoltárát carrarai márványból 1519-ben Andrea Ferrucci (1465- 1526) fiesolei szobrász készítette. (Az egykori főszékesegyházból néhány érsek és prépost töredékes vörösmárvány síremléke ma is megtalálható a bazilika kriptájában.)

Az esztergomi érsek székesegyházát, a ma csupán töredékeiben és alaprajzában ismert templomot, díszes külső és belső kiképzése folytán méltán nevezték Magyarország szép templomának ("Ecclesia Magnifica").

A Szt. Adalbert-templom és a belső várkapu között állt a Káptalanház (Monasterium Sancti Adalberti 21), amely a XI-XII. sz.-ban az érsekség mellett létesült főkáptalan kanonokjainak közös lakóhelye volt. Ez a háborús időkben világi célokat szolgált: pl. a XVIII. sz. közepén a tüzérek tisztjeinek szállása, ill. fegyver- és hadi szertár volt. Az épületet 1820 után bontották el. A káptalanháztól K-re a templom szentélyének közelében hatalmas, sarkain rézsútos támpillérekkel megtámasztott, púpos kváderkövekből épített torony állt (22), amelyet 1499 után Bakócz Tamás érsek épített "... az egész vár őrzésére és megerősítésére". A XVI. sz.-i metszeteken még ábrázolt, és valószínűleg az 1595. évi ostromban megsérült tornyot a XVI-XVII. sz. fordulóján bonthatták el.

Maradványait 1823-ban találták meg, és római építménynek hitték. Helyén ma az 1710. évi pestisjárvány emlékére emelt szép barokk kőszobor, az ún. "Kucklander Madonna" áll. (Kucklander Ferenc várkapitány és felesége Trucklin Benigna állíttatták, az altöttingeni kegyszobor másolataként - eredetileg a vár É-i térségén.)

A szobortól a bazilika K-i homlokzata előtt elhaladva a Várhegy kevésbé ismert É-i felébe sétálhatunk. A főhomlokzat lépcsőzete az egykori felső vár keleti falának nyomvonalán épült. Az előtt a szárazárok (30), külön sánc és védművekkel (31) erődített meredek hegyoldal süllyedt le a völgyben haladó út (32), az - az a mai "Sötétkapu" alagút szintjéig. Ezt a mély völgyet a beleépített alagút és pincék tetejére hordott földdel töltötték be -kialakítva a lankás feljárót a bazilika felé. Mivel az ünnepélyes feljárat csak K felől volt kialakítható, a bazilikát a szokásostól eltérően, ellentétes irányítással építették fel: azaz K-en van a főbejárata, és Ny- on a szentélye!

A bazilika É-i tornya mellett 2000. augusztus 15-én, a millenniumi ünnepek alkalmával Mádl Ferenc köztársasági elnök és Paskai László bíboros, prímás, Esztergom-budapesti érsek nemzeti emlékhelyet avatott fel. Itt állt - mint említettük - Esztergom első keresztény temploma (23) Szt. István király XI. sz.-i legendája és a helyi, írott egyházi hagyomány szerint a templom melletti fejedelmi palotában született (972-75 táján) Géza fia, Vajk, akit (apjával együtt) e templom oltáránál kereszteltek István névre, és akit ugyanitt bérmált meg 995-ben Adalbert prágai püspök. István itt kötött házasságot bajor Gizellával; majd itt tette fejére a II. Szilveszter pápától küldött koronát Domonkos, az első magyar érsek. Sajnos, a régi templomból és Géza fejedelem palotájából semmi nem maradt meg: az 1999. évi régészeti kutatásunk igazolta, hogy az épületeknek és várfalaknak még az alapjait is kitermelték. A régi templom (XIII. sz. elején átépített) formáját azonban a falak elbontásakor

szerencsére fölmérték. Eszerint a templom -az előcsarnokkal -32 m hosszú, egyhajós épület volt. E-i oldalához Csomaházi Gosztonyi András prépost a XV. sz. végén Szt. Katalin és a Nagy-boldogasszony tiszteletére kápolnát épített, amelybe őt később eltemették. (Szép reneszánsz síremléke 1499-ből -a bazilika kriptájában.) A templom 1391-ig érseki kápolna volt, amikor Kanizsay János érsek társas káptalanná alakította. Romos maradványait 1821-ben bontották el. A pontos helyére visszamért (de az eredetinel mélyebb szinten felállított) vörösmárvány oltár Szent István koronázásának helyszínét jelzi. Ugyancsak rá emlékeztet Medgyessy Ferenc 1953-ban felállított Szent István Iovas szobra (24).

A Szt. István-templomtól Ny-ra a dunai várfalra támaszkodott az esztergomi érsekek Árpád-kori, Ny-K-i tengelyű palotája (25). Az először 1239-ben említett épületet többször átépítették (1498-1500 között, pl. Bakács Tamás érsek reneszánsz stílusban építkezett itt és lakta az épületet, míg Beatrix királynő a déli nagy palotát használta). A XVIII. sz. első felében, az akkor már hosszú, déli szárnyal megtoldott épület a várkapitány lakása volt, majd 1766-tól ideiglenes érseki palota 1821 márciusáig, amikor lebontották. Alapfalait és pincéjének részletét 1957-ben Zolnay László tárta fel.

Az egykori palotától É-ra találjuk a vár -minden bizonnyal - Árpád-kori eredetű, mélyen a sziklába vágott kútját (26). A jelenleg 47 m mély (eredetileg jóval mélyebb) kút felépítménye az 1930-as években készült.

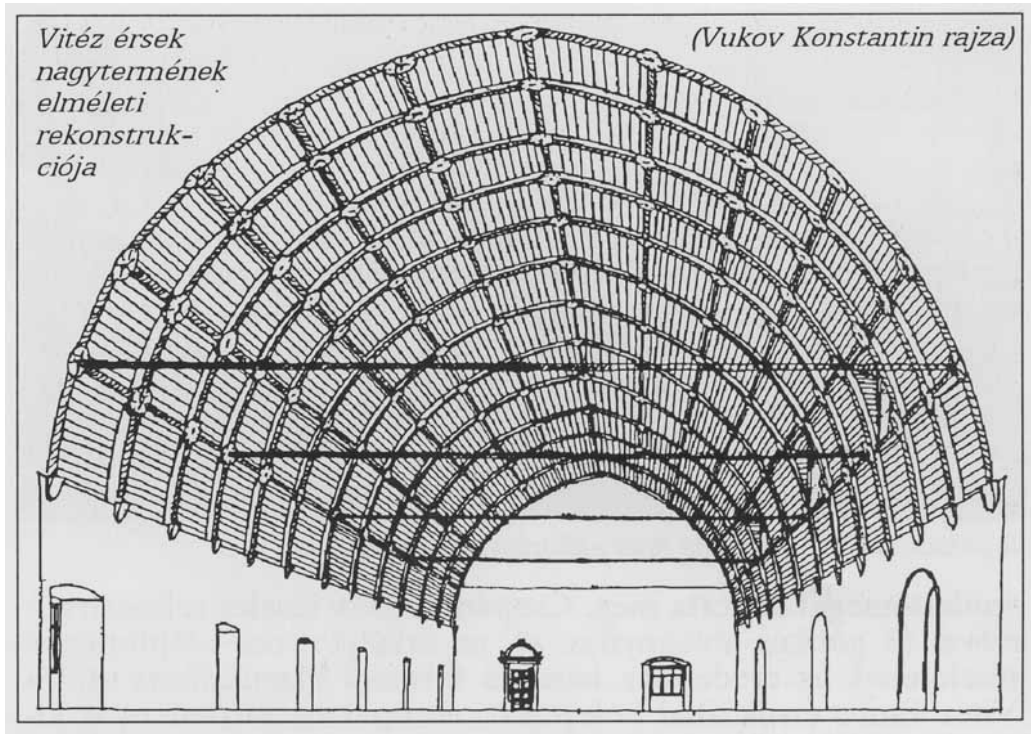
A kúttól É felé haladva a XVIII. században a vár tisztjeinek lakásául szolgáló épülethez érünk (27), amelyben ma eszpresszó működik. Eredetileg egy kisebb méretű torony állt itt, amely alatt boltozatos átjáró vezetett a vár egykori gyalogkapujához, az ún. "Macskaúti" vagy "Macskalépcső" -kapuhoz. A lépcsős lejáratot vigyázó téglatornyocska a XVIII. sz.-ban épült. Ez a kapu szolgálta a vár és a Duna partján fekvő érseki Víziváros közötti gyalogos forgalmat. Az út előbb a ház (ill. egykori torony) alatt áthaladva egy alsóbb fekvésű bástyára (28), majd a várfal középmagasságában lévő középkori kazamatába, onnét a gyalogkapun át végül a hegyoldalban a Vízivárosba (a Keresztény Múzeum (38), a szép barokk plébánia templom (37) és a Balassa Bálint Múzeum (36) közelébe) vivő lépcsős "Macskaút"-ra (39) vezetett. Az 1663-ban itt járt híres török utazó, Evlia Cselebi leírása szerint "...ló nem járhat rajta, az ember is csak nagy fáradsággal megy le azon. Ötszáz kőlépcsőből áll magyar munka ez..."

A hosszú ideje eltemetett út eredeti részletei a hegyoldal tereprendezése során az 1990-es években kerültek ismét napvilágra. A forgalmat segítő, látványos út helyreállítását most tervezi a város.

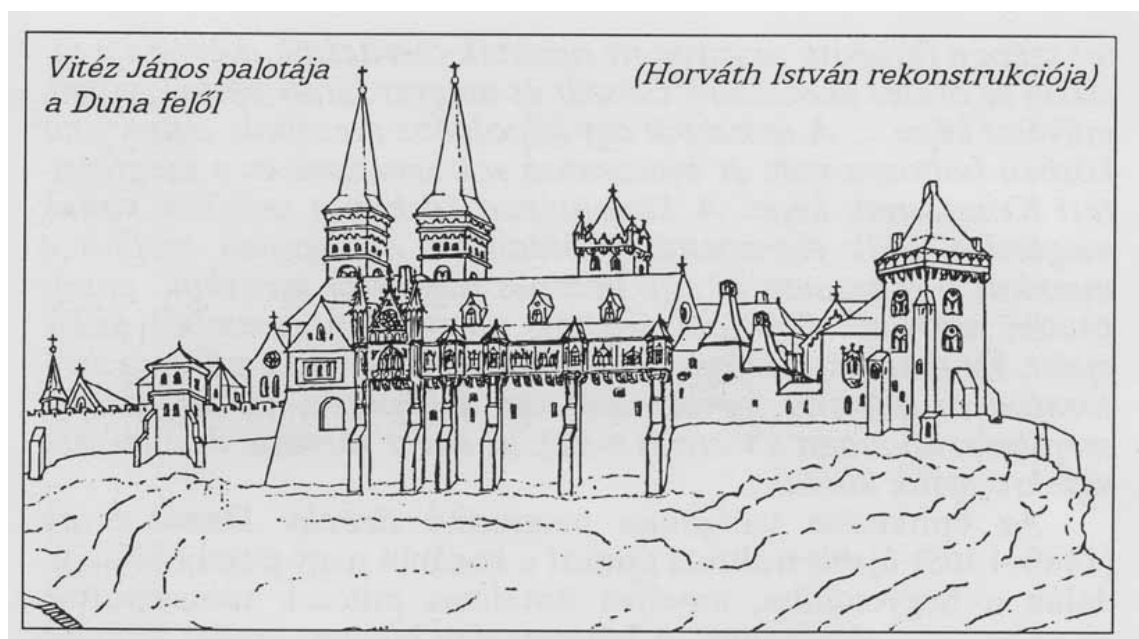
A gyalogkapu közelében a Várhegy Dunára néző meredek végén emelkedik a monumentális "északi rondella" (29), amelyről gyönyörű kilátás nyílik a Dunára, a szemközti Párkány városra, a Garam folyó torkolatára, Esztergom É-i, Szentgyörgymező nevű városrészére, és az alattunk fekvő Víziváros házaira. A hegy lábánál egy XVII. sz.-i török dzsámi, mellette az 1543-ban épült "Malom bástya" fala látszik a házak között. A bástyához épített török ágyútorony (40) maradványait lombok és részben a hegyoldal földje takarják. A rondella török eredetű, valószínűleg 1543-ban Szulejmán szultán híres építésze, Szinán mester építette. A törökök Toprak kuleszi-nek (=Föld torony) nevezték.

Eredetileg kb. 3 m-rel magasabb volt. Evlia Cselebi szerint "... a Toprak kuleszi két emeletes, erős kőből való, új építkezésű bástya melynek minden emeletén (báljemez-) ágyúk vannak”.

A rondella közepén 2001. augusztus 15-től Melocco Miklós szobrász Szent István megkoronázását ábrázoló monumentális milleniumi emlékműve áll és hirdeti messzire láthatóan, hogy az esztergomi vár volt ezer évvel ezelőtt a magyar állam és a magyar kereszténység születésének helyszíne.



6. kép: Vitéz érsek nagytermének elméleti rekonstrukciója



7. kép: Vitéz János palotája a Duna felől

Irodalom:

Lepold Antal: Az esztergomi vár története. Esztergom Évlapjai VIII. 1936.

Dercsényi Dezső: Az esztergomi Porta Speciosa. Bp., 1947.

Marosi Ernő: Einige stilistische Probleme der Inkrustationen von Gran. Acta Historiae Artium XVII. (1971.)

Csorba Csaba: Esztergom hadi krónikája. Bp., 1978.

Marosi Ernő: Esztergom, Királyi vár.

TKM Kiskönyvtára 16. sz. Bp., 1979. (1991)

HoIVáth István: Esztergom, A vár története.

TKM Kiskönyvtára 169. sz. Bp., 1984. (1991)

Horváth István -Kelemen Márta -Torma István: Magyarország régészeti topográfiája 5. -Esztergom és a dorogi járás. Bp., 1979.

Horváth István -Vukov Konstantin: Vitéz János esztergomi palotája. Komárom Megyei Múz. Szervezet –Tudományos Füzetek 2-3. Tata, 1986.

Horváth István: Vitéz János esztergomi palotájának régészeti feltárása. In: Esztergom Évlapjai, 1990.

Vukov Konstantin: Az esztergomi Vármúzeum Vitéz János korabeli rekonstrukciós programja. In: Esztergom Évlapjai, 1990.

Hajdú Éva: Interjú Horváth Istvánnal, az esztergomi Vármúzeum helyreállítási problémáiról. In: Magyar Múzeumok 1996/2. 14-16.

Horler Miklós -H. Tabajdi Mária: Esztergom, Bakócz - kápolna. TKM Kiskönyvtára 635. sz. Bp., 2000.

Gerevich László: Dömös

(A szöveg megtalálható a *Műemlékvédelem XXXVI. évf. 1992. 2. szám 73-80. old.*)

A Dunakanyar szívében, Esztergom és Visegrád között fekvő Dömös (1) egykori történeti szerepének értékeléséhez bevezetésképpen nélkülözhetetlen néhány történeti - geográfiai összefüggés áttekintése. (2)

A nagy folyamok gazdasági, kereskedelmi és stratégiai jelentőségét a keleti és déli Oroszországból érkező magyarság kitűnően fölismerte, erre a vezéri törzs elhelyezkedése kétséget kizáróan utal. A Duna itt nemcsak az őskor óta fontos kereskedelmi út, nyugat felől rendkívül könnyen hozva áruit, de vezette a népeket is. A Duna a Római Birodalom limese volt, amit flottilla védett és később Nagy Károly hadjáratának, majd a német császárnak katonai utánpótlását biztosította. Közép-Európa e leghatalmasabb vízi kapcsolata déli szakaszán, kelet-nyugat irányú választóvonalként folyik Észak-Európa és a Balkán, e két, szinte ellentmondó kultúra és történelmi világ között. Ezután a folyam hirtelen délnek fordul, miután áttörte a hegyeket, Európa egyik fontos forgalmi csomópontját alkotva. Hazánk területén az északkeleti összeköttetést a Kárpátok folyóvölgyei biztosították az Alföldet északról szegélyező hegyvidéken keresztül. Mindkét útvonalat középkori városok sora rajzolja ki. Az útvonalaknak ez a szétválása a szárazföldről a vízre, a vízről ismét a szárazföldre történő átrakodás, a téli kényszerpihenő, a távolkereskedelem e klasszikus településtörténeti, majd városképző tényezői a Duna környékének szinte egész hosszában jelentkeznek, amelyeknek a pilisi, budai és Börzsönyi hegyvidék óriási erdei egészen különös jelentőséget kölcsönöznek.

A klasszikus örökség átmentésével a barbaricumból kiemelkedő, de annak gazdasági erejét, vonzásait tükröző uralkodói központok - szemben a lekopaszodó mediterrán vidékekkel - szinte kivétel nélkül hatalmas királyi erdőkben, illetve azok szélein helyezkedtek el. A jellegzetes példát a francia királyi erdők és a német-római császári birtokok központjai, a Pfalczok szolgáltatják, (3) de hasonlóan alakultak a szláv hercegségek, királyságok központjai is. Az akkori gazdasági működés, építkezés, állattartás (főleg disznó), fűtés, kemencékben folyó ipari tevékenység, de nem kis mértékben maga a vadászat, mind-mind nélkülözhetlenné tette a nehezen kimeríthető nyersanyagot biztosító erdők segítségét. Magyarország középkori dinasztikus székhelyei és közelükben a fontosabb püspökségek az erdőségek szélein jöttek létre. A pilisi-budai erdőkre Esztergom és Óbuda közvetlenül, Fehérvár távolabbról számíthatott. A középkori kultúrának ebben a magnetikus mezejében foglaltak helyet az új királyság politikai központjai, kúriái és így dömösi allodiuma, amely alig egyórányi lovaglásra terült el Esztergomtól, amelyet már a nagyobb István - legenda is öreg városnak nevez. Anonymus szerint:

"...reversi sunt iuxta Oanubium versus silvam causa venationis et dimissis militibus ad sua propria dux et sui nobiles manserunt in eadem silva. ..." (4) 1063-ban I. Béla dömösi tartózkodása már nem hagy kétséget afelől, hogy itt valamiféle kúriának, királyi háznak és palotának kellett állnia már a XI. század folyamán, (5) amely viszont nem lehetett kápolna vagy templom nélkül. I. László dömösi tartózkodása 1079-ben (6) szinte kizárja azt a lehetőséget, hogy a királyi kúria kápolna nélkül maradt

volna, éppen azokban az években, amelyekben az ország egyházi szervezetének csaknem teljes kiépítése megtörtént. "Almus dux ad laudem domini- nostri ihu x' sub titulo beate virginis et martiris et Margarete. fabricauerat quidem, sed multis aduersitatibus suam uoluntatem bonam prepedientibus inuitus inordinatam derelinquerat." (7) Az építést kétségtelenül megállapító préposti alapítólevél, illetve a Képes Krónika (8) alapján a templom építését 1108-ra helyezi a szakirodalom, (9) annak ellenére, hogy az eddigi leletanyag, így a kőemlékek néhány darabja még XI. századnak bizonyult. (10)

A későbbi prépostság területén ugyanis már a múlt századi kutatások során is igen sok kőemlék került elő. Különösen Rómer Flóris végzett jelentős munkát itt, feljegyzéseiből, vázlataiból azonban nem alakult ki összefüggő kép. Így a kőemlékek tanúságát nem lehetett értékelni, az ellentmondásokat nem lehetett feloldani. Itt elsősorban a korai magyar művészet szinte legszebb darabjának tartható, vadászatot ábrázoló hatalmas oszlopfő említendő meg, amelynek templombéli elhelyezését a Dániel az oroszlán barlangjában jelenet is valószínűsíti. Már csak mérete miatt is csupán templomban képzelhető el.

Dömösnek, közeli és távoli környezetének a rájuk vonatkozó gazdag forrásanyag is kiemelkedő jelentőséget kölcsönöz az Árpád-ház birtokai között. Ugyanígy faragott kőemlékeinek magas művészi színvonala is hozzájárult ahhoz, hogy tárgya legyen annak a történetkutatói programnak, amelyet környékbeli ásatásainkkal már régóta követtünk.

A felszín tagozata és növényzete tette lehetővé, hogy már a legelső kutatóárkunkkal feltárhassuk a templom apszisának a falát, valamint az altemplomot, amely a legtöbb kőfaragvány lelőhelyének bizonyult. Sajnos nyugat felé, a hegy irányába enyhén emelkedő terepen már igen mély szőlőaláforogtatást végeztek úgy, hogy a templomhajó alapfalmaradványainak utolsó méterein csak a kiszedett fal alja maradt meg. Szerencsére azonban valamivel mélyebbre nyúlt és így megmaradt a hatalmas nyugati toronytestet tartó tömör alapozás. A meghosszabbított szentélyű középhajó mellett a két keskenyebb mellékhajót vastagabb falú, valószínűleg kissé toronyszerűen kiemelkedő, de kisméretű szentélyek zárták le, amelyekből körívben hajló lépcső vezet le a mélyebben fekvő altemplomba. Keresztboltozatát három oszloppár és legalább 10 féloszlop tartotta, falait a szemben álló fülkék tagolták. Nyilván az altemplom védettebb helyzetének köszönhető, hogy oszlopfői közül ránk maradt 5-6 darab, nagyjából még abból az időből, amikor a díszesebb fölszíni emléket összeszedték. A lábukatokról ugyanennyi helyszíni emlék és egy oszloptörzs ad számot. E hasonló méretű oszlopfők különböző stílusváltozathoz tartoznak, de azonos bennük az eldurvult klasszicizmus barbár interpretációja és a mesés állatvilág, valamint a díszítőelemmé vált növényvilág továbbélése. Mindkét vonás a késői postkaroling stílus jellegzetessége a X-XI. századból. A pálmalevélsoros keretdísz ugyancsak e kor legelterjedtebb motívuma. Az oszlopállásokon kívül megmaradt még a töredékes oltárkö, a hozzávezető néhány lépcsőfokkal. Az altemplom falait nyersen kidolgozott hosszúkás és kváderkövekből építették, padlóját talán a közeli őrtornyok római tégláival borították.

Valószínűleg ekkor még nem indult meg Magyarországon a téglakészítés, mint erre a fehérvári bazilika római téglából faragott mozaikpadlója is utal.

Nemcsak a meghosszabbított szentély, de annak magasabb szintje is jelzi azokat az alaprajzi és hosszmetzeti sajátosságokat, amit az altemplomok és kripták miatt alakítottak ki. A három hajót egy méternél is vastagabb alapfalak választották el és alaprajzát a kisméretű oldalapszisoknak megfelelően a keskeny oldalhajók jellemezték. A nyugati záródást vastag, feltehetőleg ívekkel összekötött fal zárta el a templom előterétől. Ez az elrendezés csak egykori igazi nartex maradványaként értékelhető. A templomnak ezen a végén azonban annyira kiszécskülték a falakat, hogy még az sem állapítható meg, hogy a tornyok összefüggő egészet alkottak-e a templomtesttel. Ez a X. századtól a XII. század elejéig Közép- és Nyugat-Európában előforduló, postkaroling eredetű redukált alaprajzi típus közelünkben különösen Csehországban vált otthonossá. Legfejlettebb példáit a prágai Szent György- és a Szent Vid-templomban ismerhetjük föl, ami a magyar kereszténység cseh és bajor kapcsolataira is utal.

Az alapfalak összefüggései –amelyek, mint említettük, csak a tornyok előtt nem mutathatók ki – kétségtelenül bizonyítják a templom egyöntetű építését. Alatta más templom nem volt. Az átépítés valószínűségére csak a fő- és mellékhajók között húzódó pilléralapozás és a diadalív alapozása között mutatkozó lényeges építéstechnikai különbség utal. Ha most emlékezetünkbe idézzük például a Képes Krónika hosszabb leírását a templom felszentelésével kapcsolatos bonyodalmakról, akkor valószínű, hogy a felszentelés a korábbi családi templom átépítését követte, miután Álmos egyházi célokra ajánlotta föl. Valószínűleg passauai útja után, 1106 körül fosztja meg Kálmán király Álmos herceget a dukátustól és vagyonától. Ez is arra mutat, hogy mint Ekkehardus írja, hercegségét és birtokait is elvette a király és ennek része lehetett a dömösi kényszerű följánlása az egyház számára. Ekkor épülhetett át az egyház céljaira adományozott templom, mert valószínűtlen, hogy a minden birtokától megfosztott herceg utolsó javát önszántából adta volna az egyháznak. Álmos újabb lengyelországi segítségkérése után az újabb kudarcot vallott lázadása és jeruzsálemi zarándokútja (1108) között történhetett a felszentelés, és ami után a király a Bakonyba küldte vadászni.

Az adatoknak e részletesebb egybevetésére azért volt szükség, mert nem valószínű az említett körülmények között az eseményeket tekintve -, hogy másfél, illetve két év alatt az 50 méteres templom elkészüljön. Az előzőknél szerényebb belső bizonyíték, hogy csak a korábbi templom átépítése történt meg. Ennek lényeges része a középhajónak a pillérek hordására is alkalmas összefüggő és a korábbi templomtól elválasztható fal alapozása. Ez nem jelent azonban kevesebbet, mint legalább a mellékhajók dongaboltozattal való ellátását, de lehetséges, hogy a főhajót ezután is a fa tetőszerkezet fedte. A mellékhajók fölött vezetett el az az emporium vagy galéria, amely lehetővé tette a nyugati karzat elérését egyenesen a királyi, majd hercegi lakosztályból is.

Az egykori kúria derékszögben a szentély déli oldalához csatlakozott. Hosszú téglány alakú épületének pontos alaprajzát a jórészt sekély, kizárólag görgeteg patakkőből készült alapfalaiból és déli vége kváderes oldalfalából ismerjük. E sekély alapfalak jellemzőek a XI. századra. Az épületet

azonban teljesen átépítve találtuk, így pl. a kapualj két oldalán téglá dongaboltozatos pincék húzódtak igen mélyen az egykori palota felszíne alatt, falait jórészt elpusztítva és elfedve.

Az eredetileg valószínűleg egyemeletes épület a prépostságnak szűk lehetett, ezért megemelték. Talán ennek a magasításnak az emléke egy oromzati rózsa a XII. század végéről, a XIII. század elejéről. Méretei inkább a palotának felelnek meg. Megemelését és a boltozását bizonyítják a keleti, a Duna felé néző egykori főfront rendkívül mély támpillérei, amelyeket valószínűleg ív kötött össze. Az átépítés következő fázisa, a nyugati hosszoldal elé húzott tornác talán egybeesett az előzővel, és így szemléleti, illetve típusváltozást fejezett ki. Az épület keleti orientációja helyett a belső udvar vált fontossá, a XV. század folyamán feltöltötték a vallumokat és a várarkot (a pénzleletek tanúsága szerint) és följük kemencét, gazdasági épületet, saroktornyot emeltek. Ekkor szűnt meg e hátsó udvarban a temetkezés is. A kb. XIV. század végére keltezhető temető rész csontvázait már az új belső, a nyugati front elé épített tornác alapfalai vágják el. A nyitott folyosót szakaszokra osztó pillérek nagyjában a keleti táмок vonalába estek, igazolva, hogy ekkor már egy belső boltozati rendszerhez kellett igazodniuk. A korábbi famennyezetre a gerendát tartó konzolok utalnak, de a boltozati bordák mind későiek és egy 1400, valamint egy további, 1490 körüli boltozásra engednek következtetni. Ez utóbbival lehetett kapcsolatban a dongaboltozatos pince lesüllyesztése is, ami ma is látható. Természetes, hogy az utolsó állapotból maradt meg a legtöbb emlék és a kutatás logikája a kronológiával ellenkező irányba vezetett.

A templom jelentékeny építészeti és művészeti, szobrászati értéket képvisel, de a palota világos alaprajzával, a templomhoz kapcsolódó elhelyezésével egyedülálló és hiteles emléke a királyi lakóhelyeknek, a főúri, majd nemesi udvarházak mintáinak. A példák hosszú sorát lehet idézni Nyugat- és Közép-Európából, valószínűleg hasonló állott a közeli Esztergomban is, ahol azonban idővel az egyházi és világi hatalom kettévált. Közös hatalmuk és összefüggő szervezetük kifejezésre jut a dömösihez hasonló alaprajzban is, akár püspöki várnak, akár ispánságoknak szolgált modellül.

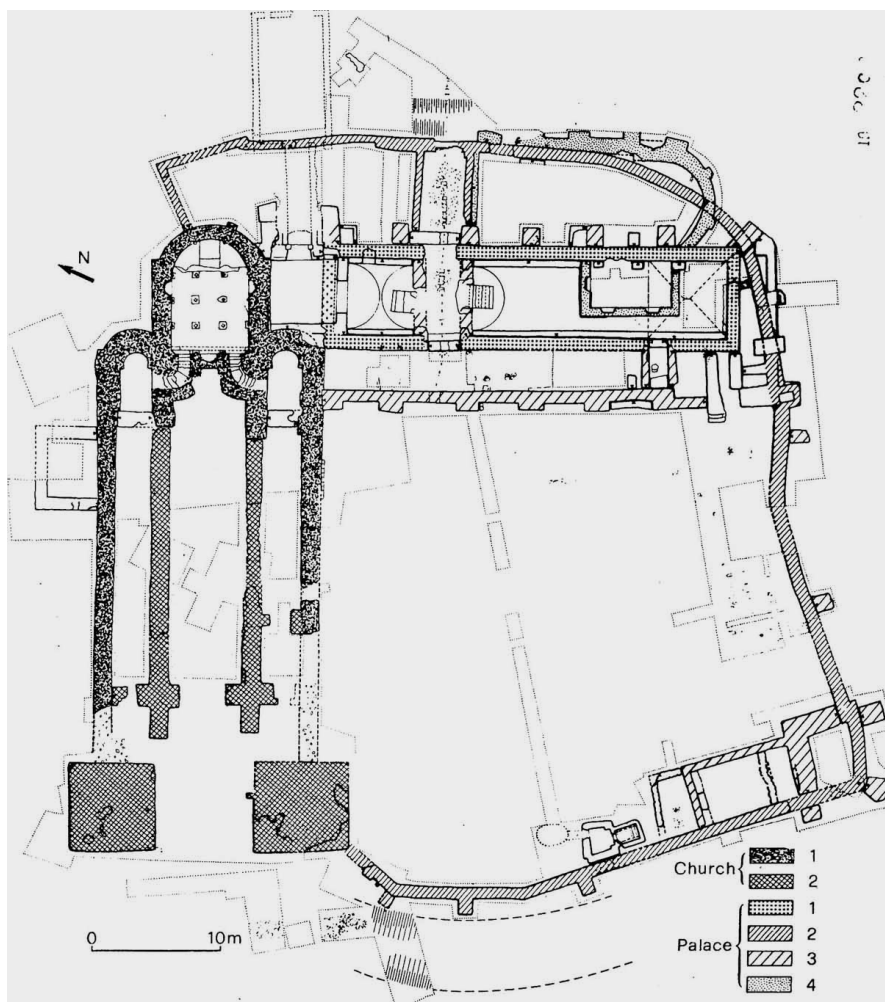
Természetesen ez csak a legbensőbb magja a kúriának, hiszen a terület teljes föltárása még nem történhetett meg. Néhány korai oszlopfejezet -amelyek nem illenek az altemplomba és a keskeny kúria épületben sem helyezhetők el -, további előkelő, csak a keleti oldalon a Duna felé álló épületet vagy épületeket tételeznek fel. Ezek nyomait természetesen a temető és a későbbi beépítettség már elpusztította.

Annál izgalmasabb nyomok találhatóak a forrás felé nyúló, a hegy felé emelkedő terepen. A felszín itt egymás mögött két enyhe, fákkal és bokrokkal benőtt dombvonulatot árul el, amely a területet két részre osztja. A kúria a belső kisebb terepet foglalta el, míg a nyugat felé emelkedő hegyháton a gazdasági életet és a belső személyzet települését képzelhetjük el. Akárcsak észak felé, elég ritka elosztásban itt is néhány agyagtűzhely került elő XI-XII. századi lakottság nyomaival.

Úgy tűnik, hogy a monostor belső fala mögött mély vallum húzódott, amit több méteres mélységben vörösre égett agyaggal töltöttek be a XV. században. Föltehető tehát, hogy a legkorábbi települést délre és talán északra a patak mély bevágása, nyugatra pedig kettős földsánc és árok védte.

A monostor udvarainak kutatóárkai mélyéről néhány honfoglalás korabeli cserép és cserépkücsök töredéke, nyílvevő stb. került elő. A nyugati dombhátat cseréptöredékek mellett rendkívül sok téglá-, tetőcserép-töredék borította, kormos égővörös agyag képezte szinte minden kutatóárok anyagát. A joggal fölkellett érdeklődést követő kutatás meglepő eredménnyel járt. Két nagyméretű és egy kisebb tégláégető kemencét szinte ép, használható állapotban találtunk, a hegyoldal eredeti agyagtalajába belevágva. Csak a kemence -minden égetéskor újra beépítendő -agyagkupolája hiányzott. A téglát több méretben készítették, de készítettek tetőcserepet, kúpcserepet és téglapadlót is. A jellegzetesebb termék a lóhere formájú tetőcserép volt az épületek tetőhéjának szinte csipkeszerű fény- és árnyékjátékot kölcsönözve.

Az ásatások ipartörténeti eredményeinek jelentősége is számottevő. Amíg a pilisi ciszter kolostorban végzett ásatásokon, az ércék (ezüst, talán arany, réz és vas) kohósításának és feldolgozásának emlékeit tártuk föl, addig Dömösön a hatalmas arányú, de hosszú ideig használt tégláégető kemencék a közeli nagy királyi erdők korlátlan nyersanyag-beszerezési lehetőségeire hívják fel a figyelmet. Ezek az erdők az iparosodás kialakulásában döntő szerepet játszottak. Nélkülük az erdők peremén alig alakulhattak volna ki a metropolisok, a gazdasági és ipari jelentőséggel bíró közeli városok.



8. kép: Dömös alaprajza

Jegyzetek:

1. L. GEREVICH: Die Kirche von Dömös. Rapports du III e Congrès International d' Archéologie Slave, Bratislava 7-17 septembre 1975. Tome 1, Bratislava 1979, 293-305.
2. G. NEDECZKY: Dömös története és újabb leírása. Esztergom 1880; -B. HÓMAN: Magyar történet I. Budapest. 1935, 362, 363; - Gy. KRISTÓ: A XI. századi hercegség története Magyarországon. Budapest, 1974. 120.
3. P. GRIMM: Archäologische Beobachtungen an Pfalzen und Reichsburgern östlich und südlich des Harzes mit besonderer Berücksichtigung der Pfalz Tilleda. Deutsche Königspfalzen II. Veröffentlichungen des Max-Planck-Instituts für Geschichte 11/2. Göttingen 1965, 273.
4. E. SZENTPÉTERY: Scriptorum rerum Hungaricarum. I. Budapest 1937, 101. Anonymi Gesta Hung.
5. „Piissimus autem rex Bela completo regni sui anno tertio in Demes regali allodio, corrue[n]te solio confractus corpore irremediabiliter cepit egrotare." E. SZENTPÉTERY: op. cit. 1937, 360; - "Venerunt autem ad ipsum illic commorantem Geysza, Ladislaus et Lampertus duces filii Belae regis Hungariae in Demes regis villagio, casu solii seu aedificii confracti, et mortui." A. F. GOMBOS: Catalogus fontium historiae Hungaricae II. Budapest, 1937, 1594. (Matthias Miechovius (XVI cent.) Chronica Polonorum.)
6. „..., quod huius cause liberum arbitrium mihi ordinandi rex concessit in curia Dimisiensi, dum Teuthonicos in huemali tempore deuastaturus pergeret. " L. FEJÉRPATAKY: Oklevelek II. István király korából. Értekezések a Tört. Tud. köréből XV114. Budapest 1895, 6-8; -"Sehr lehrreich ist etwa für die Zeit Karls der Vergleich der Winterpfalzen mit den für die Reichs- und Heeresversammlungen ausgewählten Orten." P. CLASSEN: Bemerkungen zur Pfalzenforschung am Mittelrhein. Deutsche Königspfalzen I. Veröffentlichungen des Max-Planck - Instituts für Geschichte 11/1. Göttingen 1963, 77; - "Aber ebenso sicher ist es, dass sie gleichzeitig Königshöfe und grosse Pfalzen vor den Städten bewohnt haben; man braucht nur an die zahlreichen Höfe im Bereich von Paris, ..., zu erinnern." Ibidem 85.
7. D. SZABÓ: A dömösi prépostság adománylevele. Magyar Nyelv XXXII (1936) 56.
8. „Dux autem construxit monasterium de Demes rogavitque regem, ut ad consecracionem veniret, et sicut factum est. Postquam palatini acusabant ducem, quod insidias preparasset ut interficeret regem in constructione monasterii sui." "Ductus est autem dux Almus in monasterium suum in Demes." Chronicon Pictum. Budapest, 1964, 149-150. (Text L. MEZEY)
9. GY. KRISTÓ: op. cit. 120-121;-GY. GYÖRFFY: István király és műve. Budapest 1977, 98.
10. J. BARNA: Árpád-házi templomaink. Makó 1902, 24; -L. NÉMETHY: Az "Esztergom-vidéki Régészeti és Történelmi Társulat" régiséggyűjteményének leltára. Az Esztergom-vidéki Régészeti és Történelmi Társulat III. Évkönyve. Esztergom 1900, 109-110; -T. GEREVICH: Magyarország román kori emlékei. Budapest, 1938, 75, Not. 335.

11. Jelen tanulmány a következő nagyobb dolgozat rövidített változata: László Gerevich: The royal court (curia), the provost's residence and the village at Dömös. In: *Acta Archeologica Academiae Scientiarum Hungaricae* 35. 1983. 385- 409.

Feld István: A nyéki királyi villák

(A szöveg megtalálható a *Pannonia Regia Művészet a Dunántúlon 1000-1541* 348-349. oldalán)

A Budai-hegység erdei között, a budai királyi rezidenciától alig 5 km-re észak-nyugat felé fekvő Nyék falu melletti királyi curia először az 1480-as években tűnik fel az írott forrásokban. Bonfini 1490 után csak, mint Mátyás király külvárosi palotájáról emlékezik meg róla röviden, bővebben ismertette a mellette elterülő, a mai Hűvösvölgy és környéke jelentős részét elfoglaló, egykor több mint 500 hold kiterjedésű, kőfallal övezett vadaskertet. Számadáskönyvei tanúsága szerint gyakran tartózkodott itt 1500 körül Zsigmond lengyel herceg, majd 1525-ben II. Lajos király. Oláh Miklós 1536-ban készült munkájában (Hungaria) II. Ulászló királynak tulajdonítja az itteni nagyszerű épületek emelését.

A török hódoltság alatt s az azt követő időkben szinte nyomtalanul elpusztult épületegyüttes maradványait Garády Sándor fedezte fel, majd ásatta ki 1931-33, illetve 1938-42 között. 1956-ban egy kisebb, majd 1992-93-ban a teljes hozzáférhető területre kiterjedő hitelesítő kutatásra került sor Holl Imre, illetve Feld István vezetésével.

A keletre elhelyezkedő, 35 x 21 méteres alapterületű, kéttraktusos lakóépület - az I. épület - északnyugati hosszoldalán feltehetően nyitott folyosó húzódott. Innen nyíltak a bejáratok a bizonyára alárendeltebb funkciót betöltő földszinti terekbe és az egykori emeletre vezető, minden valószínűség szerint kétkarú, tömör orsófalas lépcsőt magában foglaló lépcsőházba. A földszinti falak sehol sem maradtak ránk egy méternél nagyobb magasságban, keleten néhol teljesen ki is termelték őket. A földszint alatt nyugaton és keleten egy-egy dongaboltozatos pincetér helyezkedett el, ezeket utólag, de még az első építkezés során keskeny folyosóval kötötték össze. Az épületmaradványokon későbbi átépítés nyomai nem voltak felfedezhetők. Az átlagosan 170 cm mélyen alapozott főfalak vastagsága 100-120 cm között váltakozott. Az in situ maradványok, illetve a törmelékből előkerült leletek tanúsága szerint az északnyugati folyosót fehér márga és vörösmárvány kőlapokból álló burkolat, a földszintet változatos formájú mázatlan, az emeletet színes mázas téglapadló borította.

Az I. épületre közel merőlegesen elhelyezkedő ún. fogadóépület - a II. épület - 59 x 17 méteres alapterületű volt, körbefutó külső folyosóval, belül kőalapozású, fából készült - borona- szerkezetű? - osztófalakkal. Általában csak az alapfalak maradtak meg, néhol azok is hiányoztak már. Az egykori nyílásokat így nem ismerjük, a szintviszonyok is csak megközelítően rekonstruálhatóak. Az egyformán 70-80 cm széles főfalak a folyosó szintjéhez képest átlagosan csupán 80, a belsőkhöz képest pedig mintegy 110 cm, mélyen alapozottak. Az egyetlen periódusban létrejött épület északkeleti része alatt egy 41 x 13 méteres alapterületű korábbi építmény maradványa - egy sor szárazon rakott kőből álló alapozás és egy talán lépcsőnek tartható téglafalazat - került elő. A régebbi és az újabb épület padlószintje közötti 60-90 cm vastag feltöltésből származó leletek, elsősorban kályhacsempe töredékek alapján ez a korai, pontosabban már nem rekonstruálható formájú, de favázás szerkezetű, vakolt épület

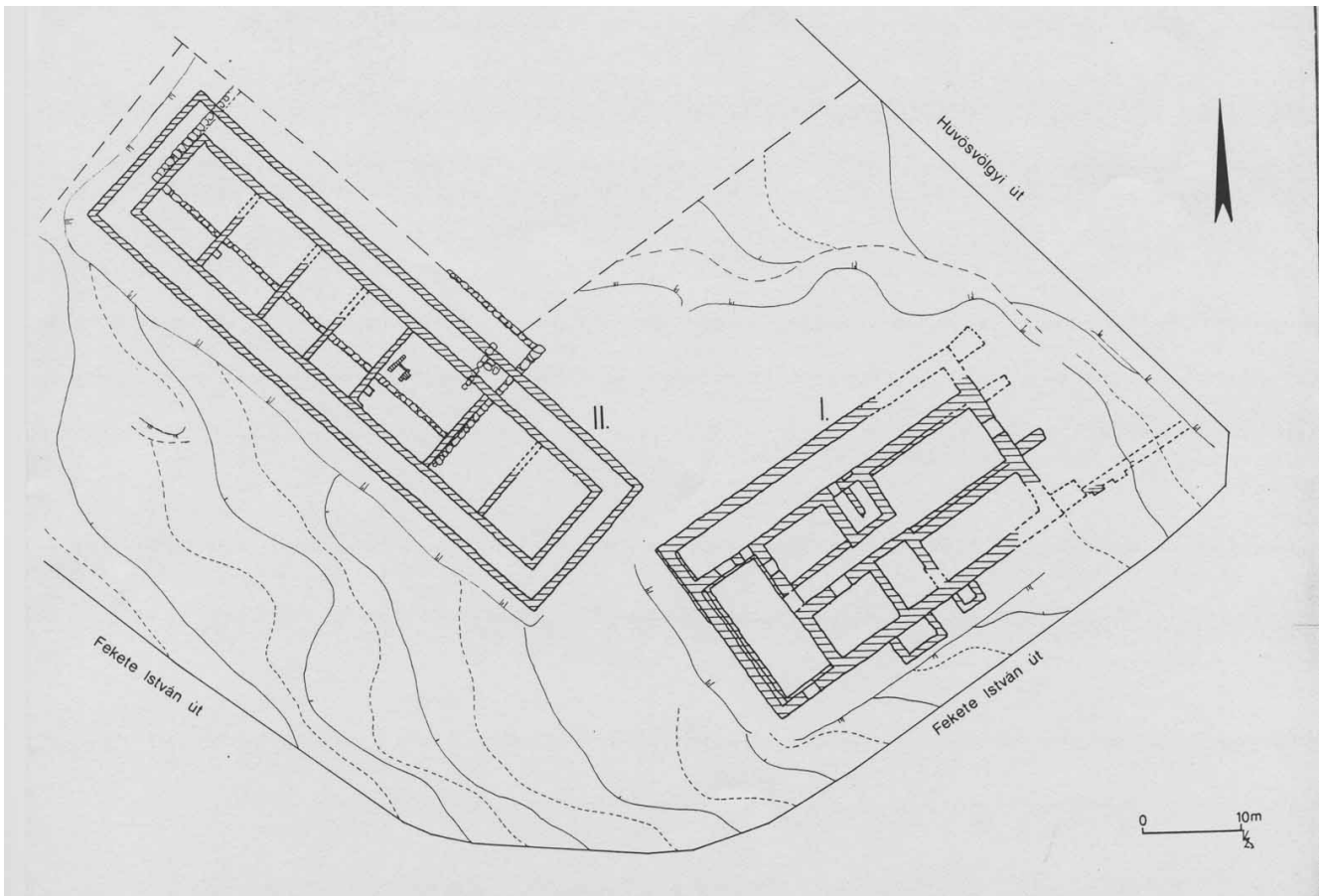
már a késői Anjou-korban felépült. Zsigmond-kori használatát az itt állt díszes kályhák és néhány kőfaragvány bizonyítja.

Nyitott kérdés azonban, hogy mikor bontották le, mikor váltotta fel a leírt I. és II. épület? A lakóépületről csak annyit állapíthatott meg a régészeti kutatás, hogy nem korábbi az 1460-80-as éveknél. Felépítését hamarosan követhette a II. épület emelése, annak habarcs anyaga megegyezik vele, falait részben a lakóépület pincéjéből kikerült földfeltöltésbe alapozták. Így a korhatározás kérdésében döntő szerep jut a túlnyomórészt az I. épület pincéinek betöltéséből előkerült, több mint 2000 darab, egységesen budai márgából faragott kőtöredék értékelésének. Sajnálatos módon azonban mindeddig nem került még sor az összes kőfaragvány - loggiához tartozó ión oszlopfelvezetek, oszloptörzsek és lábzetek, baluszter-pillérek, orsók, lábzetati és fedlapok, nyílászkeretek, kandallóelemek, párkányzatok, fiókos teknőboltozatokra utaló peducciók - beható elemzésére, így az eddigi megállapítások csak az anyag egy részének ismeretén alapulnak.

Balogh Jolán már az 1930-as években egy quattrocento - karakterű és egy, a korai cinquecento jellegzetességeit mutató csoportra bontotta a faragványokat. Ennek során döntő jelentőségűnek tartott két fríztöredéket, melyeken az Aragóniai-ház és Mátyás király emblémái láthatóak. Ezek ugyan minőségükben erősen elütöttek a kőleletek többségétől, de alapjául szolgáltak annak a korhatározásnak, miszerint az I. és II. épületeket az 1480-as években emeltette az uralkodó. Balogh elsősorban a Jagelló-címeres darabokat eredeztette egy 1500 körülre helyezett átalakításból. Gerevich László, Feuerné Tóth Rózsa és Nagy Emese azonban már felfigyeltek arra, hogy nincs lényeges stíluseltérés a feltételezett két periódus kőfaragómunkái között, s ezért inkább egy Mátyás által megkezdett s II. Ulászló által befejezett építkezésre gondoltak. Újabban viszont Horler Miklós úgy véli, hogy az emblémás darabok kivételével a faragványok stílusa egységes, a loggia, a nyílászkeretezések utólagos módosítása, szerkezeti elemeik cseréje kizárható, illetve nem bizonyítható. Az emblémás faragványok, véleménye szerint, még az Anjou- és Zsigmond-korban használt épülethez tartozhattak, de a lakó- és fogadópalota már II. Ulászló nyári pihenőhelyeként épülhetett fel 1500 körül. Ezt támasztják alá az újabb építészettörténeti kutatások, így az 1508 körül átépített simontornyai vár értékelése is.

Horler a két épület elméleti rekonstrukcióját is megkísérelte, elsősorban a Poggio a Caianóban álló Medici-villára, mint analógiára és lehetséges előképre támaszkodva. Míg a lakóépület alaprajzának, oszlopos loggiájának és egy kandallójának rajzi rekonstrukciója igen meggyőző kísérletnek tűnik, a fogadópalota árkádokon nyugvó, balusztráddal lezárt körfolyosójára vagy a nagytermet magában foglaló magasabb középső emeleti részre vonatkozó elképzeléseket nem támasztják alá egyértelmű adatok. A szintviszonyok, az egyformán vékony és nem túl mélyre alapozott főfalak, az egyszerű földszinti osztófalak inkább egy egyszerűbb, könnyebb szerkezetre látszanak utalni, amint ezt Holl Imre és Voit Pál is hangsúlyozta. Ez természetesen nem zárta ki az épület reprezentatív megjelenését, hisz tetőzetét aranyozott cserépdíszek borították.

A rekonstrukció bizonytalanságai ellenére a II. épület jól beilleszthető azon reneszánsz kerti mulatóházak, lakomák, rendezvények színteréül szolgáló teremépületek körébe, ahová kevésbé a budai Villa Marmorea, mint inkább a részleteiben ugyancsak ismeretlen pozsonyi coenaculum (vacsorálóház), mint Mátyás építtetői tevékenységéhez köthető esetleges előzmények tartozhattak, továbbá az 1538 után épült prágai Belvedere, melynek alaprajzi rokonsága vitathatatlan, továbbá olyan kései emlékek, mint a nagybiccsei és sopronkeresztúri épületek.



9. kép: A nyéki királyi villák alaprajza